

ÉRTEKEZÉSEK

A KOLOZSVÁRI M. KIR. FERENCZ JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZÉP- ÉS ÚJKORI TÖRTÉNELMI SZEMINÁRIUMÁBÓL

4. SZÁM

I. ALBRECHT KIRÁLY VISZONYA SVÁJCHOZ

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ 1894-BEN KIADOTT
HABSBURGI URBARÍUM ADATAIRA

IRTA

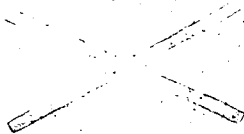
MARKUS JÁNOS

KOLOZSVÁR

STIEF JENŐ ÉS TÁRSA KÖNYVNYOMDÁJA

1912

~~20563~~

ELŐSZÓ.

Mikor egyetemi tanulmányaim folytatására Svájcba, Zürichbe utaztam, arra nyertem buzdítást, hogy behatóbban foglalkozzam ezen ország történetével.

Eleinte csak kíváncsiságból kutattam I. Albrecht király történetét, hogy meggyőződjem az uralkodása alatti események igazi lefolyásáról. Munkám megkezdésével kedv és érdeklődés ébredt bennem, úgy, hogy hosszabb ideig foglalkoztam különböző kérdések tisztázásával.

Munkásságomnak eredményét jelen dolgozatomban bocsátom közre.

Kutatásaim közben meggyőződtem, hogy még mindig nincs meg I. Albrecht király életének és működésének az a története, amely az újabb történetírás követelményeinek megfelelő. Régibb és újabb svájci történetírók jeles iskolája ugyan a svájci szövetség eredetét s keletkezését beható tanulmányok tárgyává tette; de a régi forrásgyűjtemények revíziója, az egyre bővülő ~~historiographische~~ történeti anyag és a történeti felfogás változása azoknak munkásságát sok tekintetben avulttá tették. Azért nem tartottam fölöslegesnek eredeti források s az újabb irodalom tanulmányozásával a hazafiság szellemétől el nem fogult álláspontból, azon korszak viszonyait vizsgálni és tárgyalni.

Célomul tűztem ki a legfontosabb szempontok kidomborítását, amelyek I. Albrechtnek Svájchoz való viszonyára döntőleg hatottak.

Legjobban én érzem, hogy kis munkám tökéletességre nem számíthat, már azért sem, mert nem dolgozhattam fel

az egész irodalmat, részint mivel hozzá nem férhettem, részint mivel egy értekezés határát túllépné. Szándékosan mellőztem minden terjedelmes polémiát is, mert Svájc keletkezéséről annyi különvélemény van, hogy már erről is történetet lehetne írni.

Csak kötelességemet teljesíttem, amidőn mindazoknak, akik munkámban segítettek, mély hálámat e helyen is kifejezem.

TARTALOM.

Előszó.

I.

Gazdasági, magánjogi és közjogi viszonyok.

	Oldalsz.
A) Albrecht öröksége és szereplésének kezdete — — — — —	1
B) A tulajdönbirtók vidéken járások szerint; a lakosok magánjogi viszonya — — — — —	8
C) A városok: szervezetük, fontosságuk, jogi és társadalmi viszonyaik — — — — —	24
D) A szabadokhoz való viszony. A Habsburgok törekvései a közjog terén — — — — —	38
E) Az egyházakhoz való viszony. Egyházi és bírodalmi hűbér — — — — —	50
F) Igazságszolgáltatás:	
a) „Dieb és Frevel“, b) „Twing és Bann“ — — — — —	63
G) Az adók nemé és jogalapja — — — — —	67
H) A Habsburgok végrehajtó hivatalnokai — — — — —	70

II.

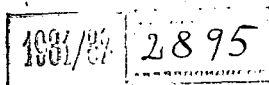
I. Albrecht ellenséges viszonya Svájcához.

76

III.

Albrecht és az őskantonok.

A) Uri, Schwitz, Unterwalden fejlődése Albrecht trónraléptéig — — — — —	85
B) Albrecht és az őskantonok közötti viszony a <i>monda</i> szerint	
a) A monda fejlődése a XVI. századig — — — — —	97
b) A monda teljes kialakulása <i>Tschudinál</i> és követőinél — — — — —	104
C) A történeti fejlődés — — — — —	114
Irodalom — — — — —	128

Gazdasági, magán- és közjogi viszonyok.

A) Albrecht öröksége és szereplésének kezdete.

I. Habsburg Rudolf alapította meg azt a hatalmi állást, amelyet fia, Albrecht először, mint gróf és herceg, azután mint király élvezett a német birodalom svájci tartományaiban.

Már mint gróf is értett ahhoz, hogy mily módon növelje családi hatalmát. A régebbi történésírók helytelenül állítják, hogy Rudolfot, mint szegény és jelentéktelen grófot választották meg királlyá. Hiszen nagykiterjedésű tartományai voltak Elsassban, Aargauban és Thurgauban, s ezenfelül grófsági jogai a megnevezett tartományokban (Gauen) és a Rajna melletti Frickgauban és Sulgauban.

Rudolf¹ rokonaitól, a Lenzburgi és Kiburgi kihalt grófi családoktól nyert gazdag örökségek, vagy pedig vétel és okos politika által bővítették birtokát és hatalmát. Midőn 1273-ban római-német királlyá választották, családi hatalmára támaszkodva erélyének, és a harcban való jártasságának érzetében Németország benső viszonyait csakhamar ismét rendbehozta.

¹ L. bővebben: *Redlich O.*: Rudolf von Habsburg. Innsbruck. 1903.

Hagen K.: Die Politik der Kaiser Rudolf von Habsburg und Albrecht I. und die Entstehung der schweizerischen Eidgenossenschaft.

Rede, gehalten bei der Stiftungsfeier der Hochschule zu Bern am 14. nov. 1857. Frankfurt a/M 1857.

A középkor államjogi felfogása szerint a király nem bírhatott állami hűbért (Reichslehen) és nem kezelhetett személyesen külön területeket (Territorium). Ép azért I. Rudolf mindjárt választása után fiainak, Albrechtnek és Hartmannak, jogilag átadta családi birtoka (Hausbesitz) kezelését. Ezek Hagenauban már 1274 július 17-én okíratot állítanak ki, amelyben egy jobbágy birtokának eladását megengedik.¹

Természetes, hogy I. Rudolf király továbbra is intézte és igazgatta akarátával és nagyszerű politikájával családi birtokának és hatalmának fejlődését. De jogi tekintetben és a valóságban inkább fiai (és ezek közül különösen az idősebb Albrecht) jöttek szorosabb érintkezésbe a mostani észak-keleti Svájc tartományaival.

A működésének első idejéből fenmaradt csekélyszámú okíratok tanuskodnak arról, hogy a király fiai mily módon kezelték birtokaikat. Látjuk őket a földesúri jogok gyakorlása közben, mikor saját embereiknek valamilyen adományozását jóváhagyják, mikor saját templomaiknak szabadalmait biztosítják, mikor a birtokok cserélésébe beleegyeznek, vagy mikor maguk ajándékozzák meg a kolostorokat. Mindezen cselekedeteknél Albrecht és öccse, Hartmann „comites de Habsburg, de Kiburc et Alsatie lantgravii serenissimi domini Romanorum regis filli” néven állítják ki az okíratokat, például a Rinvel-den 1277 március 28. kelt okíratban.² Okíratokat adnak ki még kiskorú öccsük, Rudolf nevében is: „... nomine nostro et Rudolphi fratris impuberis, cuius circa hoc et consimilia vices gerimus et importamus.”

Amíg tehát Rudolf király az országban a királyi hatalmat megszilárdítja és háborúkat visel, fiai a családi birtok ügyeit rendezik. Hatáskörük kiterjedt a svájci tartományok közül Aargaura, Zürichgaura és Thurgaura, sőt 1277 óta

¹ „Urkundenbuch der Stadt und Landschaft Zürich“. IV. k. 1564. szám.

² U. o. V. k. 1660. szám.

Freiburg városára is, amelyet Kiburgi Annától és férjétől, Habsburg-Laufenburgi Eberhard gróftól vettek meg.¹

Miután Rudolf király — okos politikájával és a magyar hadsereg segítségével — Ottokár cseh király hatalmát a March mezőn megtörte és családjának állami hűbérül nagy-kiterjedésű birtokot adott, a tetterős Albrechtet szemelte ki a keleti tartományok kormányzójául. Ugyanaz 1280-ban szept. 10-én Winterthurból, családi birtokáról, Ausztriába költözött.² 1281-ben május elsején atyja Ausztria és Stájerország főhelytartójává („vicarius generalis per Austriam et Styriam“) nevezte ki.³ Az augsburgi országgyűlés (Hoftag) alkalmával (1281 december 16-án), a király Albrechtnek és Rudolfnak az osztrák és a stájer hercegséget hűbérül adta.⁴ Albrecht működése egy évtizedig különösen ezen keleti tartományokban központosúl, ahol tetterővel és ügyes politikával folytonos küzdelmek közt a Habsburg-ház hatalmát megerősítette.

A Dél-Németországban eddig megtartott hűbéri javakat és a családi birtokok kezelését a fiatalabbik Rudolf vette át, mert Hartmann 1281-ben december 20-án a Rajnába fullt.⁵ De az okiratokat Albrecht és Rudolf közös néven állítottak ki; pl. „Albertus et Rudolfus fratres, dei gracia Austrie et Stirie duces, Karniole, Marchie, Portusque Naonis domini, de Habspurc et de Kiburch comites, Alsatie lantgravii, serenissimi domini Rudolphi Romanorum regis filii . . .“

A politika tulajdonképeni vezetője a „felsőbb tartományokban“ mégis Rudolf király maga volt.

Miután házának keleten gazdag birtokot biztosított, a svájci és elsassi területeken hathatósabban és sikeresebben

¹ 1277. nov. 26-án kelt okirat a meienbergi járásbírósnál „Urkundenbuch der Stadt und Landschaft Zürich“. V. k. 1685. szám.

² Böhmer J. F.: Regesta imperii inde ab anno MCCXLVI. usque ad annum MCCCXIII. Stuttgart 1844. p. 479.

³ U. o.

⁴ U. o.

⁵ „Urkundenbuch der Stadt und Landschaft Zürich“ V. k. p. 130.

folytatta tovább a birtokszerzést. A Habsburgi-urbariumban felsorolt birtokok legnagyobb részét már ő kerítette meg. Az uralkodása alatt szerzett tapasztalat arra tanította, hogy ő és háza csak akkor tarthatják meg vezető állásukat a birodalomban, ha nagy családi hatalomra támaszkodhatnak. A kor jellemző sajátossága azon törekvés, hogy a magánterritoriumokat nagyobbítani kell és hogy azt minden lehető jog megszerzésével fejedelmi színvonalra kell emelni. Ez a gondolat vezette birtokszerzéseiben Rudolf királyt. Ez a politika volt utódainak vezércsillaga. A birtokvételek, amelyeket Rudolf király a következő években buzgón folytatott, mind csak Albrecht és Rudolf nevében történtek és ők hitelesítették az okiratokban.

Föltehetjük, hogy Rudolf király szeme előtt talán az a gondolat lebegett, hogy újra felállítsa a sváb hercegséget, vagy hasonló értékűt teremtsen a svájci tartományokban fia, Rudolf, számára. Határozottan ez a szempont vezeti a családi birtokok megszerzésében és a hatalomnak különböző grófi és kormányzói (Vogtei) jogokkal való biztosításában.

Rudolf ezen tetteivel erélyesnek és céltudónak mutatkozott. Különösen életének utolsó éveiben nagy szolgálatot tett a Habsburg-ház hatáskörének kiterjesztésében.

Az 1285-i év októberében az einsidelni kolostor kormányzóságának hűbériségét biztosította házának.¹ A Vilmos szentgalleni apáttal folytatott heves küzdelem után fiainak hűbérül adhatta Szent-Gallen kormányzóságát. Hűbérül adta 1285-ben fiainak Albrechtnek és Rudolfnak a kormányzóságot az Urseren és a Reuss-völgyben is Göschenentől egészen a Furkáig, a Szentgotthárdig és az Oberalp szorosáig. Az utóbbi kormányzóság hasznát az Urbarium csekélynek tartotta.²

¹ Redlich: „Rudolf I. von Habsburg“ p. 564. k.

² I. p. 285 írja: „die nutze von den gerichten die sint so kleine, das si nicht dürftig ware ze schribene“, „az igazságszolgáltatásból kifolyó haszon oly csekély, hogy szükségtelen azt feljegyezni“.

Mindazonáltal ez a szerzemény nagy fontosságú, mivel itt volt a főforgalmi út a Gotthard-szoroson át.

Zürichgauban a Habsburgok azzal gyarapították birtokukat, hogy Embrachban és vidékén, amely nyugatra fekszik Winterthurától, gazdag jószágokat szereztek. Regensburg bárójától (Freiherrn) Rudolf a regensbergi kastélyt és birtokot vette meg. Más vételeket eszközölt még a nyugati Aargauban, a kis és nagy Emmenthalban, azonkívül pedig Wollhusenban és Spitzenbergben. Svájc keleti részében a Habsburgok különös befolyást gyakoroltak Glarusban, ahol a birodalmi kormányzósággal összekötötték a majoros hivatalt (Meieramt), mely a säckingi kolostor hűbére volt.

Svájci területen a legfontosabb vételek közé tartozott Luzern városának és a közelében lévő 16 majornak megvásárlása, mely Rudolf király kezdeményezésére történt.

A Habsburg-hatalomnak svájci területen való kiterjedését még pontosabban fogom tárgyalni; most egyelőre rövid vonásokban jelzem, hogy Rudolf király és különösen ő alapította, és fiaival közösen valósította meg a Habsburgok politikáját. Rudolf hercegnek 1290-ben történt halála után Albrecht, aki eddig az osztrák tartományokban volt elfoglalva, Rudolf császár utolsó éveiben nagyobb figyelemmel kísérte a svájci jószágok és jogok gyarapítását. Most a nyugati családi birtokok kormányzása egyedül reáiháramlott, mivel Rudolf herceg kiskorú fia, János fölött a gyámságot is viselte.¹

1291 április 26-án, mikor Luzern városát megvásárolta, Albrecht herceg erősebben és erélyesebben vette kezébe a „felsőbb tartományok” vezetését.

I. Rudolf király 1291 július 15-én halt meg.

Albrecht folytatta apjának politikáját, úgy a birodalomban, mint az örökségi tartományokban. Így megint tartós, tevékeny és közeli érintkezésbe kerül a svájci tartományok-

¹ „Cuius tutelam gerimus” mondja az okiratokban. pl. Urk. d. St. u. L. Zürich VI. k. 2282 sz.

kal. Eddig is helyeselte apjának politikáját, amennyiben az okiratokat, amelyekben ezen tartományoknak ügyeit rendezték, az ő nevében is kiállították; de most egymagának kellett átvennie az ügyek vezetését.

Fényes politikai tehetsége volt, amelyet birodalmának keleti részeiben gyakorolt és bizonyított be, minek következtében ura is maradt a súlyos helyzetnek, mely apja halála után reáért. Rudolf nem tudta a császári korona örökösödését családja számára biztosítani. Albrecht nem lehetett király, pedig trónöröklésre számított és erős kísérettel jelent meg a felsőrajnai vidéken. A választó fejedelmek a jelentéktelen családi hatalommal rendelkező Nassaui Adolfot választották meg. A politikai helyzet mindnyájukra nézve nagyon veszélyes volt.

Az örökös tartományokban forradalom támadt, mivel Rudolf erős keze eddigelé mindenkit leszorított. A svájci területen a független birodalmi tartományok és városok attól féltek, hogy egy szorosan összefüggő habsburgi terület közé ékelődnek. Szövetségek alakultak a Habsburg-osztrák-ház ellen, amelyek, kiterjedésüknél fogva, ezt nagy mértékben fenyegették.

Albrecht sokat veszíthetett volna. De tapasztalata és politikai okossága megtalálta a helyes utat. Bár a leghatalmasabb fejedelmek közé tartozott, Adolf királynak mégis meghódolt, mire megkapta a keleti tartományokat mint hűbért és családi hatalmának minden jogát továbbra is élvezte. A koronáról le kellett mondania, de viszont minden erejét a veszélyeztetett örökös tartományok megvédésére fordíthatta. Államférfiúi ügyességével és hadvezéri képességével leverte összes ellenségeit. Mily módon harcolt Svájcban, arról majd később más helyen fogok megemlékezni. Hadi szerencséje következtében ismét nyitva állt előtte az út, hogy atyjának hódító politikáját folytassa. *De nem hódított oly nagy mértékben, mint Rudolf király.* Inkább arra törekedett, hogy a már előbb megszerzett terjedelmes földbirtokot biztosítja és össze-

függő rendet teremtsen meg közöttük. A földbirtokkal különféle jogok és jövedelmek jártak. Továbbá több olyan vidék volt beékelve saját birtokaiba, ahol a Habsburgoknak csak grófi és kormányzói (Vogt) jogai voltak. Albrecht herceg arra törekedett, hogy ezen különböző viszonyokba egységes rendet és igazgatást hozzon. Ez volt működésének főcélja.

Albrecht már Ausztriában is kiváló gazdasági tevékenységet fejtett ki. Ott indítványozta 1287-ben a „Rationarium Austriae“-t. Hasonló irányban halad a gazdasági szervezkedés svájci uradalmaiban. Már 1279-ben e vidék önálló kezelésbe vételénél összeíratta az elzálogosításokat.¹

Az 1290 és 1292-iki évben svájci vidéken a birtokokat Urbariumba vettette. Albrecht, mint herceg is, majd mint király sokat háborúskodott, minek következtében sok jövedelmet kellett elzálogosítania. Másrészt új birtokokat is szerzett. Mindezen különböző okok Albrechtet egy pontos *telekkönyv* (Urbarium) felvételére indították. Ezt az ő megbízásából *Burkhardt de Fricke*² készítette, kinek műve a kiváló habsburgi Urbariumban legnagyobb részben még fenmaradt.³

Kétségkívül Albrecht az urbariumi eszme felvetője, mert életbe lépteti mindenütt, ahol új igazgatást vesz át. Hogy a nagy Urbariumot épen ezen időtájban veszik fel, annak oka talán az lehet, hogy családi birtokainak igazgatását 1298-ban fiainak adta át.⁴ Helyettük, mivel kiskorúak voltak, Albrecht maga vezette a kormányzást 1304-ig.

Az örökös tartományokat, mint fiainak helyettese és gyámja, többször meglátogatta és 1303-ban Elsassban tartózkodott, ahol a feljegyzések akkor kezdődtek meg.

¹ Schweizer P.: „Quellen zur Schweizer-Geschichte“. XV/2. k. p. 495.

² Lásd: „Allgemeine deutsche Biographie“ VII. k. 376. l. (Schumann cikke.)

³ Az Urbariumot tartalmazza a „Quellen zur Schweizer-Geschichte“ XIV. k. 1894.

⁴ Regesta episcoporum Constantiensium. Innsbruck, 1905. 3079 sz. Nürnberg 1298 november 21-én kelt okirat.

A Habsburgi Urbarium a legfontosabb forrás, mely felvilágosítást nyújt azokról a legkülönbözőbb viszonyokról, amik Albrecht alatt a habsburgi uralom és a svájci tartományok között fennállottak. Belőle szerzünk tudomást a nagy kiterjedésű birtokokról, valamint a magánjogi és közjogi viszonyokról, amelyek vele közvetlen kapcsolatban állanak.

Tanulmányozásom célja elsősorban, hogy feltüntessem, mekkora volt a habsburgi birtok kiterjedése, milyen volt a lakossága, közigazgatása, továbbá milyen jövedelmet hozott és arra támaszkodva, mi módon történtek a vételek; szóval közelebbről akarom megvizsgálni a gazdasági kérdéseket, amelyek a jogi és politikai viszonyok alapjai.

B) A tulajdonbirtok vidéken járások szerint; a lakosok magánjogi viszonya.

A Habsburgok eredeti családi birtoka nemzetségük ősi székhelye, t. i. a nevüket adó *Habsburg vára* alatt feküdt és határozottan „Eigen“-ök, „sajátjuk“ (ősi szerzemény) volt. Abban a szögletben fekszik, amelyet összefolyásuknál az Aare és Reuss folyók képeznek, a régi Aargauban. Albrecht birtokai ettől északra feküdtek egészen a Rajnáig; keletre a régi Zürichgau, Thurgau, Szent-Gallen egészen a Bodeni-tóig, továbbá Glarus, Rhaetia és a felső rajnavölgyi hegyi vidéken, odaértve Lags uralmát is. Nyugatra Frickgauban és a már említett Aargauban voltak a Habsburgoknak birtokaik.

Ezeknek a birtokoknak különböző kis központjaik voltak, melyek nagy jelentőségűek a kereskedelemre és a közlekedésre nézve.

A legnyugatibb pont Freiburg városa volt. A „saját“-tól délre a jószágok Zürichgauban és Thurgauban a Vierwaldstätti-tó körü csoportosúlnak. Albrecht birtokainak legdélibb pontja Interlaken. Mindezen területeken a Habsburgoknak majd határolt saját tartományaik, majd szétszórt egyes kisebb telkeik voltak.

Az egész területhez különböző jogi viszonyokban állottak.

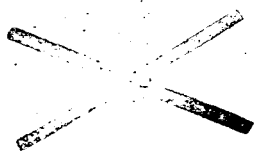
Albrecht király arra törekedett, hogy birtokai kezelésébe egységet hozzon s ennek következtében könnyebb áttekintést nyerjen a pénzügyi és jogi állapotokról. Eltörölte a tartományokba (Gau) való régi beosztást, amely még a frankok idejéből maradt meg és egyes *igazgatási járásokat*, úgynevezett officiumokat (ampt) alakított.

Talán ez is nagy szerepet játszott abban, hogy a Habsburgok a többi nagyratörő grófi családok módjára külön területre, felségjogra, bírói illetékességre és önálló hatáskörre törekedtek. Közel eső tehát az a gondolat, hogy a célszerűbb igazgatás vágya mellett szándékosan mellőzte a régi tartományi beosztást. Éppen az előbbi kötelekeknek ezen önkényes felbontásával akarta fejedelmi jogait hangsúlyozni. Az Urbarium tehát földbirtokot és jogigényeket foglal össze az egyes járásokban, amelyekről bővebben szölok a következő részben.

Az Aaretől *nyugatra* az Urbarium a *säckingi* officiumot, a *waldshuti* járás egy részét, az *elfingeni*, a *rajnai* (Ze Rein) és *bötzbergi* járást sorolja föl. A säckingi járásban nincsenek saját földbirtokok följegyezve, csak leginkább jogok, amelyek a frickgaui tartomány-grófságtól származnak. Hasonló viszonyok vannak a waldshuti járásnak (Amt) azon kis részében, amely még belenyúlik a svájci területbe.

Az Urbarium felvétele az *elfingeni* járásban (Amt) a következő szavakkal kezdődik, amelyek későbbben majdnem minden járásban ismétlődnek: „Dis sint die gute, nutze, sture, gevoehnheit und recht, die die hertzogen von Österreich, die graven sint ze Habsburg und herren uber die hófe ze Elvingen und ze Reine, hant oder haben sulen an luten und an guters hie nachgeschriben stat.“¹

¹ Magyarúl: „Ezek a jövedelmek, a hasznok, az adók, a szokások és a jogok, amelyeket az osztrák hercegek, akik Habsburgi grófok, az Elvingenben és Reineben fekvő udvarok urai, bírnak és kell, hogy bírhák az embereken és jószágokon, ahogy a következőkben le van írva.“

Ebben a járásban sok tulajdonbirtok van és pedig a murbachi kolostortól vették meg.¹ A birtok kisebb-nagyobb telkekből áll, néha egy egész udvarból a hozzátartozó jószággal.² Nem egy faluban van ez, hanem a járás több községében és majd szántóföld, majd gyümölcsös, egyszerű kert, pusztá udvartelek vagy erdő.

De a közlegelők nem tartoznak a tulajdonhoz, mert a szabad emberek és földszövetkezetek köztulajdonai. A járásban említett templomok szintén a Habsburgok tulajdonai. Ezek után a papok tizedet kapnak.

Majdnem valamennyi falunál szó van a tizedről és néha egy udvari tizedről, amelyet természetesen nem a templomok után szednek.

Az aargai Jura lejtőn a *bötzbergi* járás (Amt) a Habsburgháznak régi birtoka.³ Az Urbarium tulajdonként Villingenben és Remingenben egy majort (Meierhof) említ. Több helyen felsorol szántóföldeket.⁴

Hogy ebben a járásban különösen magánbirtokok voltak, arról a bírói illetékességek is tanuskodnak, mert úgy a felső, mint az alsó bíróság a herceg kezében egyesült.

A legnagyobb terület, ahol Albrecht földesúri befolyása és hatalma leginkább jutott kifejezésre; az *Aare, Reuss és a Limmat között* fekszik és kiterjed egészen a Vierwaldstätti-tóig.

A közigazgatási járások közül legelső sorban a „tulaj-

¹ I, 93. I. jelöli a „Quellen zur Schweizer-Geschichte“-nek XIV. kötetét, mely a tulajdonképeni habsburgi Urbariumot tartalmazza.

² Pl. az elvingeni udvarhoz tartozik szétszórva 7 $\frac{1}{2}$ -huba,* azután 2 $\frac{1}{2}$, 4, 11 $\frac{1}{2}$ és 1 $\frac{1}{2}$ schuppos** szántóföld.

³ I, 102—107.

⁴ Nagyságra nézve „schuppos“ nagyságú jószágokat gyakran lehet találni, pl. Schwendinél két-két holdas birtokokat. Némely föld-birtokot most tettek alkalmassá a szántásra. Villingenben egy szőlőről (I. 102) és Schwendiben egy malomról van szó.

* 1 huba = 40 hold.

** 1 schuppos = 6—10 hold.

don“-t, *Eigent* kell megneveznünk.¹ Az Urbarium nem mint járást, hanem mint „jogkerület“-et (*Rechtung*) tünteti föl és későbbi okiratban is, mint „*Amptin Eigen*“-t² említik. Itt különösen föltűnik, hogy az Urbarium udvarokat, mint tulajdonbirtokot sorol föl, melyekhez adók (*Abgaben*) is fűződtek.³ A templomok is a tulajdonbirtokhoz tartoztak.

Délre a *lenzburgi* járás (*Amt*) terül el. Ez egyik legnagyobb területű közigazgatási járás számos faluval az Aargau termékeny síkságán.

Mindamellett a Habsburgoknak a járás nagyságához képest jelentéktelen földbirtokaik voltak ottan.⁴ A bíróságok gazdag jövedelmet szolgáltatnak be ezen a területen. Ebben a járásban, de mégis a közigazgatástól elkülönítve fekszik több város (Aarau, Lenzburg, Mellingen etc.), amelyek az uraság tulajdonai, ezeket azonban külön tárgyalom.

Több tulajdonbirtokuk volt a Habsburgoknak az *aarburgi járásban*.⁵ Ezt a járást környékével együtt Albrecht király a fiai számára vette meg a Froburg gróftól.⁶ Hogy ebben a kis járásban többnyire az uraságnak voltak saját

¹ I. 132—136.

² „Járas a tulajdonban“.

³ Pl. Bireben (Birle, Aargau Kantonban) Altenburgban, Windischben, Oberburgban, Mulinenben (Muligen), Lupfangban (Lupfig.)

⁴ Az Urbarium, mint tulajdonjogot felsorol Nidern-Lenzben és Bueibelinkonban (Büblikon) egy udvart, Tureban, egy udvart 8 schuppossal, 13 schuppos a „környékén“, Geninkonban (Gränichen) egy udvart 14 schuppossal, Bibersteinben egy rétét és Nideren-Entveltben (Nieder-Entfelden) egy legelőt.

⁵ I. 488—493.

⁶ 1299. évi szept. 17-iki okirat; kinyomatva Solothurner Wochenblatt. 1819. p. 481. Az Urbarium szerint tulajdon az aarburgi elővár és vár 12 schupposza szántófölddel és más jószágokkal, vámmal és malommal. 55 schupposza és más jószágok voltak Oftringen, Birche (Birchensfeld), Bollingen (Bonnigen), Nider-Wile (Nieder-Wil), Abekke, Brittenove (Brittnau), Zovingen (Zofingen) területén. Magányos udvarok és udvar telkek Bollingenben, Abekken határozatlan számban, Portenhusenben, Richenben (Riken), Hinder-Wileben (Hinter-Wil.)

birtokai és emberei, bizonyítják a földadók és a tökéletes bírói illetékesség. Tulajdonbirtokok voltak még ezen a vidéken Aarburg és Zofingen városok is.

Csekély magánbirtok volt a *vilmergeni* járásban.¹

A *castelni vár* (Luzern kantonban) az Urbarium külön helyen említi, mint az uraság tulajdonát, melyet a család Kiburgtól örökölt.²

Kevés tulajdonbirtok van *Willisowe* officiumában,³ mely vidékre a Habsburgok Rudolf király idejében már 1273 óta befolyást gyakoroltak, de különösen mint tartománygrófok a szabadok fölött.

Willisautól keletre a Sempachi-tó környékén a *surseei*-⁴ és *sempachi* járások területén szintén már I. Rudolf szerzett családjának tulajdonbirtokot. Ehhez tartoztak különösen Sursee és Sempach városok és egy kastély a Mauen-tóban.

Ezekről nyugatra, *Richensee* járásában⁵ Albrecht idején 23 udvartelek és 11 kert a Habsburgoké.

A Reuss balpartján, a mai aargau-i kantonban, a *murei* és *meienbergi* járások területén el.⁶ Albrechtnek csak Meienberg város volt tulajdona, melyhez még egy szántóföld és egy gyümölcsös tartozott.

Nagyobb saját telekcsoportha volt még Albrecht király házának a *rotemburgi* járásban, mely a mai Luzern kantonban

¹ És pedig az Urbarium Vilmaringenban (Vilmergen) kisebb-nagyobb kiterjedésű udvarokat és jóságokat sorol föl; Varwangban (Farwangen) két tulajdonbirtokot, Rinnachban (Reinach) öt udvart, amelyek közül az egyik robotos udvarban a törvényszéket is tartották (I, 170.) Ettől északra az urasághoz tartozó legelők vannak Homberg-nél, Schwartzembergnél, Horvennál, Guntzwilenél (Gunzwil.) (I, 175.) Mind egy schuppos tulajdon.

² I, 187. A vár körül jóságok fekszenek és egy malom, amelyek szintén a Habsburgok sajátja voltak.

³ I. 181—187.

⁴ I. 177—179; I. 179—181.

⁵ I. 220—225.

⁶ I. 136—144., 144—146.

fekszik. Ezt a járást azok a szerzemények alkották, amelyeket a Rotenburgi báróktól vettek, továbbá a Rudolf király korabeli nagybirtokok.¹ Számos falu, melyekben a Habsburgoknak is volt tulajdona, azon 16 udvarhoz tartozik, amelyet Albrecht herceg annak idején Murbachtól vett meg. Rotenburg vára a Luzerntől Aargauba vezető úton uralkodott és éppen azért nagy hadi fontossága volt az osztrák uralomra nézve²

A kis Emma völgyében Rotenburg járástól nyugatra a *wolhuseni* járás több helyen is volt tulajdonbirtok.³ Albrecht király birtoka, továbbá Wolhusen vára alatt a mezőváros (Markt), melyhez egy malom tartozik⁴. Wolhusen fekvésénél fogva erődítményre volt alkalmas. A Habsburg-hercegek, polgárok befogadásával, szabadságok adományozásával és erődítések építésével jelentőségének emelésére törekedtek.

A murbach-i kolostortól vásárolta meg Albrecht az „*officium castri Habzburg extra lacus*”-ban a Vierwaldstätti-

¹ Erről az Urbarium 197 a következőképpen ír „Du burg ze: Rotemburg du koflt ist umbe die herren von Rottemburg, ist der her-schaft eigen und die bongarten umb die burg, ein mos in dem Turme und ein walt, heisset Kuswanden, und darnach lute und gute, die hie nachgeschriben stant.“ Magyarul: „A rotenburgi vár a Rotenburg uraktól vétetett meg, az uraság tulajdona, éppúgy a vár körüli gyümölcsösök, egy „mos” Turneban és egy erdő, melyet Kuswandennek neveznek és azonkívül emberek és jószágok, melyek a következőkben fel vannak írva.“ Tulajdonbirtok még a Langensentben lévő major, Kriensben és Littoweben (Littau) egy-egy udvar, ahol a majoros és egy-egy udvar, ahol a kelerarius (Kelter) lakott, németül „Meierhof” és „Kelterhof”. Továbbá még a kriensi és maltersi erdőségekben is. Több schuppossa, mint tulajdon Rudiswillenél (Rudiswil) és Rotenburg-elővárban van említve.

² I, 197, I. megjegyzés.

³ I, 192. kk. Az uraság jószágai: Hasle, Schyphon (Schupfheim), Entlebuch, Rúswill (Ruswil) vidéken.

⁴ I, 194.

tó környékén¹ pl. Luppharswile², majort (Meierhof), a „celearius“ udvarát (Kelnhof) Küssnachban.³ Az uraság tulajdona továbbá az udvar „Art“-ban.⁴ Régi habsburgi saját birtok e járásban Neuabsurg vára, egy gazdasági épület és legelők Meggenhornban.

Azon körülményből ítélve, hogy a megnevezett járásban fekvő falvak a Habsburg-uraságnak bírói illetékessége alá vannak vetve, a tulajdonbirtoknak jókora terjedelme lehetett.

A *zugi* járásban Albrechtnek mindenekelőtt Zug városa fölött volt tulajdonjoga. Saját birtokai ezenkívül a Zugban levő udvarok, az oberwieli jószágok⁵. A teljes bírói illetékeségből itt is több tulajdonra következtetünk.

Az Urbarium a *Vierwaldstätter-tó környékén* lévő birtokok közül felsorolja az elkülönített, *gersowe udvar*⁶. Érdekes tudnivaló egy ilyen udvarnak a nagysága és jövedelme. Az Urbariumban szószerint olvassuk:⁷ „Der selbe hof Habsburg eigen ist, hat 6 hüben und 7 schuppossen. Die selben hüben und schuppossen und andrú gut, die den hof hörend, geltend jerlich ze zince 33 zigern vierchtecklich, der jeglich

¹ I, 260—215.

² most Lippartswil.

³ „... der hat wol uf 73 juchert an holtze und an velde“. I 209. — Magyarúl: „... ennek körülbelül 73 hold földje és erdeje van.“

⁴ Schwitz-Kantonban.

⁵ I, 151.

⁶ Schwitz kantonban.

⁷ Magyarúl: Ugyanaz az udvar Habsburg birtoka, 6 hubából és 7 schuppossából áll. Ezen „huba“-k és „schuppossá“-k s más jószágok, amelyek az udvarhoz tartoznak, kamat fejében adóznak évente 33 négyszögletes sajtot, melyek közül mindegyiknek 5 β (= schilling) értéke legyen, 31 bárányt, melyek közül minden egyesnek értéke 18 d(énár) legyen, 6 kecskebőrt egyenként 18 d. értékkel, 40 öl szürke posztót, ölenkint 1 β értékkel, 3000 „albell“* százanként 1 β értékkel,

* albell = kisebb hal.

5 β wert sin sol, 31 lember, der jeglich 18 d. wert sin sol, 6 gleishute, der jeglich 18 d. gelten sol, 40 elne grawes tuches, der jeglich elne 1 β wert sin sol, 3000 albellen, der jedes hundert 1 β wert sin sol, und 31 stänbalken, der jeglicher 3 d. pfenning gelten sol. Da litⁿ och ein müli, dū giltet jerlich ze zinze 1000 albellen, die 10 β gelten sullent.“ Az uraság saját embereitől (jobbágyoktól) a „legjobb fejⁿet“¹ (Besthaupt) veszi.

A Habsburg-uradalom legdélnyugatibb járásai *Spitzenberg* és *Interlaken*. Mindkettő a mai berni kantonba tartozik. A járások kicsinyek s az Urbarium szerint legnagyobb részük Habsburg tulajdon.

Az elsőben egyelőre Spitzenberg várát és körülötte fekvő jöszágot vették meg a trubi bencés kolostortól.² Ezt a félreeső kis járást az Urbarium idejében Albrecht király uralkodása alatt Arwangeri Péter lovag kezelte, aki magát 1306-ban „*minister illustrium virorum dominorum ducum Austrie in villa Langnova*“ nevezi.³

31 „stänbalk“** 3 d pfenning darabonkint. Ott fekszik még egy malom, mily évenkint 1000 albell-lel 10 β legyen.“

¹ „legjobb fej“ — Besthaupts — „bestihopt“, a legjobb darael marha, amelyet jobbágy halálakor kellett a földesúrnak adni.

² I, 190. „Da ligentⁿ och güter umb Spitzemberg und ze Langnowe in dem dorfe und darumbe, die der herschaft eigen sint“. Magyarúl: „Ott jöszágok is fekszenek Spitzenberg körül és Langnowe faluban és környékén, amelyek az uraság tulajdonai“. Ugyanazt mondja az Urbarium az udvarról és birtokról, melyeket mint csekélyebb jöszágokat (niedren güter) nevez meg, továbbá egy udvarról és kisebb jöszágról (Fluelenben.) Ehhez tartozik még 26 schuppossa és huba és a remisgrate-i (Rämisgrat) jöszág.

³ Solothurner Wochenblatt. 1833. p. 353.

** „stänbalk“ = „balch“, kisebb hal a stanzi tóból, azért stanbalch, v. Stänbalk.

„*Interlacense officiumában*“, melyet Albrecht személyesen szerzett meg családjának, tulajdon volt a város a benne lévő udvarokkal. Azonkívül „Uspunnen“ (Unspunnen) városa, a mellette fekvő legelő, „du Palme“¹ nevű telek és még gyümölcsös, udvarok, szőlők, más jószágok és egy „Eichholtz“ nevű erdő.²

Reuss és Limmat folyók közt nagyobb igazgatási terület fekszik, a *badeni járás*.³ A svájci tartomány ezen része a Habsburgoknak első örökségei közé tartozik, amelyeket a Kiburgiaktól örökölték. Bár ezen grófsági jogokkal gazdag jövedelmek jártak, amit az Urbarium hitelesen kimutat, a járás terjedelméhez képest a tulajdon mégis csekély.⁴

Szintén a kiburgi örökségből származik a *Sickentalban* lévő járás. A siggentali völgy a Limmat jobb partjának azon pontján terül el, ahol Badènnel szemben a Lägern hegylánc a Limmathoz közeledik egészen a Limmatnak az Aareba való torkolatáig. Ebben a járásban is számos jövedelemről

¹ Valószínűleg egy domb, amelyen vár feküdt.

² Tulajdon volt még egy hegy is, a „Busalpe“, amelyen 5 pásztorkunyhó (Sennhütte) állt; továbbá egy jószág Richenswandenben, birtokok Swendiben, Swandenben, Goltzwileben és Oberhovenben a vár.

³l., 116—130.

⁴ Tulajdon található Detwilleben (Dätwil) egy udvar és egy schupposa, amelyen a vámháza áll. Saját birtoka van még Segelnben (Segelhof), Wilerben és Stettenben. Nidern-Willeben (Unter-Wil) 27 schuppos fekszik. Baden városában 2 udvar és 40 schupposa tulajdonbirtok a környéken. Mennyire szétszórta a birtok még egy faluban is, azt a következő példa mutatja: „Ze Gibistorf ligent zwen hofe der obere und der nidere, die der herschaft eigen sint. . . Da ligent och 7 1/2 huben, die der herschaft eigen sint; der ist einü, die heizet des Gallers hube. . . Dabei lit och ein helbu hube. . . Da lit och ein hube in der Oberen Gassen“. Magyarúl: „Gibistorf faluban fekszik két udvar: a felső és alsó, melyek az uraságéi. . . Itt fekszik még 7 1/2 huba, amelyek az uraságéi; ott egyet Galler hubájának neveznek. . . ott fekszik még egy fél huba. . . Ott fekszik egy huba is a felső utcában“.

van szó, amelyeknek eredetei a legkülönbözőbb jogokra vezetnek vissza és csak legkisebb rész származik a tulajdonbirtokból.¹

A *regensbergi* officiumban² a Habsburgoknak kis tulajdonbirtokaik voltak, melyeket részben a regensbergi báróktól vettek meg.³

A nagyobb területű *cloteni járásban*,⁴ amely a mai zürichi kantonban fekszik, a Habsburgoknak tulajdonbirtoka Klotenben és Nerachban mindössze egy major (Meierhof), egy schuppossa és egy malom. A járás legnagyobb része a zürichi egyház birtoka, amelytől a Habsburgok a „Kastvogt“-ságot fentartották és gazdag jövedelmeket húztak, amiért ezt a járást szervezték, mint ilyent.

Szintén kevés tulajdonbirtokról van szó az Urbariumban az *officium Imbriacense*-ről.⁵ Hasznát és jogát Albrecht király a Toggenburgi gróftól vette meg fiai számára, a járás legnagyobb része azonban a strassburgi püspökségtől adott hűbér volt. A nagyszámban felsorolt falúk dacára Habsburg-tulajdon csak egy Emmeracher nevű erdő a Töss partján és egy szőlő.

A *keleti járások* igazgatásának központja s nem ritkán Albrecht királynak és fiainak, a hercegeknek székhelye volt a *kiburgi járás* (ampt ze Kyburg,⁶ amely a mai zürichi kantonban fekszik. Ezt a területet a Kiburg-gróftól örökölték,

¹ Egy majorja és három schuppossája van a habsburgi uradalomnak Sikingenben. Tegerfelten tulajdona egy új írtás, parlagon heverő szőlővel, favágással

² I, 232—242.

³ A vár belső része a toronnyal, a külső várnak és az elővárnak egy része (a külső várudvar) a Habsburgok tulajdona volt, míg annak a másik részét Sz.-Gallentől hűbérül tartották. Az uraság saját birtoka volt még a Lägerenben fekvő gazdasági istálló (Burgstall.) Ehhez járult Kalcheban 14 hold, mely szintén az uraságé volt.

⁴ I, 243—256.

⁵ Ez az Embrach a zürichi Kantonban fekszik.

⁶ I, 287—318.

akiknek utódja és vérrokona a Habsburg-család idősebb ága. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy a tulajdon birtok csekélység a kolostorok és szabad emberek birtokaihoz mérve.¹

Számos magánbirtokkal rendelkezik *Winterthur járásában*. Bár szétszórta, de majdnem minden egyes faluban van udvar tekintélyes szántóföldekkel, gyümölcsösökkel, szőlőkkel. Hogy a Habsburgok nagy súlyt helyeztek e birtokuk gazdasági fejlődésére, bizonyítja az Urbariumban felsorolt több vincellérudvar (Kelnhöfe).²

A mai thurgau-i kanton legészakibb pontján is biztosítottak maguknak tulajdonbirtokot, ez a Rajna balpartján fekvő Dyssenhofen városa néhány jószággal *Dyssenhofen* officiumában.³

¹ Habsburg tulajdona volt a bisechti (Bisikon) udvar; 42 huba és schuppossa Erfrettinkonban (Effritikon), 5 huba és egy jószág Virstben (First), 3 udvar és 2 schuppossa Kemnaton (Kämleten) faluban, a felső udvar és major (Meierhof) Wissenangban, egy udvar Lindoweben (Lindau), egy malom Iritalban (Undalen a Töss partján) és egy udvar Langenburgban. Kiburgban a Habsburgoké a sörház az elővárban és a vártól keletre fekvő erdő.

² A tulajdonhoz tartoznak: a kelerarius udvara (Kelnhof), egy schuppossa és malom Ellinkonban (Ellikon), két vincellér-udvar (Kelnhof) Richenbachban (Rickenbach), a felső és alsó udvar Sultzban, a „Péterhuba“ ugyanott, az irtásokban levő udvar és egy „Sennen“ nevezetű huba Rütelingenben (Reutlingen), a mulchengeni udvar, 2 schuppossa Eschabergben (Eschenberg), egy udvar Ibergben, egy udvar a fenyveserdőben („in dem Tanne“), a vincellér udvara (Kelnhof) és 12 schuppossa Veltheinben; egy malom, 2 szántóföld, 2 udvartelek és egy schuppossa a Grettenlenberg hegyen (Grettelberg); az ackerni udvar, egy udvar és két schuppossa Limperben (Lindberg); a nieder-orringeni huba, az udvar, egy schuppossa, erdő és közlegelő, (Allmend) Fürtelen; szántásra alkalmassá tett föld Wülflingenben, ugyanott a vár és egy gyümölcsös Buchban: 2 schuppossa, 3 irtott szántóföld, egy gyümölcsös és egy huba Wingartenben (Weingarten) egy udvartelek és egy szőlő ugyanott. Winterthur városában a habsburgi urasághoz tartoznak 4 vincellér-udvar (Kelnhöfe) és 9 huba.

³ I, 340—382.

Ezzel határos a *vrowenfeldi officium*,¹ ahonnan az egész Thurgaun uralkodtak.

Tulajdonbirtokok ezen a területen egy szőlő Frauenfeldben, egy udvar és egy rét Osterhaldenben. A jövedelem legnagyobb része más, nem földesúri járandóságokból folyt be.

Raetia fölvidéki falvait az Urbarium a *glarusi járásban* (officium vallis klarone) és a *lagsi járásban* (officium in lags) foglalta össze.²

Az elsőben a Habsburgoknak kevés birtokuk volt.³ A lagsi grófságban a Habsburg-uradalom tulajdona az untergungelsi (Kunkel szoros) erdő. A vidék legnagyobb része állami hűbér.

A virwaldstätti tó partján fekvő *őskantonok* (*Urkantone*) területére nézve az Urbarium nem ad semmiféle felvilágosítást. Valószínű, hogy az első szövetségesek, midőn az Urbarium ezen felvételének kéziratát kézrekerítették, gyűlöletből megsemmisítették, mivel jobbságjukra emlékeztette őket. Erre abból is lehet következtetni, hogy az Urbarium eredeti teljes 4. és 8. füzete hiányzik, továbbá az 5. füzetből 2 lap, a 6.-ból, a 4. és 7.-ik füzetből az első hat lap is nyomtalanul eltűnt.⁴ Talán éppen ezek a füzetek tartalmazták az erre vonatkozó adatokat.

Okiratokból is ki lehet venni, hogy a Habsburgház birtokai voltak Unterwaldenban: Stans-, Alpnach-, Giswil falvaiban és Schwitzben két udvar, melyet kiburgi és froburgi udvarnak neveztek.

A Habsburg-család magánbirtokairól, kivéve a városokat, azt lehet mondani, hogy fekvésüknél fogva szét voltak szórva a régi Aargau, Zürichgau és Thurgau területén. Egyetlen egy falu sem volt teljesen az uralásé.

¹ I, 356—370. ² I, 498—522.

³ A schännisi udvar negyede s Wesen városa, amely a Wallentónál fekszik. Ezen város környékén tulajdonbirtok volt egy udvartelek rétekkal és irtványokkal.

⁴ Schweizer: Geschichte der habsburgischen Vogtstenern p. 126.

Albrecht és fiai leginkább kisebb-nagyobb földbirtokok, udvarok, gyümölcsösök, rétek, újonnan írtott földek, erdők, legelők és malmok fölött rendelkeztek föltétlen földesúri jogokkal. Ez a földbirtok egy kézben egyesítve jelentékeny, a legnagyobb svájci tartományokban, de a különböző kolostorok és az összes szabad emberek birtokaihoz képest mégis csak csekély része az egész Svájcnak.

Az egész vidék lakosságának csak kis százaléka tartozott a Habsburgok földesúri jogai alatt élő „függő emberek” (jobbágyok) közé.

Más helyzetük volt a városoknak. Mondhatni ezek ezen a vidéken majdnem kivétel nélkül Habsburg-tulajdonok voltak. Mint tulajdonok soroltatnak fel a következő városok: Mellingen, Aarau, Brugg, Meienberg, Zug, Sursee, Sempach, Luzern, Zofingen, Wesen és Walenstatt. Ugyanaz áll az örökölt és megvett városokról, amelyeknek udvarai az uraságnak adóznak, mint Lenzburg, Winterthur, Diessenhofen, Freiburg (Uechtlandban). Keveset tudunk Bremgarten, Baden és Frauenfeld városokról, de ezek is kétségtelenül a Habsburg-ház tulajdonai.

Az emberek, akik ezen jószágokon és a megnevezett városokban laknak, *magánjogi viszonyban állanak Albrecht-hez és családjához*. Ezeket az *udvari jog* (*Hofrecht*) állapítja meg. A földesúr ura a földnek, tőle függnek az emberek. Az idegen földön lakó emberek, udvari jobbágyok (Hofhörige), kik között két osztály van: a tulajdonképeni jobbágyok (Leibeigene) és a zsellérek (freie Hintersassen, Zinsleute). A tulajdonnak tekintett emberek külön osztálya a ministeriales, udvari szolgák. A felsorolt néposztályokhoz tartoztak mindazok, kik valamely földesúr birtokán telepedtek le, kik glebae adscripti, a röghöz voltak kötve annyiban, hogy nem volt szabad költözködésképpen joguk.

Jobbágyok (Leibeigene) voltak mindazoknak utódai, kik régen elmúlt időkben valamely úr szolgaságába kerültek, fogság, rabszolgaság, eladás vagy önkéntes szegődés követ-

keztében, amiért azután földet kaptak megművelésre. Az ilyenek utódai nem voltak szabadok. A születés volt ezen rabszolgai viszony folytonos megújulásának kiapadhatatlan forrása.

A *zsellérek* (freie Hintersassen) úgy jutottak függő viszonyba, hogy eredetileg szabad földjüket valamely úrnak adták át, ennek oltalma alá kerültek, de tőle ezt használatra visszakapták. Mások olykép, hogy egy urtól használatra bérbe vették a földet.

Az uraságtól függő emberek fizetéseket teljesítettek. A földbért leginkább terményekben fizették a vidék talajának termőképességéhez képest. Egy földbirtok értékét jósága és nagysága határozza meg. Az Aargau és Thurgau síkságában bérbe fizetnek az Urbarium adatai szerint zabot, rozstot, tönkölyt, ocsút,¹ árpát, diót; továbbá apró jóságot, báranyokat, malacokat, tyúkokat, ludakat és tojást. Hegyi vidékeken tehenet, juhokat, kecskéket, sajtot, tejet és ennek terményeit. Különösen megszokott adó az őszi és farsangi tyúk („herbist“- és „vastnacht-hun“).

Ilyen bérfizetésekről fölhozok egy példát a badeni járásból, amely saját birtokra vonatkozik (I., 124.):² „Ze

¹ Leginkább magvaknak, kernen, nevezik.

² Magyarúl: „Gebistorfban két udvar fekszik, a felső és alsó, amelyek az uraságé; a felső hoz adóként 6 $\frac{1}{2}$ mütt* magvat, 6 mütt rozstot, 12 $\frac{1}{2}$ mütt zabot, 3 mütt bőjti ételt egy disznót, melynek értéke 7 β d. zürichi pénzérték szerint; 18 d. értékű bárányt, 6 tyúkot és 100 tojást. Az alsó udvar a következő adót hozza: 6 mütt magvat, 6 mütt rozstot, 12 mütt zabot, 3 mütt bőjti ételt, egy bárányt, melynek értéke 18 d. legyen, 6 tyúkot és 10 tojást. Ott 7 $\frac{1}{2}$ huba is fekszik, amelyek az uraság tulajdonai; ott van egy, amelyet Galler hubájának neveznek; ez 4 mütt magvat, 4 mütt zabot, 4 disznót, melynek értéke 29 β d. zürichi pénzértékben, egy bárányt, melynek értéke 18 d. legyen, 6 tyúkot és 100 tojást fizet adóul. Ott is még egy huba, amely adóul hozott 6

*mütt = Mütt, középszerű gabonamérték; helyenkint nagyon különböző: Zürichben 82·8 l; Sz. Gallenben 78 l., Schaffhausenben 88 l., Winterthurban 78 l. Wilerben 100 l.

Gebistorf ligent zwen hove, der obere und der nidere, die der Herrschaft eigen sint; der gillet der obere ze zinse 6 $\frac{1}{2}$ mü^t kernen,¹ 6 mü^t roggen, 12 $\frac{1}{2}$ mü^t haben, 3 mü^t vastmuetz,² ein swin, das 7 β d. Zuricher wert sin sol, ein lamb, das 18 d. wert sin sol, 6 hüeinr und 100 eiger. Der niderhof gillet ze zinse 6 mü^t kernen, 6 mü^t roggen, 12 mü^t habern, 3 mü^t vastimueitzs, ein lamb, das 18 d. wert sin sol, 6 hueinr und 100 eiger. Da ligent och 7 $\frac{1}{2}$ huben; die der herschaft eigen sint; der ist einu, du heitzet des Gallers hube; du gillet ze zinse 4 mü^t kernen, 4 mü^t habern, 4 swin, du wert sun sint 29 β. d. Zuricher, ein lamb, das 18 d. wert sol sin, 6 hueinr und 100 eiger. — Dabi lit och ein helbu hube, die gillet ze zinse. 6. vierteil kernen, 6 $\frac{1}{2}$ mü^t habern, 3 swin du 1 fund³ und 1 β wert sin sulent, ein lamb, das 18 d. wert sin sol, 3 hueinr und 50 eiger.

fertály magvat, 6 $\frac{1}{2}$ mü^t zabot, 3 disznót, amelyek értéke 1 (font)** és 1 β legyen, egy bárányt, melynek értéke 18 d. legyen, 3 tyúkot és 50 tojást.

Az alsó utcában fekszik egy huba is; mely adó fejében 3 $\frac{1}{2}$ mü^t magvat, 2 $\frac{1}{2}$ malter*** zabot, 4 disznót, egyenkint 8 β d. értékük legyen 2 bárányt, melyeknek egyenkinti értékük 18 d. legyen, 6 tyúkot és 100 tojást fizet. A felső utcában is van egy huba, ez adófejében fizet 4 mü^t magvat, 2 malter és 3 mü^t zabot, 4 disznót, amelyeknek egyenkinti értékük 8 β d. legyen, 2 bárányt, amelyeknek értéke egyenkint 18 d. legyen, 6 tyúkot és 100 tojást^a.

¹ Kernen — (mag) — = a kicsévelt gabona, tönkély és polyva.

² Vasmüeltz = főzelék, amelyből bőjt ételt készítenek, valószínűleg köles és borsó.

³ Minthogy a fund (font) jele nincs meg a nyomdában, a szót egészen kiírtam.

** 1 font = 240 pfenning.

*** malter — maldrum, malterum, Malter a legnagyobb gabonamérték, melynek tartalma 4 mü^t, különösen zabnál használták. Zürichben 333 l, Winterthurban 444 l.

Da lit^u och ein hube^u in der Nideren Gassen; du gilletⁱ 3¹/₂ mü^t kernen, 2¹/₂ malter habern, 4 swin, der jegelichs 8 β d. wert sin sol, 2 lamb, der jetweders 18 d. wert sin sol, 6 hueinr und 100 eiger. Da lit^u och ein hube in der Oberen Gassen, du gilletⁱ ze zinse 4 mü^t kernen, 2 malter und 3 mü^t habern, 4 swin, der jegelichs 8 β d. wert sin sol. 2 lamb der jetweders 18 d. wert sin sol, 6 hueinr und 100 eiger.“

A tóparti lakók adó fejében halakat is adtak. A jobbágyok kötelesek voltak robot munkát végezni, amelyet „Tagwan“-nak neveztek és pedig vagy igával vagy saját testével évenként egy napon.

Az udvari bíróságban (*Hofgericht*) Albrecht, mint földesúr az alsó igazságszolgáltatást gyakorolta a tőle függő embereken. Ez az úgynevezett „Twing és Bann“ bíróságot tartalmazza. Ez a bíróság eredetileg királyi privilegium volt kolostorok részére és ez mint immunitas a közbíráskodástól el volt választva. Idő folytán a világi urak is igénybe vették. A XIII. és XIV. században már egészen össze volt kapcsolva a föld uraságával és a földesúr birói illetékességéhez tartozott.

Az Urbarium ezt mondja: „du heirschafft hat da twing und bann“.¹ A földesúri törvénykezések keretébe tartoznak mindazok a pereskedések, amelyek a függő birtokra vonatkoztak, vagy a rajtok lakó polgárok, esetleg azok és uraságaik között támadtak; továbbá adóhátralék, mezei kihágások, az udvaritelkek (*Hofgüter*) elhagyása és elzálogosítása stb. Az udvarbiróság rendezte különösen a személyes függési viszonyt is a függő emberek és az uraságok között. A jobbágy házassága és szabadon bocsátása a földesúr engedélyétől függött. Ha egy függő ember meghalt, a birtokos az úgynevezett „Sterbfall“-t, halál utáni részt kapta. Ez alatt értették a legjobb darab marhát, avagy a legjobb ruhadarabot.² Bíró a földesúr

¹ „az uraságnak „twingje és bannja“ van“.

² Pl. I. 95.

maga volt, helyettese pedig rendszeren a majoros (Meier). A függő emberek adót is fizettek, de ezt, amint az Urbarium bizonyítja, a tartománygrófok kapták.

Ha a Habsburgok függő embereinek és jobbágynak helyzetét a kolostorokéval összehasonlítjuk, azt tapasztaljuk, hogy amazoknak előnyösebb a helyzete. A kolostoroknál szigorúbb volt különösen az örökösödési és a különös adókra vonatkozó jog, mint pl. a „Besthaupt“ és „Sterbefall“, melyet a német jogtörténetben „Fallrecht“ néven foglalnak egybe. Ez a különbség a Murbachtól megvett birtokok kezelésében nyilvánul; pl. Malternál, Stansnál és Küßnachtánál. Itt a Habsburgok inkább csak a kormányzó (Vogt) állását viselik. Adót és halilletékeket szednek be; azonban a többi jogot (birtokbér, Fallrecht, „Ehrschatz“ -vagyis laudemium) még mindig a luzerni-egyház gyakorolja.

C) A városok: szervezésük, fontosságuk; jogi és társadalmi viszonyaik.

Nagy fontosságúak, mint tulajdonbirtokok Albrecht királyra nézve a *városok*. Valószínűleg azért tulajdonok, mert majdnem mind új alkotások és csak a tulajdonos földjén épülhettek. Ha a városok földrajzi fekvését vizsgáljuk, jelentőségük mindjárt szembetűnik. Góc-pontok voltak és a Habsburg-hatalom befolyása onnan terjedt ki a sík vidékre. Különösen fontosak a közlekedésre nézve is, amellyel vámjövödelmek jártak. Albrecht megbecsülte ezen városokat, amelyek a kereskedelmi vonalon uralkodtak. Erre már politikájából és szerzeményeiből is lehet következtetni pl. Aarburg és Zofingen városokat, amelyeket Rudolf uralkodása alatt a Habsburgház elveszített, Albrecht ismét megszerezte. Ezzel ura lett annak az útnak, amely Szent-Gotthárdtól és Luzerntől a Hauenstein-hágón át vezet; sőt az Aare-mentén haladó úton is uralkodott. A vidéki területek és a városok, mint a Habsburgház

magánbirtokai egyaránt szolgálták a Habsburgok érdekeit. Így pl. *Freiburg* városa, a Habsburg-birtokoknak a legnyugatibb helysége, egészen elszigetelt védőfal volt a savoyai grófok támadásaival szemben. Albrecht már 1277. november 26-án megszerezte.¹ Az *Urbarium „ampt ze Fribourg in Öchtlanden“* néven említi. Az I. 483 azt olvassuk:² „Dis sint die gulte, nütze, recht und gewohnheit, die die hertzogen von Österrich, die graven sint ze Habspurg und ze Kyburg und herren ze Vriburg in Öchtlanden, hant oder haben sulent an lute und an gute der stat ze Vriburg und an anderen stetten, burgen unde dörfern, die hie nach gescriben stant“.

Mivel azonban csakis a városról van szó, feltehetjük, hogy az *Urbarium* egy része elveszett, mert Albrecht 1299-ben az illingeni és ergenzachi várakat Faucigny Beatrixtól megvette.³

Az *Urbarium* szerint mindazok az udvari telkek, amelyek 100 láb hosszúak és 60 láb szélesek, Márton napján oly adót fizettek, amely 1β (schilling) lausannei pénzértéknek felelt meg. Az összeg akkor 6 font és 14 β volt. Ezen adó alól kivették a tanács 24 udvari telkét. A Strassburgból Solothurnon, Bernen, Freiburgon át Vevey-ig vezető kereskedelmi úton akkora vámot szedtek, emelynek legnagyobb értéke lausannei pénzben 113 font és 6 β, a legkisebb pedig 38 font 6 β volt. De úgylátszott, hogy ezt az utat akkoriban nem használták

¹ Lichnowsky: *Geschichte des Hauses Habsburg*. I. p. CLXIII. 7. sz. és *Urkundenb. d. St. u. L. Zürich* V. k. 1685. sz.

² Magyarúl: „Ezek a pénzek,* hasznok, jogok és szokások, amelyeket az osztrák hercegek, kik Habsburgi és Kiburgi grófok és Oechtlandban fekvő Freiburg urai, birnak és kell, hogy birjanak Freiburg városának emberein és jószágain s más helyeken, várakban és falvakban, amelyek az alábbiakban vannak felírva“.

³ Kopp J. E.: *„Geschichte der eidgenössischen Bünde“*. III, 2. p. 310.

* v. pénzbeli adók.

igen gyakran, mert az Urbarium szerint a vám a legnagyobb értékét már régen nem érte el.

Az uraság hatalmában állott, hogy a városi tanácsot és bírót (Schultheiss) beiktassa vagy letegye.

Az egyház kegyúri joga a családi birtok tulajdona a teljes bírói illetékességgel egyetemben.

A pénzbírságból a soltész (Schultheiss) 3 font és 3 β kapott, a többi az uraságé.

Albrecht királynak Freiburg városát Blanka francia hercegnő hozományul szemelte ki, mikor fiával, Rudolfal eljegyezte.¹

A belső alkotmányba is beavatkozott, midőn a polgárokat rábírta, hogy választott felső bíróságot állítsanak fel, amely a polgárság és a hivatalnok közötti pereket és a közbirtok kezelését intézze.

Megengedte egy Zürichben 1300 április 18-án kelt okirattal, hogy két vásárt tetszésük szerint tartsanak.

Zofingen városától, amely a Wigger mellett (Aargau-kantonban) fekszik, a Habsburgok „pénzverési adót“, úgynevezett „Schlagsatz“-ot kaptak. Továbbá vámot és a vásártéren fekvő boltoktól adót szedtek, azonkívül három malomból tekintélyes jövedelmet húztak. A lakosok 20 márka adót fizettek és a Habsburg-uraság teljes bírósága alatt állottak, oda nem értve a súly-, ür- és hosszmértékre vonatkozó jogot. A zofingeni templom nem volt a Habsburgok tulajdona, de övék volt a „Vogtrecht.“ A város igazgatása élén egy soltész (Schultheiss) vagy polgármester állott, névszerint Albrecht korában Altenbachi Johannes.

A Reuss mellett lévő *Mellingen* városát az Urbarium² külön említi, mint tulajdont. Tulajdonnak mond egy malmot is a városban és egy templomot, amellyel az uraság rendelkezik és amelynek jövedelme 8 márka.

¹ Kopp u. o. III, 2. p. 311.

² I, 130.

A polgárok 8—17 márka adót fizetnek és a Habsburgok teljes bírói illetékessége alatt állanak.

Több adat van arra, hogy Albrecht föl akarta virágoztatni birtokait. Így Mellingen tőle nyerte városjogát, melyet Winterthur élvezett. Az okírat, mely Leinzben 1296. november 29-én kelt,¹ azt mondja: „nos Albertus, Dei gratia Dux Austrie et Stirie, Dominus Carniole, Marchie ac Pontusnaonis, de Habsburg et de Kyburch Comes, [necnon Lantgravius Alsacie, Tenore presentium profitentes universis declaramus presentibus et futuris, Quod nos fidelium nostrorum Civium de Mellingen obsequiosam devotionem et fidem concedimus et donamus eisdem juribus, graciis et libertatibus plene perfrui et gaudere, que vel quas Cives nostri de Wintertur habere per sua privilegia dinoscuntur, in universis et singulis eorundem processibus, negociis sive causis. In cuius rei testimonium et Cautelam has conscribi litteras fecimus.“

A polgármesternek, Schännisi Hugónak, Albrecht megengedte, hogy őt fiútód hiányában leányai kövessék hűbéreiben: „Quod nos discreto viro Hugoni Sculteto de Mellingen hanc gratiam duximus faciendam, videlicet quod si ipsum Hugonem sine heredibus masculini sexus contingat ab hoc seculo decedere, sibi sue filie quas habuerit idem Hugo in bonis succedant, que a nobis tenet titulo feodali, presentium testimonio litterarum“.²

Önálló igazgatási járásként tünteti fel az Urbarium *Aarau* városát, amennyiben külön sorolja fel.³ Az uraság tulajdona néhány udvartelek, szántóföld és kert a szomszédos Walpachban is. A régi adót 31 font-tól 50—105 font-ra emelték fel. Az uraságé a „Twing és Bann“ és ő ítélkezik a „Dieb és Frevel“ — „tolvaj és vétség“ nevű bíróságban.

¹ Kopp J. E.: „Urkunden zur Geschichte der eidgenössischen Bünde“. II. p. 158.

² Kopp: Urkunden. II, 153.

³ I, 137.

Az igazgatás élén egy soltész-polgármester áll (Schultheiss). Rudolf király szabadalma szerint, amelyet fiai is megerősítettek, a polgárt csakis városi bíróság előtt lehetett beperelni, ellenben ők jogukat akárhol kereshették.¹ Az olyan függő ember, aki egy évig a városban tartózkodik és akit nem híznak vissza, csakis a város urának köteles szolgálatot teljesíteni. Kiburgi hűbéreket leányok is örökölhetnek.

Minden Habsburg-kormányzáság alatt élő ember városi polgárrá lehetett.

Ezen szabadköltözködés figyelmet érdemel egy „saját” territoriumban. Albrecht király uralkodása alatt 1301 februárius 2-án Wikoni Konrád polgármester, a városi tanács és a polgárok egyességet kötöttek az erőszakoskodások megbüntetésének ügyében. Elhatározzák, hogy mindenki szabad polgárnak nevezheti magát, aki csak a város uraságának adózik.²

Winterthurban 1292 október 31-én Albrecht, mint herceg, az aarai polgárok szabadalmait a következőben erősítette meg:³ „quod nos gratiam factam seu Privilegia collata dilectis et fidelibus Civibus nostris in Arowe a Serenissimo domino et genitore nostro karissimo R. quondam Romanorum Rege, prout in ipsius litteris plenius continetur, ratam et gratam habemus, et eandem gratiam seu Privilegia eisdem Civibus concedimus et auctoritate presentium confirmamus.”

Mint földesúr megengedte nekik azt is, „ut fluvium dictum Sur, decurrentem prope Civitatem in Arow, super agros suos irrigandos et pascua derivare possint et traducere, prout fructibus ipsorum uberius viderint expedire.”

Brugg városánál, mely az Aare mellett fekszik, az *Urbarium* a határban levő udvartelkeket, szántóföldeket, szőlőket és legelőket említ, amelyek adózásra kötelezett tulajdonok.

¹ Kopp : Geschichte der ... etc. III., 2 p. 301.

² Kopp : Urkunden II, 139.

³ Kopp : Urkunden II. p. 146—147.

A várostól az úraság 90—160 font értékű vámot és 12 márkányi adót kapott. Ezt a régebbi adót azonban 16—34 márkára emelték. A Habsburgoknak teljes bírói illetékességük volt. Az igazgatás élén Woleni Werner állott.

Winterthur városa a Habsburg uradalom ősi tulajdona. Az Urbarium a winterthuri járástól elkülönítve foglal kozik a Habsburg-uradalom jogaival és viszonyaival, amelyeket a Habsburg család I. Albrecht király korában gyakorolt Winterthur város felett. A városban az uraság a házbért és a vásári jogból (Marktrecht) az őt megillető jövedelmet kapta. Minden Som,¹ azaz 160—170 l. bor után, amelyet otthon mértek ki, italmérési adóként (Schankrecht abgabe) 6 dénárt kellett fizetni. A pékek, akik a kenyeret adták el, karácsonykor és János napján személyenkint 10 β-nyi engedély adót fizettek. Ugyanakkor a mészárosok egyenként 2 β-et.

A külváros lakói szintén kétszer fizetnek 6 β adót. A vám bérlete 26 font-ot tett ki. Ennek fejében a bérlő magát azzal a pénzzel (müntze) kárpótolta, mely alatt fejadót kell érteni.² „Pad-schilling“-nek, „Bank-schilling“-nek hitták a pékek és mészárosok adóját, amelyet a kenyér és a mészárszékek után fizettek, továbbá a mérlegdíjat, amely az uraság mérlegének általános használatából befolyt. A polgárok meghatározott (gesatzte) adót fizettek, amely 100 font pfénninget tett ki, de néha 150 ezüst márkára rugott, mint maximumra és 60 márkára, mint minimumra. A polgármesternek (Schultheiss) joga volt a pásztort és az erdészt felfogadni. A pásztor minden kecske után 2 pfénninget és aratás idején egy kévét kapott mindenkitől, kinek aratni valója volt.

Minden ház vagy telek eladása után a polgármester 2 mérték bort és a polgárság 1 fertály bort kapott.

¹ Som, somme, som, son, soma = németül Saum = állatra rakott teher, száraz- és folyadékmérték, bor, méz, olaj, sőt posztó számára is; eredetileg annyi, mennyit egy teherhordó állat elbirt. Zürichben egy ilyen mérték értéke 1837-ben 176 l. zavaros és 165 l. tiszta folyadékot tartalmazott; Winterthurban 172, illetőleg 161 l.-t tett ki.

² Ez 1423-ban fejenkint 2 fillért tett ki.

Az egyház az uraság tulajdona. Az uraság maga adja át a papnak, de csak olyannak, aki ezenkívül kötelezi magát, hogy Winterthurban lakik (1275 februárius 26-án kelt okírat). A winterthuri polgárok általában több kiváltságot kaptak Rudolf királytól és ezeket Albrecht is megerősítette és kibővítette. Ezek szerint a polgárok saját körükből választhatják a polgármestert (Schultheiss), akit azonban lovaggá ütni nem lehetett. Az uraság egy polgártól se követelje a „legjobb fej“-et (Fallrecht, Besthaupt), csak ha örökös nélkül hal meg. A város megtartja közbirtokát. A polgárok összeházasodhatnak rangra való tekintet nélkül. A leányok is örökölhetnek hűbéreket. A Habsburg-polgárok alhűbéreit haláluk után az uraság a polgároknak adhatja. A polgárok felett csakis a polgármester (Schultheiss) ítélhet. Ezeket a jogokat Albrecht király Nürnbergben 1298 november 25-én hat kegyelem biztosításával erősítette meg, amit érdekes része miatt szószerint idézek:¹

¹ „Urkundenbuch der Stadt u Landschaft Zürich“ VII. k. 2466. sz. Magyarul: „Az első kegyelem, melyet nekik adunk és meghatároztunk az, hogy nemes emberek szokása és joga szerint hűbért kaphassanak és tartsanak és másnak hűbérjog szerint adhassanak; a másik kegyelem, . . . hogy örököseinknek parancsoljuk, hogy akármikor és akármily gyakran üresedik Winterthur egyházának széke, ezt senki másnak ne adják, mint olyan papnak, aki hitese esküvel kötelezi magát, hogy rendes lakását Winterthur egyházában vegye.

A harmadik kegyelem, . . . hogy azon hűbért, amelyet Kiburg uraságától tartanak kezükben, fiú gyanánt a lányok örökölhetik, ha fiú-örökös nincs.

A negyedik kegyelem, . . . hogy más bíróság elé nem szabad őket idézni, mint csak a saját igazi polgármesterük elé, de nekik szabad minden bíró előtt jogszolgáltatást követelni és használni.

Az ötödik kegyelem. . . ha valakinek hűbére van nemes embertől, akár lovag, akár szolga legyen az, aki ugyanazt a hűbért Kiburg uraságtól kapta s örökösök nélkül hal meg (t. i. a nemes ember) amaz (t. i. a winterthuri polgár) a hűbért senki mástól ne kapja meg, mint csak az uraságtól és örököseink egyike se legyen feljogosítva arra, hogy ezt a hűbért másnak adja.

A hatodik kegyelem, . . . hogy bármely kormányzóság alá tartozó embert fölvehetnek polgárként s ez a kormányzóság joga szerint szolgáljon az úrnak.“

„du erst gnad, di wir inen geben und gesezzet hain, ist, daz su nach edeler luten sitte und recht lehen suln enphahen und haben und ander belehenen nach lehens rechte; du andere gnade, daz wir gebiten unsern erben swenne und swi dikke du kilch ze Wintertur ledich werde, daz su si niman lihen wan ainem priester, der mit geswo-renem aide sich binde, daz er uffe der Kilchen ze Wintertur inne sitze mit rechter wonunge.

Du dritte gnade . . . daz du lehen, du so hant von der herschafte von Kiburg, suln ir tochter anerven als iro sune, ob enkain sun da ist.

Du vierde genade ist, . . . daz su niender ze relhte stain suln wan vor ir rehten schulthaizzen und recht vorde-ren suln und nemen, ob su wen vor ainem iecklichen rihter.

Du wünfte genade . . . hetti iro dekainer ain lehen von ainem edelen man, er si ritter oder chneht, der daz selbe lehen von der herschafte von Kiburg hat, und stirbet der selbe edel man ane erben, so sol er daz selbe lehen von niemen anderm han wan von der herschafte, und sol enkain unser erbe gewalt hain daz selbe lehen ieman andern ze lihene.

Du sechste genade ist, . . . daz si einen iecklichen vogt-mann ze purger mugen enphahen, also daz er dem herren dieni uach der vogtaige reht.“

Winterthur városának ez a joga 1296 november 17-én és 1297 januárius 14-én kelt okírat következtében Mellingen városára is átszáll. Alapja azon városi jognak, amelyet Aarau városa és azután Sursee városa kapta meg. Ezek szintén a Habsburgok tulajdonai voltak.

Albrecht királynak Winterthur városához való viszonyáról többet is lehet mondani. 1302 augusztus 2-án Strassburgból megtiltotta, hogy az emberek visszaéljenek a városi bíróság előtt való tanuskodással és hogy a polgárok rossz szándékból pártoskodjanak.¹

¹ „Urkundenbuch“ VII. k. 2661. sz.

Embereknek hű szolgálatait megtudta hálálni; így pl. Winterthur városát a Zürichchel folytatott győzelmes háború után 6 évre felmentette az adó alól.¹

A legnagyobb városi tulajdont Albrecht *Luzern*² megvételével szerezte meg. Az *Urbarium* az uraság jogait a járásoktól elkülönítve említi.³ A városban és határban lévő udvartelkekért adót fizetnek, amely pénzből, patkókból, halakból és gabonából állott. Az átszállásokat eszközöző komp, mint tulajdon, az uraságnak 100 font denariumot hozott. Mint fontos jövedelemet jelzi az *Urbarium* a hospenthali és reideni vámot, amelyet a városban fizettek. A jövedelem legnagyobb értéke 1108 font és 6 β baseli, 4 font, 13¹/₂ β nagy Turnes⁴ pénzértékben és 4 forint; a legcsekélyebb értéke pedig 460 font, baseli pénzben. Az adó 55 márkára rúgott.

Az uraságé a teljes bíróság. A városi tanácsnak azonban különös bírói illetékességeket engedett.⁵ A pénzbírságokból, amelyeket a tanács szab ki, az uraság a harmadrészt kapja, ami egy évben 12—16 font-ra megy. Az *Urbarium* azonkívül a vásárjogból (*Marktrecht*) a következőt említi: Aki igen könnyű kenyeret hoz forgalomba, fizet a polgármesternek (*Schultheiss*) 3 β, a tanácsnak 2 β büntetést. Aki a püspöktől kap hűbért, a majorosnak (*Meier*) és pince-mesternek (*Kelner*) egyenkint 1 β fizet. Ezen rövid adatokban írja le az *Urbarium* a földesúri és bírói viszonyokat, amint ezek *Luzern* városa és Albrecht között fennállottak.

¹ U. o. VI. k. 2251 sz. — „*Adtendentes gratiose fidelitatis vestre servicia, et quod pro nobis debitorum onera subiistis perpendentes etiam operam sumptuosam, quo civitatem vestram emendare decenter provide laboratis . . . ab. omni contributione precaria sive steura dimittimus*“.

² *Pfyffer C.*: „*Geschichte der Stadt und des Kantons Luzern*“. Zürich 1850—52.

Segesser Anton Philipp: „*Rechtsgeschichte der Stadt und Republik Luzern*“. Luzern 1851.

³ I. 215—219.

⁴ Turnes = francia ezüstpénz, melyet először Tours-ban vertek.

⁵ I. 218, — „*darüber hat ein rat sundrige gerichte*“.

Főképen azokat a pontokat említi, ahol jövedelmeket szednek. A Luzern városa és Albrecht király közötti viszonyokról egész terjedelmükben az adás-vevési szerződés szól.¹ Földesúri jogok adatnak: „cum iuribus patronatus ecclesiarum et prebendarum collacionibus seu presentationibus, hominibus, bannis, iurisdictionibus, nemoribus, silvis, terris cultis et incultis, aquis, piscariis, molendiis, aqueductionibus et aquarum decursibus, pratis, pascuis, dictis curiis et processionibus pertinentibus et annexis suisque pertinentiis et iuribus tam corporalibus quam incorporalibus universis.” A vételből kivették az apátság adományozását, a barátok és apát jövedelmeit és azokat a szolgákat, akik nem tartoztak közvetlenül az eladott birtokhoz. A város birtokba-vételét befejezte a polgárok hódolása, mire a polgárok jogait Albrecht 1292 május 31-én megerősítette.² A polgárság ügyeit a tanács önállóan intézi a polgármester vezetésével. A bírói hivatalt egy bíró (Ammann) gyakorolta, akit a Habsburg-uraság nevezett ki. A város főigazgatásainak felügyeletét a badeni kormányzó (Vogt) viselte. A polgárok az aargai tartománygyűléseket látogatták, ahol a felső vértörvényszéket tartották.

Sursee városa 1299 március 29-én Albrecht királytól kapta privilegiumát,³ melynek értelmében első sorban is a városi jogot (vásárjog, Marktrecht) gyakorolhatta. A polgárokról a tulajdon kérdésében csakis a polgármester ítéltethet,⁴ de a polgárok akárhol perelhettek. Egy úr se örökölje a városban a maga embereinek a jószágait. Senkisé nem lehetett polgár, aki a város békéjét veszélyeztette. Testi sértésekért a polgárok 5 font pénzbírságot fizessenek és fizettessenek. Kiburgi örökség leányokra is szállhat, ha t. i. nincs férfiörökös. Minden Habsburg-Vogtság alatt élő ember polgár lehet. A város adója 10—20¹/₂ márka. Az egyház az uraság tulaj-

¹ Kinyomatva : Geschichtsfreund, I. k. p. 208—212.

² Kopp : Urkunden I. p. 41, 42.

³ Geschichtsfreund I. p. 68—70.

⁴ I, 177.

dona és 70 m. jövedelmet hoz. Surzee városa a vásárjogon (Marktrecht) kívül még a tulajdonképeni várjogot kapta. Evvel a polgárok a városi testület fogalmait és jogait is élvezik s új tagok felvételével tartották fenn magukat. Az ezen testületbe tartozó vádlottakról külön bíróság ítél.¹

Az Urbarium² *Meienberg* városát a Habsburg grófok tulajdonául említi, amelyhez egy szántóföld és gyümölcsös is tartozik. Városi jogot Meienberg már Rudolf királytól kapott.

Zug is tulajdon.³ Ezt a városkát a Habsburgok 1273-ban Kiburgi Anna grófnőtől szerezték meg.

Lenzburg az Urbariumban,⁴ mint mezőváros fordul elő. A városi jogot 1306-ban Brugg város mintájára kapta. Itt az uraság 10 dénárnyi vámot szedett.

Sempach városáról az Urbarium⁵ azt mondja, hogy tulajdon és hogy 10 márka adót fizet; később azonban, amióta az uraságnak a birtokvételek következtében több pénzre volt szüksége, ezt az adót $10\frac{1}{2}$ — $25\frac{1}{2}$ m.-ra emelték.⁶

Az Urbariumban *Frauenfeld* városáról olyképp van szó, hogy egy szőlő fekszik ott, ahol a „saját emberek“ évenként egy nap teljesítenek robotmunkát (Tagwan). Mindenesetre az uraság tulajdonához tartozik; 1264-ben Rudolf, már mint gróf, a turgau tartománygrófsággal együtt megszerezte Frauenfeldet, ezen tartomány (Gau) főhelységét. Gyakran említik a Habsburgok kormányzóit (Vögte), akik Frauenfelden laknak; pl. Jakobus Advocatus de Frouvenvelde 1304 és 1307-ben. Albrecht a városnak már 1304-ben mindenféle külön szabadságokat adományozott.⁷ Aki a király fiainak emberei közé

¹ Segesser A. Ph.: „Rechtsgeschichte der Stadt und Republik Luzern“ I. k. 744.

² I. 146.

³ I. 149.

⁴ I. 158.

⁵ I. 179.

⁶ „Sid aber die herschaft begonde kaffen lant und lute.“

⁷ Bruggban 1302 április 15-én kelt okirat; nyomtatva Pupikofer i. m. I. Beil, 28.

tartozik és frauenfeldi polgár, csak a meghatározott kormányzói adót (Vogtsteuer) köteles fizetni. Ha az adóösszeg 10 fontot kített több embert nem vettek fel a polgárok soraiba. Továbbá azon embereknek, kik nem ezt az adót fizetik, a polgárok városi szövetkezetébe való fölvételét megtagadhatják. Habsburgi hűbért a leányok is örökölhetnek, férfiörökös hiányában. A polgárt a világi jogügyekben csakis a városi bíróság elé lehet megidézni.

Diessenhofen városa az uraság tulajdona, amelyet Kiburgi rokonaitól 1264-ben örökölt. Ez a város fekvésénél fogva a Rajna hajózásán uralkodott és így hadászati szempontból is fontos pont volt. A város polgármestere (Schultheiss) egyszerűs mind az egész járásnak kormányzója volt.¹ Az Urbarium szerint² a polgárok pénzverő jogot gyakoroltak a városban, amit oklevél biztosított. Adó gyanánt 30—40 márkát fizettek ezüst értékben. A tulajdon-egyházaktól a Habsburgok 14 márka ezüst értéket kaptak.

Baden városa a már szintén említett öröklésből származik. Az Urbarium adataiból következőt³ az uraság Badenben a vásárjogot (Marktrecht) gyakorolta, amelyhez az italmérés joga járult „swer da veilen win hat, der git ze dem jare 5 β ze dafern”.⁴ Aki kenyeret ad el, annak az engedélyért adót kell fizetnie (1 font pfeffers, borsó) hasonlóképen a hús eladásra vonatkozó engedelemért 5 β d. A városi ör minden polgártól egy font dénárt kap. A hídvám „uffender brugge ze Baden” 20—35 font.

Interlaken várost I. Albrecht király 1306-ban vette meg. Az Urbarium azt a megjegyzést teszi, hogy a polgárok, kik eddig semmiféle adót nem fizettek, 140 font-tal járultak a vételösszeghez. Az uraság a város területén teljes bírói illetékességet gyakorol.

¹ Mone, Zeitschrift für Geschichte des Oberrheins XXXIX. p. 237.

² I, 340.

³ I, 129.

⁴ „... aki bort árul, évenként 5 β fizet italadóul.”

Ezen adatokra támaszkodva, amelyeknek legnagyobb részét az Urbariumból vettem, *Albrecht királynak az aargauai és thurgauai városokhoz való viszonyáról* a következőt lehet mondani:

Ezek mind a Habsburg uralom tulajdonjóságai. Lakosai a „tulajdon emberek”-hez tartoznak. A földbirtokba be vannak sorozva, hogy ezt erősítsék. A birtokok leginkább kisebb vidéki városok voltak, amelyek, ha immunitásuk lett volna, a földbirtokok egységét zavarták volna.

A Habsburgok földesúri hatalmában annál fontosabb tényezők, mivel a tulajdon földbirtok területe nem függött össze szorosan. Azért a város megvétele után megszüntettek majdnem minden városi jogot, ami önállóságra vezethetne.

A városokból hiányzott a szabadságra való törekvés és az a független polgárság, amely egyedül eszközölheti egy város fellelendülését.

A városokat sok uradalmi adóra kötelezték; Frauenfeld, Wesen, Wallenstadt, Interlaken, Freiburg és Baden városok jövedelmeit leszámítva, minthogy ismeretlenek, a felemelés előtt a maximumban összesen 248 m., minimumban 169 m., az emelés után 444 $\frac{1}{2}$ m. és 289 m.¹

Ez az emelés a legtöbb esetben érvényesül, amikor a Habsburg uradalom átveszi a birtokjogát. A városok polgárainak egyenlősítése is arra szolgált, hogy a Habsburg-területek hadi erejét emelje. Erre rászorítottak Albrecht és fiai. Hogy a földesúri jogokat és a bírói hatalmat jobban kezelhessék, a városokat fejedelmi jogon járásbírói rendszer alá vették és ezeknek igazságszolgáltatásába sorozták be. Az uraság mindenütt a teljes bírói illetékességet bírta „twing és bann”-t meg „Dieb és Frevel”-t. A templomokat is önkényesen látta el pappal.

A városok politikai korlátozására szükségük volt a

¹ Schulte A. Geschichte des mittelalterlichen Verkehrs zwischen Westdeutschland und Italien mit Ausschluss von Venedig I. k. p. 208.

Habsburgoknak, hogy ezen erős helyek által biztosítsák uralmukat a svájci tartományokban. Azért a liberális zähringeni városi jogokat korlátozták a már megjelölt irányban.¹ A Habsburgok a legtöbb várost örökösdés, vétel, csere, hűbér útján bírták. Mindezeknek már voltak városi jogaik. Önálló városi jogot a Habsburgok is adtak; pl. Albrecht uralkodása alatt Winterthurnek s néhány más városnak.

Albrecht király a maga birodalmi politikája érdekében lépett összeköttetésbe a rajnai városokkal. Értéküket akkor ismerte meg, mikor segítették az ország nagyjai, különösen a rajnai választó fejedelmek ellen folytatott küzdelmében. Ettől fogva a városok támogatására törekedett. Erről tanúskodnak a birodalmi városoknak adott fontos privilégiumai. A svájci tartományokban más politikai megfontolások vezették, mindamelllett a városok iránt itt is előnyök osztogatásával bizonyította be jóakarátát. Amit nekik politikai szabadság terén nem engedhetett meg, ha házi hatalmán nem akart rést ütni, azt oly szabadalmak megadásával pótolta, amelyek társadalmi helyzetükön javítottak. A városok pl. az újonan alakított igazgatási járások fővárosai lettek.

Polgáraik sorából választotta a hivatalnoki személyzetét. Saját embereinek viszonyaira azzal hatott jótékonyan, hogy részben a hadsereget, a lovagokat, a várőröket a városi lakosság köréből vette és őket így felsőbb rendbe emelte. A városi polgárok számára a nagy Habsburg-területen belül a szabad költözködést és a szabadon való házasság bizonyos nemét biztosította. A középkori viszonyokhoz mérten ez a függő emberekre nézve előnyös volt. Némely helyen Albrecht király a polgároknak meghagyta papjuk szabad választását s megengedte, hogy a lányok is örökölhessenek hűbért. Még nagy különbség volt a birodalmi városok, pl. Zürich és a Habsburgok tulajdonvárosai között, mégis „felvidéki” helyzetére nézve, az Aargauban és Thurgauban fekvő svájci

¹ 1. Quellen zur Schweizer-Geschichte 15/2 k. p. 556.

városok állapotát nem igen lehet kedvezőtlennek mondani. Különösen pedig előnyösnek mondható Albrecht személyes beavatkozása ezen városoknak készen talált állapotába és viszonyaiba.

D) A szabadokhoz való viszony. A Habsburgok törekvései a közjog terén.

A svájci uradalmakban a földbirtokon alapult a Habsburgok hatalma és azok akadályozták meg idegen grófi családok bitorlását.

Az egyes jószágok voltak azok az oszlopok, amelyek a rendszert tartották. Azt a hatalmat, melyet Albrecht a vidéken gyakorolt, eleintén mint *tartománygróf* bírta Aargauban, Thurgauban, Zürichgauban és Frickgauban. Ezeknek a grófi jogoknak és hatalmaknak gyakorlása következtében rendelkezett a terület *szabad embereivel*. Területöket a Habsburgok önálló fejedelemséggé törekedtek átalakítani. Földjeiken szabad emberekből állott a lakosság nagyobb része.

A német birodalom tartományai közül minden társadalmi átalakulás dacára a szabad parasztok legnagyobb számában és legtovább itt a svájci vidéken maradtak fenn. Különös viszonyban állottak a Habsburg-urasághoz. Legnagyobb részben az Urbarium ezekről is ad felvilágosítást. Eszerint szabadok voltak minden járásban, amelyeket eddig már ismertettünk. Az Urbarium mindenütt felsorolja adóikat, gyakran még azt a jogot is, amelyen ezek alapulnak. Azok a vidékek, ahol a szabadok úgyszólván összefüggő területeken laktak, az Urbarium szerint a következők: az affolteni szabadok járása (Freiamt), willisauai, seckingeni, sickenthali járások; továbbá a waldschuti járásnak egy része (t. i. amelyik a Rajna svájci partján fekszik), regensbergi, grünningeni és kiburgi járás.

Az *affolteni szabadjársnak* vagyis *Freiamtnak*¹ már

¹ I, 147—149.

neve is mutatja, hogy szabad emberek lakóhelye volt. „A Freiamt (szabadok járása) nemcsak a szabadok térbeli összefoglalását jelenti, hanem személyes jelentősége is van.¹ Szabadok járásának (Freiamt) nevezik a szabad társak összességét is, még ha nincs is birtokuk, akik a közös bíróság, közös szolgálat és adók, a jószágaikra való szabad költözködés, valamint a connubium folytán összekötött testületbe tartoznak.“

Az affolterni szabadok járása Albis és Reus között fekszik. Az Urbarium felemlíti a „weibelhubét“, vagyis a „törvényszéki helyet Bergheinben (Berikon) az aargauai kantonban és Rifferswilében (a zürichi kantonban). Az első hoz a „Weibel“-nek,² az albírónak, vagy törvényszéki hivatalnoknak 5¹/₂ müt, és az utóbbi 6¹/₂ müt magvat. A „Weibelhuba“ csak oly vidéken fordul elő, ahol szabadok laknak. Ez a törvényszéki gyűlések helye s ott tartják a vérbíróságokat. Az ily Weibelhuba többnyire földtelek, vagy egész parasztság, mely a főbírósnak tulajdonbirtoka és amelyet bérbe szokott adni. A szabadok járásának faluban lakók 24—42 font adót fizetnek és fejenként egy farsangi tyúkot adnak. Ezenkívül adóznak még évenként 13 müt zabot takarmánynak (ze Futterhabern). Ez a kormányzónak (Vogt) a köteles vendéglátás értelmében járt lovai számára, mikor ő a tartománygróf (Gaugraf) helyetteseként a törvényszéken elnökölt.

A Habsburg-uraságé a felső vérbíróság, amelyet a szabadok felett gyakorolt. Az Urbarium mindig azt mondja: „du heirschafft hat ze richtenne (vagy richtet) dube und vrel.“

A willisaui járásban sok falunak volt szabad polgársága. A törvényszéki helyen (Weibelhube), Egolzwilen, mindenki köteles volt megjelenni 3 font pénzbírság terhe alatt. Sza-

¹ von Wyss Fr. „Abhandlungen zur Geschichte des schweizerischen öffentlichen Rechts. p. 192.

² Weibel (albíró) = a tartománybírósnál a gróftól hivatalba ültetett ember, akit kiküldetésre és ítélet végrehajtására alkalmaztak.

badok és függő emberek gyakran ugyanazon faluban laknak együtt.¹

A szabadok a függő emberekkel és jobbággyokkal együtt adóznak, de azonkívül tartományként még 16 malter zabot (zofingeni mértékben) adnak. Azon jogok fölött, amelyeket a Habsburg-uraság a willisaui járásnak szabad lakosságán gyakorol, közelebbi felvilágosítást ad egy úgynevezett „Offnung“, azaz a lakosság jogainak s kötelességeinek magyarázata, amelyet a törvényszék megnyitásakor olvasnak fel.² Eszerint az uraságnak jogában áll a szabadokat a tartomány törvényszéke elé idézni. A halálraítéltnek jószágá az uraságé. A megszökött gyilkos jószágát lefoglalta. A vétségekből származó büntetéspénzekből részt kapott. Wiggerben vadászati és Luthernben halászati joga van.

A Frickgauban fekvő seckingeni járásban legnagyobb részben szabad a lakosság. Egyetlenegy kivétellel az Urbarium mind olyan falvakat sorol fel, amelyekben a Habsburg-uraság a tartományi-grófságtól származó felső bíróságot gyakorolja. Majdnem mindenütt egyformán mondja: „Du herrschaft hat ze Heirzena (ze Frikke, ze Eischen stb.) ze rychtene von der *lantgrafschaft* düb und vrevet über alle, die da sint.“ (A tartománygrófság urasága tolvaj és vétség fölött törvényt tesz mindenkiről, aki ott lakik.) Witenowában (Wittnau) és Szuphartban (Schupfart) még egy világi tized az uraságé. A járásnak emberei 10—12 font adót fizetnek baseli pénzértékben.

A waldshuti járás azon részében, amely a svájci vidékre átnyúlik és az Aare torkolatától nyugatra fekszik, az Urbarium csakis szabad embereket említ. Mindnyájan adnak farsangi tyúkot. A Habsburg-uraságé a felső bírói illetékesség.

¹ Ilyen esetben az Urbarium a bírói illetékességről a következőt mondja: „Du herrschaft hat da twing und ban über ir lute und richtet überal düb und vrevet“ (Az uraságnak saját emberei felett „twingje és bannja“ van és mindenütt ítél tolvaj és vétség felett).

² Segesser. i. m. p. 619; Wyss p. 205.

Siggental járásban is szabadok laktak; ezt az Urbarium azzal bizonyítja, hogy törvényszéki helyről (Weibelhube) szól, amely Wirenlingenben fekszik. Az Urbarium a polgárokat egyenesen szabad embereknek mondja:¹ „Die *vrien lute* ze Wirnalingen gent von irem eigen ze vogtrehte 20 mü^ot roggen, 5¹/₂ mü^ot habern, 4 fund pfenning züricher und je der man ein vasnachthun“, továbbá:² „Die *vrien lute* ze Obern-Endingen und ze Obern-Lengnang gent von irem eigen ze vogtrehte 10 mü^ot roggen und 10 vierteil habern und 2 fund pfenning und je der man ein vasnachthun. Du herschaft rihtet da von gewohnheit dube und vrefel.“

Az Urbarium szerint a Habsburg-uraságnak némely helyeken „Twing és Bann“-ja van. Mindig azt mondja: „und rihtet da von gewohnheit ublich dube und vrefel.“³ Bintzenben (Binz) a „twing és bann“-nak az uraság csak a felét tartja meg, de törvényt lát a „tolvajról és vétségéről.“ Minden osztály együtt adózik; jövedelmes években 17 font 5 d.-t zürichi pénzértékben, rossz időkben csak 11 font-ot.

A lenzburgi járásban lévő két törvényszéki hely (Weibelhube) mutatja, hogy Aargauban sok szabad nép lakott. Az egyik törvényszék Seonon, a másik Weliswillén (Wolenswil) volt.⁴ A Habsburg-uraság számos helyen csak a grófi bíró-ságot gyakorolta pl. Hinitzeliswille, Rubiswille, Weliswille,

¹ I. 113. Wirnalingen, ma Würenlingen aargaui kantonban.

Magyarúl: „Wirnalingenben lakó szabad emberek saját vagyonukból fizetnek „kormányzójog“-ul 20 mü^ot rozsot, 5¹/₂ mü^ot zabot, 4 font zürichi pfenninget és mindenki egy farsangi tyúkot.“

² Magyarúl: Obern-Endingen és Obern-Lengnang (Ober-Langnau) falvakban lakó szabad emberek saját vagyonukból kormányzójogul adnak 10 mü^ot rozsot és 10 fertály zabot és 2 font pfenninget és mindenki egy farsangi tyúkot. Az uraság szokásból ítél „tolvaj és vétség“ fölött.“

³ „... és szokásból mindenütt „tolvaj és vétség“ fölött ítél.

⁴ Urbarium, I. 156—157.

Otwissingen, Stupfen, Reitnowe, Moslerowe, Kilchlerowe, Urtkon, Staffelbach, Scheftlank, Nideren-Entvelt, Oberen-Entvelt, Esche, Liebegge és Thufental területén. A temprikoni törvényszéki hely (Weibelhube) körül, amely Richense járásban fekszik, szabad lakosságú falvak csoportosulnak és pedig mind a Baldeggi-tó körül. Az Urbarium szabad emberekről (fryen luten) szól. Minden lakos az uraság bírósága alatt áll és egy farsangi tyúkot ad neki. Hasonló viszonyok vannak a meienbergi járásban. Ez a már említett affolterni „szabad járástól” (Freiamt) nyugotra fekszik.

A meysterswangi (Meisterschwanden) törvényszéki helytől és a zab tartomány adóról Varwauchban arra következtethetünk, hogy a vilmergeni igazgatási járásban szabad emberek laktak. Egliswile és Seengen községekben fekvő jószágok a lakosok tulajdonai és Seengenbe évente háromszor ítélezik egy bíró (Ammann), akit éppen úgy szabad parasztoktól választott szabadbírónak (Freiamtmann) lehet tekinteni, mint Affolternnél és Willisaunál.¹ Aargau legdélibb wollhuseni járásában is van egy szabadlakosságú falúcsoport. Ez más osztályokkal együtt adózik az uraságnak. Meggenben, az „officium castris Habsburg extra lacus”-ban az Urbarium „vrie lute des dorfes” (= a község szabad embereit) említi, akik 30 β pfenning adót fizetnek.²

Mindezek után I. Albrecht korában az *aargau-i tartományban igen sok szabad lakosságot képzelhetünk el*. Erről az Urbarium nem nyújt teljes képet, mivel ezen szabad területek egy részének más kötelességei nem voltak, mint a tartományi bíróságok látogatása. Mivel azonban az uraságnak nem adóztak, az Urbarium nem említi őket, mert csak azon viszonyokról szól, amelyekből az uraságnak bevételük volt.

A Svájc északi vidékén az Urbarium megemlékezik még a badeni járás számos falujáról, amelyben szabad emberek

¹ I. 172.

² I. 212.

laktak. Ebben a járásban feküdt a régi habsburgi grófság, melyre hivatkozik az Urbarium, ha a járás nyugati részének felső bíróságáról van szó, mert a grófságé volt ez a jog. A grófság törvényszéki helye Allstättenben volt.

Szabad parasztok számosabban laknak Kiburg járásában, az egykori kiburgi grófság egy részében. Szabadokat említ az Urbarium: Tagaltzswand (Tagelswangen), Schalken (Schalchen), Erinkon (Erikon), Brüngen (Brünggen), Altorf (Fehr-Altorf), Vredenwile (Freudenwil), Madoltzwile (Madetswil), Neswile (Neschwil), Ottikon (Ottikon), Eitberg (Eidberg), Hermoltzwile (Hermatzwil), Teylang (Teilingen), Dyetenried (Dattenriet), Birchwile (Birchwil), Wernbrechtswile (Wermatswil), Kinthusen (Kindhausen), Ettenhusen (Ettenhausen), Betzinkon (Bezikon) területén. Az urasághoz való viszonyaik megvilágosítására szolgál a következő példa: „Ze Tagaltzswand die vrien gebent von ir gutern ze vogtrehte 6 mut und 3 vierteil kernen Winterturer mes, 4 malter habern Zürich mes und 4 fund und 17 β d. Ez git je der man ein vāstnahtun. Du herschaft hat da twing und ban und rihtet dub und vrefel. Die selben vrien hant gegeben ze sture eines jares bi dem meisten 15 $\frac{1}{2}$ fund, bi dem minsten 13 fund. Sihantu och gegeben eines jares ze sture 26 fund und 3 β , und beschach das nie mer und mag och niht wol mer beschehen, want die lute mohten ez niht erliden“.¹

Ezen kormányzói adók (Vogtabgaben) és bíróságok az

¹ Magyarúl: „Tagaltzswandban a szabadok jöszágaikból „kormányzó jog“ fejében 6 mūt és 3 fertály magvat winterturi mértékben 4 malter zabot és 17 β d. adnak. Minden ember ad egy farsangi tyúkot. Az uraságé a twing és ban és ő ítél a tolvaj és vétség felett. Ugyanazon szabadok évente adó fejében legfeljebb 15 $\frac{1}{2}$ font és legalább 13 font fizettek. Egy évben 26 font és 3 β adót fizettek, de ez nem történt többször és ne is történjék, mert az emberek nem tudnák elviselni.“

uraságot minden említett faluban megillették. A falvak itt nem képeznek összefüggő területet, hanem szétszórtnak, egymástól néha nagy távolságban fekszenek. Ezen kis községek szabad emberei különös bírói kötelékbe tartoznak és külön kormányzóságot (Vogtei) alkottak, melynek tulajdonosa a Kiburgi gróf volt.¹ A Kiburgi grófok régebbi Urbariumában² a jövedelmek között felsorolja „advocatia super liberos“ bevételét, ami a kormányzónak járó (búzából, zabból és pénzből álló) illetmény.

Ez majdnem teljesen megfelel a kormányzói jog összességének, amelyet a habsburgi Urbarium említ. Valószínű, hogy fővábbra is fennállott a régi kormányzói község, amely az akkori bírósági szervezetek szerint, mint külön bíróság, egyenesen a gróf és kormányzója alatt állott.

Kiburgtól nyugatra a grünnungi járásban az Urbarium számos községet nevez meg, ahol szabad parasztok tartózkodtak.³

Ezen községek szabad lakosságának törvényszéki helye Bintzikon, melyről az Urbarium azt mondja: „Ze Bintzikon lit der vryen luten dingstat, da die selben vryen ir recht bietend und nemen umb ir eygen“.⁴ A szabadok az uraság bírói illetékessége alatt *kormányzói adót* fizetnek.

Sőt Winterthur járásában, amely majdnem teljesen a Habsburgok tulajdona, szabadok jószágait említi Ellinkonban

¹ Von Wyss F.: „Abhandlungen zur Geschichte des schweizerischen öffentlichen Rechts,“ p. 169.

² 1261—63 évekből való.

³ I, 175. Bintzikon, Humbrechtikon, Tentlinkon (Dändlikon), Holtzhusen (Holzhausen), Egge, Volchlikon, Usinkon (Uessikon), Mure (Maur), Esselingen, Obtinkon (Ottikon), Gossowe (Gossau), Wernoltzhusen (Wernetzhausen), Ytzikon (Izikon), Bersinkon (Bertschikon) Walfershusen (Waltershausen), Vischatal (Fischenthal), Ettershusen (Ettenhausen) falvakban.

⁴ I, 275. Magyarúl: „Bintzikonban van a szabad emberek törvényszékhelye, ahol a szabadok jószágaik fölött jogot adnak és kapnak.“

és Obra-Seheinban az onnan nyert kormányzói adókkal együtt.¹

Diessenhofen járásában a szabadok törvényszéki helye. Wilistorf,² 10 mut mag, 10 mut rozs, 2 β „weglöse“,³ 6 tyuk és 100 tojás jövedelemmel. Szabadok laktak Andelfingenben is.⁴

Thurgau tartományi grófságban is (a frauenfeldi járásban) szabad emberek laktak. Wetzinkonban a szabad embereknek 6 udvartelkét említik.⁵ Nagy kormányzói adót fizetnek és az uraságé minden bíróság. Szabadok laknak még Widen, Dyethingen (Dietingen), Nuforon (Neunforn) és Eytperg (Eutenberg) területén is. Szabad embereket említ az Urbarium a lagsi officiumban, amely azonos a Cürüratiumban fekvő lagsi grófsággal. A grófság kormányzói bíróságának két helye van; az egyik Chur városában a vár alatt, a másik Sessafretben. Az uraság jogai a grófi méltóságban gyökereznek. Övék az alsó és felsőbb bírói illetékesség.

A *bíróságra* nézve az Urbarium az uraság és szabadok között lévő különös viszonyról szól. Ha egy szabad egy másikat megsebesít, az uraságnak 3 font imperiales⁶ pénz-bírságot fizet. Aki mást megver, meglök, vagy megüt anélkül, hogy vér folynék, az 1 font imperialest fizet. A káromkodásért 3 β jár. Ha valaki korábban hagyja el a törvényszéki gyűlést, akkor 3 font imperialest fizet büntetésül. Érdekesekek ezen intézkedések, amelyek a szabad osztály fentartására igyekeztek. Aki lányát, nővérét vagy általában más valakit,

¹ I. 309—310.

² I. 343.

³ weglose, Weglöse = a svájci „erschatz“-nak (laudemium) sváb kifejezése. Erschatz = átruházási díj, melyet egy jószág vevője az uraságnak fizetett.

⁴ I. 350.

⁵ I. 361.

⁶ imperiales = a XII. század óta Olaszországban használt pénz, amely a német pfenningnek felelt meg, de rosszabb volt. 4 font imperiales = 1 márka.

aki felügyelet alatt állott, nem osztályába tartozó (Ungenos-same), hanem alacsonyabb rangú embernek ad házastársul, annak a földesúr lefoglalja egész ingó vagyonát. Ha ugyanaz fogságba kerül, nem szabad kiváltani.

Aki örökségét eladja anélkül, hogy ezt előbb a jogos örökösnek kínálta volna, 1 font imperialest fizet büntetésül; aki alsóbb osztályba tartozónak adja el, azt az uraság kényszerítheti, hogy ezt visszavásárolja és a véttségért 3 font imperialest fizet. Aki alsóbbrendűnek adja zálogba jószágát, köteles azt kiváltani, vagy megengedni, hogy egy más szabad váltsa ki; azonfelül 1 font bírságot fizet. A tartományi bíróságot az uraság nevében egy kormányzó gyakorolja, kiről az Urbarium azt mondja, hogy a szabadok fizetik utazási költségét. A lagsi vásáron az uraság vámot szedett azért az oltalomért, amelyet a látogatók élveznek. Ezt a vámot az eladók és a vevők egyaránt fizetik; pl. a nagyobb szarvasmarha és ló fejében a vevő 6 imperialest, az eladó pedig 3 imperialest fizet. Az apróbb állatokért $1\frac{1}{2}$ imperialest fizetnek vásári vámként. Nagyobb vámokkal terhelték a kereskedőket posztó, só, borsó, vas, acél és gyapjúsövet eladásánál.

Albrecht viszonya a svájci terület szabadjaihoz a grófságon alapszik.

A Habsburgok a falvakban és városokban levő tulajdonaik következtében hatalmukat magánjogi úton növelték és gyarapították. Hatáskörüket ez alulról támogatta.

Ezen helyzetnek megfelelt azon *közjogi viszony*, amelylyel a szabadokkal szemben álltak és amelynél fogva szorosabb központosításra törekedtek. Hatalmuk körét a királytól kapták, mert csak a király adományozta a grófságot. Birodalmi hivatal volt ez, amely az igazgatás és törvénykezés kezelésével foglalkozott. A gróf bírói illetékességét, német jog szerint csak olyan gyakorolhatta, aki az engedélyt, a „Königsbann“-t, egyenesen a királytól kapta.¹

¹ Schröder R. „Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte.“ V. kiad. p. 570.

A grófok jogai a szabadok fölött a törvénykezésben, a fegyveres szolgálat követelésében és az adók beszedésében állottak. Rendszerint osztatlanul egy kézben maradtak. Az Urbarium a felsőbb bíróságot a „*tolvaj és vétség*“-et (Dieb und Frevel) a *szabad emberekhez való tulajdonképpen*i viszonyként említi.

Ez a nyert „Königsbann“-ból következett. Az utóbbit a királytól adott jognak nevezték, amelynek következtében a földesúrnak joga volt valakit a tartományi törvényszék elé idézni, a kínzást, halálrabüntetést stb. elrendelni, a pénzbírságot fizettetni.

A *tartományi törvényszéket* (Landgericht), mint főképpen büntetőbírságot, a régi törvényszéki helyen, az úgynevezett „Weibelhube“-n, az albírói jószágon tartották. Elnöke a kormányzó (Vogt), mint a gróf helyettese, volt. A *szabadok* a Habsburg-uraságnak *kormányzói illetéket* (Vogtabgabe) *fizettek*, mialatt a kormányzónak a bíróság fáradaimáért és a jogi védelemért való jutalmazást értették. Ezt az illetéket leginkább csak a szabadok vagy egyházi emberek fizették, mindenesetre azonban olyan osztályok tagjai, akik a Habsburgokkal magánjogi viszonyban *nem* állottak. A teher az idő folytán a dologhoz tartozó lett, úgy, hogy régi határozott kormányzójog (Vogtrecht) gyanánt az egyes jóságokhoz mért összeg alakjában fűzték pl. Kiburg grófságban és Grunningenben. Más helyeken, különösen Aargau grófságban és az affolterni „szabad járás“-ban (Freiamt) a telek adó helyett személyes adó volt, amely pénzből, takarmányzabból vagy tyúkokból állt.¹ Csakis szabadokra vonatkozik a „*kormányzói adó*“ (Vogtsteuer).² Nagyságra nézve változó. Ezen adófizetés következtében a jómódú szabadok a Habsburg-uraságnak nagy hasznára voltak. Ezek az adók a Habsburgok

¹ v. Wyss Fr.: „Abhandlungen zur Geschichte des schweizerischen öffentlichen Rechts.“ p. 274.

² Lamprecht K: „Deutsches Wirtschaftsleben.“ 1887 I k. p 1015.

uralkodása alatt közadók jellegét vették fel, amely a hadszervezet átalakításával kapcsolatban állott. A szabad parasztok, akiket, mint függőket, a lovagi szolgák a hadszolgálatból éppúgy kiszorítottak, mint a jobbágyokat, kárpótlásul fizették az adót. Más kisebb adományok, amelyeket Albrecht és fiai, mint grófok szedtek a szabadoktól, a következők: világi tized, farsangi tyúk, különböző pénzbírságok (pl. a tartományi törvényszék elmaradása, becsületsértés, sebesülés esetében stb.)

A *polgári jogszolgáltatást (Civilgerichtsbarkeit)* a szabadok fölött a *szabad járásbíró (Freiamtmann)* végezte, akit a szabad társak választottak és az uraság erősített meg. A vértörvényszékben a kormányzónak segéde. Magánügyeikben a szabadoknál elvben teljes önállóságuk volt. Mindamellett Albrecht korában a gróf már itt is érvényesíteni törekedett befolyását. Ezt említettem is Lags grófságánál a szabadok házasságára nézve.

A habsburgi territoriumban a szabadok részben egész falvakban egyesítve, részben pedig más osztályokkal vegyesen laktak. Az előbbieket száma nagyobb. Nem hiszem, hogy a Habsburg-uraság tervszerűen törekedett arra, hogy a szabadokat függő emberekké tegye, ahogyan ezt gyakran olvassuk. Legalább Albrecht idejéről ezt nem lehet bizonyítani. Az Urbarium az uraság igényeit semmi esetre sem hagyta volna érintetlenül. A szabadok megkárosításának tekinthető, hogy őket elszigeteltségükből kiemelték és a többi lakossággal, a függő és egyházi emberekkel ugyanazon járásokban egyesítették. Ez azonban inkább a célszerű igazgatás szempontjából történt. Együtt vetették ki az adót, amelyet a „saját emberek“ telekadóként, a szabadok pedig kormányzói adóként fizettek. Habár ez a szabadokat azzal fenyegette, hogy a többi osztállyal jogilag is egyesülnek, Albrecht korában semmiféle hátránnyal sem járt, mert különleges jogaikat az Urbarium adatai szerint is élvezték. Ha már most a schwitzi viszonyokra hivatkozom, azt kell állítanom, hogy a szabad lakosoknak Albrecht király uralma alatt szabad cselekvés volt biztosítva, melyet csak

akkor akadályozták meg, ha nyilvános jogsértés forgott fenn.¹

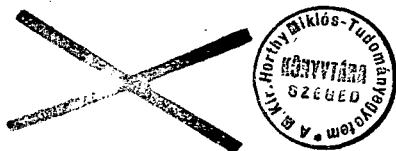
A tartománygrófok hatáskörét *mentességi privilegiumok* (*Immunitäts privilegium*) szorították meg. Ezeket a király a kolostoroknak és földesuraknak osztogatta és így csak a birodalomtól tette őket függőkké, mikor a grófi jogszolgáltatás alól felszabadította.

A földbirtokra nézve az immunitások a Habsburgok hatalmát nem csökkentették, mert a svájci tartományokban a legnagyobb világi földesurak ők voltak és a szabadokon grófi jogot gyakoroltak. De ezeken a vidékeken a nagyon gazdag kolostoroknak is voltak jószágaik, amelyek a Habsburgok korában immunitási járásokat képeztek s így a Habsburgok hatalmát fenyegethették, vagy megtörhették. A Habsburgokra nézve nagy fontossága volt annak, hogy befolyásukat ezen egyházi járásokban érvényesítsék. Ezt azzal érték el, hogy rávették a kolostorokat és az egyházakat, hogy nekik adják hűbérül az „egyházi kormányzóságot“, vagy „Kastvogtságot.“ Ezeket idővel eredeti grófságukban majdnem mindenütt megtartották. Azokat a jogokat tehát, melyek a bíraskodásra és az erdőkre vonatkoztak és amelyeket az egyházi jószágok immunitása és a grófság alól való kivételök miatt elvesztettek, mint egyházi kormányzók megint visszanyerték. Az immunitás értékét megsemmisítették és éppen az ellenkezőre változtatták át.

A habsburgi „Kastvogtság“ alatt élő egyháziak és habsburgi tartománygrófság alatt élő szabadok között a különbség csekély volt. A Habsburgokra nézve ez a különbség abban állott, hogy az egyháziak nem a tartomány és grófság törvényszéki gyűléseit látogatták, hanem a kormányzói bíróság elé mentek ítéletért, ahol lovagi szolgák nem jelenhettek meg.² Ezek az egyháziak a Habsburgoknak adott adón kívül

¹ Kopp: „Urkunden II. k. p 167. Erzsébet királyné rendelete 1299 januárius 13-án, amely az apácákat a schwitziak ellen oltalmazta.

² „Quellen zur Schweizer Geschichte“ 15/2 k. 594 l.

még az egyházuknak is tartoztak telekadókkal és másféle illetékekkel. Ezt az osztályt az Urbarium-igen gyakran említi, különösen azokban a járásokban, melyek Zürich birodalmi város környékén fekszenek.

E) Az egyházakhoz való viszony. Egyházi és birodalmi hűbér.

A Habsburgoknak az egyház jószágai felett sok kormányzói joguk volt, sőt ezek a jogok tekintélyes részei voltak jogaiknak és bevételeiknek. Az *egyházi kormányzóság* magába foglalta a kolostorok és birtokaik fölött való „*Kastvogtságot*” és még gyarabban e templomok egyes jószágai fölött való kormányzóságot.

Albrecht király uralkodásakor családjának számos kolostor fölött volt kormányzó joga. Már kezdettől fogva övéi voltak Muriban és Hermetswillben, azonkívül a kiburgi örökségben kapott Heiligenbergben a szent Ágostonrendűeknek általa alapított házai.

A birodalom minden hűbéruraságának teljes kizárásával a kormányzóság mindig a család legidősebb tagjánál maradt. Az uraságnak két első alapításból származó jogait az Urbarium a murei járásnál sorolja fel.¹ A kormányzói jogot, a „tolvaj és vétség” — bíraskodást és néha a Twinget és Bannt a Habsburgok maguk gyakorolták.²

¹ I. 139—146.

² Pl. Urbarium, I. 140. Ze Rotoswile ligent guter, dü des gützhüs von Hermotzwile eigen sint; die geltend ze vogtrehte 7 mü^ot kernen und 1 fund pfenninge Da git och jeder man ein vasnachthun. Dü herschaft hat da twing und ban und rihtet dübe und vrefel^o. Magyarúl: Rotoswileben jószágok vannak, melyek a hermotzwilei egyházéi, ezek „kormányzói jog”-ul 7 mü^ot magvat és 1 font pfenninget adnak. Ott mindenki farsangl tyúkot is ad. Az uraságé a „twing és ban” és itél „tolvaj és vétség” felett.

A kormányzójoghoz fűzött adományozáson (Vogtrecht) kívül az ott felsorolt falvak egyházi emberei még adót is fizetnek, amit az Urbarium határozottan említ.¹

A községek az adón kívül $4\frac{1}{2}$ —5 malter zabtakarmányt adnak, éppúgy, mint a szabadok. Telekadó, haláleset utáni illeték, „legjobb fej“ az alapítványnak maradt. Hasonló viszonyok voltak Murbachnál, melynek jószágait és Kastvogtságát a Habsburgok megvették.

Az Urbarium a Habsburg-házat határozottan a Sz. Blasien-egyház (kolostor) „kastkormányzójaként“ jelöli meg. A kolostor földbirtokai nagyon szétszórva feküdtek a svájc-i vidékeken, Siggental² és Regensberg járásban.³ A kormányzóság jogai hosszasabban fel vannak jegyezve Kilchdorfbán a Siggental-járásban.⁴ A kormányzó a törvényszéket a kolostornak a majorjában (Meierhof) tartja. Az egyház majorosa köteles őt ingyen eltartani. A pénzbirságok harmadrészét kapja. Szent Blasien kolostornak birtokaiban a Habsburgok a teljes jogszolgáltatást gyakorolják.

„Kastkormányzók“ (Kastvögte) a Habsburgok a *schännisi Agostonrendű apácakolostor* fölött is. Ezt a kormányzóságot 1264-ben a Wallenstad melletti birtokokkal együtt a Kibur-goktól örökölték. A teljes jogszolgáltatáson kívül a Habsburg-uraságé a Schännis és Benkenben fekvő udvarok tulajdon-

¹ I. 141: „Ze Butwile ligent 44 schuppuzen, die des gotzhus von Mure elgen sint; der gillt jeglichu ze vogtrehte 1 viertell kernen. Du herschaft hat och da ze richtent dub und vrefel. Es git och je der man ein vasnachtun.“ Magyarul: „Butwileben 44 schuppossa van, melyek a murei egyháznak tulajdona; ezek közül „kormányzói jog“-ul mindegyik 1 fertály magvat ad. Az uraság ott is ítél tolvaj és vétség fölött. Minden ember ad farsangi tyúkot.“

² I, 109, 112.

³ I, 239, 241.

⁴ I, 109.

jogának negyedrésze. A kormányzó adta az engedélyt az egyházakra vonatkozó „Collatus-jogra”.¹

A kolostor más földbirtokaiban a Habsburgoké a teljes kormányzói jog, adók és az alsóbb igazságszolgáltatás; pl. Castel és Echtolzwilben a grünnigeni járásban,² Esche — (Aesch) és Goltbachban,³ siggententali járásban, Rütiben, bádeni járásban,⁴ Nidern-Kulmeben lenzburgi járásban⁵ és Vilmesgen járásában Adelswilében.⁶

Az *ittingeni Ágoston-kanonokrend* házatól a Habsburgok Albrecht idejében, mint „Kastkormányzók” bizonyos kormányzói adót és a kormányzósághoz fűzött illetéket (Vogtrecht) szedtek be.⁷ A jövedelmek és jogok nagy része 1301-ben Schwandeggi Henriknél volt zálogban.⁸

A Habsburgok számára fontosabb és gazdagabb jövedelmi forrás a *seckingeni Ágostonrendű apácaapátság* „Kastkormányzósága”. Ezt birodalmi hűbérül tartották a Frickgau, Schwarzwald és a Glarus völgyben fekvő birtokkal együtt. Glarusban Albrecht és Rudolf öccse, mint Habsburg-hercegek 1288-ban⁹ az apátság fejedelemasszonyától a majort és a Gasterban fekvő Windeck és Wandelberg várakat kapták meg. Ennélfogva formailag a fejedelemasszonytól függő emberek voltak, azonban tökéletes területi hatalommal rendelkeztek. A legtöbb földesúri jogot egyesítették a kormányzói jogokkal és tizedet, haláleset utáni illetéket, telekadót és magas adókat szedtek be. Mint majórosok (Meier) a „Twing és Bann”, mint kormányzók a „tolvaj és vétség” (Dieb und Frevel) bírói illetékességét gyakorolták.¹⁰

¹ „Quellen zur Schweizer Geschichte“ 15/2 k. p. 605.

² I. 280.

³ I. 115.

⁴ I. 120. ⁵ I. 62. ⁶ I. 175. ⁷ I. 369.

⁸ Schweizer: u. o. 15/2 p. 608.

⁹ Okirat Enslishem 1288 április 5-én kelt. „Archiv für Schweizergeschichte.“ III. p. 89.

¹⁰ I, 509.

A különböző állások és jogok ezen egybekapcsolása következtében Glarus völgyében sokkal nagyobb jövedelmük és hatáskörük volt, mint máshol.

Seckingen környékén szintén jelentős volt kastorkormányzói állásuk.¹ Glarus járáshoz csatolták a Habsburgok a Quarten udvar fölötti kormányzói jogokat, amelyeket *Päfferskolostortól* kaptak.² Ez a kapcsolás inkább közigazgatási érdekből, mint közös jogcímek alapján, történt. Ugyanezen kolostortól kaptak hűbérül egy jörszágot Wileben.³ Az apáttal együtt gyakorolják a „Twing és Bann“-t, de „tolvaj és vétség“ fölött egyedül ítélkeznek.

A Habsburgok birodalmi hűbére a Szent-Mihályról nevezett *beromünsteri kolostor* kormányzósága. De jogaik nagyon korlátolva voltak, minthogy itt az Urbarium feltűnően hangoztatja a szigorú immunitast. Az Urbarium a következőt említi:⁴ Az adót a prépost szedi be és a falú törvényszéki határán kívül a kormányzónak adja át. Ugyanez Münster faluban teljes jogszolgáltatást gyakorol (a „tolvaj és vétség“ fölöttit kivéve). A kormányzó csak a falun kívül ítélkezik. Az újtelepülőktől (Unsidelingen), azaz az uraság területéről kívándorolt, de még adóköteles emberektől, az uraság a haláleset utáni illeték felét kapja.

1289 óta a Habsburgoké az *einsiedelni bencés kolostor* „Kastkormányzósága“; és pedig Rudolf király kényszerítette az apátot, hogy ezt fiainak átadja. Az Urbarium jogokként sorolja fel:⁵ Egy szent Margit napján (jul. 15-én) adott illetéket, mely tejből (Mulchen) és annak termékeiből áll; ezt az einsiedelni, stagelwani és wäni nevű, felső síhivölgyi alpok emberei fizetik. Az einsiedelni emberek 20—30 font-ot fizetnek adó fejében, sőt egyszer 55 font-ot. Ez utóbbi igen

¹ I, 59.

² I, 518.

³ I, 207.

⁴ I, 227.

⁵ I, 282—283.

soknak látszik, mert az Urbarium itt is megjegyzi az adó-emelésről: „und beschach das nie mer und mag och nicht wol mer beschehen, want die lute mochten es nicht erliden.“

Albrecht király 1299-ben az apátot birodalmi fejedelmi rangra emelte és megadta neki a regálét, a királyi jogot. A „Kastkormányzóság“ következtében a Habsburgok tekintélyes bevételeket húztak és jogszolgáltatást gyakoroltak a rendház udvaraiban és jöszágaiban, amelyek a völgyön kívül a svájci tartományokban szétszórva feküdtek; pl. Nusbomenben.¹ Milyen különféle bevételeket húzotta „Kastkormányzó“ a kolostornak egy udvarától, ezt az Urbarium egy tanulságos példában mutatja: „Der hof ze Agren;² der gillet ierglich ze vogtrecht 8 fund phenning, 6 zigers, der jeglicher 5 β wert sin sol, 5 malter und 14 viertel habern, 400 roten, die mit enander wert sin suln 2 fund und 8 β , 400 Ketteling, die alle mit enandern 5 fund wert sin suln, und 16 ele, der jeglicher 6 phenning wert sin sol. Die lute, die in den selben hof horent, hant gegeben ze sture weder mer noch minre danne 8 fund phenning. Der selbe hof gilt och 4 malter habern; die werdent den vischern. Du heierschaft hat uber den selben hof twing und ban und richtet ublich dube und vrevele. Es git och je der man ein vasnachthun“.³

¹ Nusbaumen. Urb. 110.

² Aegeri, zug kantonban.

³ Magyarúl: „Az Agrenban fekvő udvar „kormányzójául“ ad évente 8 font pfénninget, 6 sajtot, amelyeknek mindegyike 5 β értékű legyen, 5 malter és 14 fertály zabot, 400 „roten“-t*, melynek értéke összesen 2 font és 8 β legyen, 400 „Ketteling“-t*, melyek értéke összesen 5 font legyen és 16 „ele“-t*; melyek közül mindegyik 6 pfénning értékű legyen. Az emberek, kik ugyanazon udvarhoz tartoznak, adóban nem fizettek sem többet, sem kevesebbet, mint 8 font pfénninget. Ez az udvar még 4 malter zabot is ad, mely a halászké. Az uraságé az udvar fölötti twing és ban és ítél tolvaj és vétség fölött. Minden ember egy farsangi tyúkot is ad.“

* halak, amelyek a Zugi-tóban élnek.

Hinderbul-(Hinterbühl)ban¹ az uraság kormányzói adóként évente 1 font borsót vesz. Ugyanílyen viszonyokat említ az Urbarium még Nidernhofenben,² a münsteri járásban, Ilnoweben (Illnau) és Brittonban,³ a kiburgi járásban, 4 schuppossa Kasteln váránál,⁴ Boppensolban.⁵

Mindenütt teljes bíraskodást gyakoroltak. Hogy pedig Albrecht idején az egyháznak egyes jószágai és emberei a Habsburgoktól függöttek, arról az Urbariumon kívül, az elidegenített jószágok és emberek visszaköveteléséről szóló feljegyzések is tanuskodnak, különösen Trünnigen vidékéről.⁶

Az *embrachi kanonoki rendház* által a Habsburg-uraság néhány falutól kormányzói illetékben részesült.⁷ A *reiche-nau kolostor* fölött, mely a Bodeni-tó egyik szigetén fekszik, a Habsburgok, az Urbarium adatai szerint, kormányzóságot és vele kapcsolatban a svájci oldalon fekvő jószágokban jogokat gyakoroltak. Az egyházi földbirtok számosabb Frauenfeld járásában. Az Urbarium⁸ községeket sorol fel, amelyek a Habsburgi-urasághoz a már említett viszonyban állanak. Teljes bizonyossággal mondhatjuk, hogy egyházi emberek laktak Frauenfeld városában is, ámbár az Urbarium erről semmit sem szól; mégis az ú. n. „Offnungen” adataiból következtethetjük ezt.

A *kreuzlingeni Ágoston-kanonokok rendházának* két udvara a Habsburgok kormányzósága alatt volt. Az egyik Trüllikonban, Diessenhofen járásában,⁹ a másik Orringenben, Wintertthur-járásban¹⁰ fekszik. Az uraság a felső bíróságot gyako-

¹ I, 153.

² I, 231.

³ I, 288.

⁴ I, 188.

⁵ I, 240. ~~Reichenau~~.

⁶ I. Quellen zur Schweizer, Geschichte ^{15/1} k. p. 296—301.

⁷ I, 260.

⁸ I, 358—368.

⁹ I, 347.

¹⁰ I. 321.

rolja. A diessenhofeni járásban a *rheinai kolostor* jószágainak kormányzósága Albrecht fiaié. Az ott említett községektől kormányzói adót húztak, mely részint a „tolvaj és vétség“, részint a „Twing és Bann“ jogszolgáltatás jövedelmeiből állott.¹

A *turtali Szent János-bencések kolostorának* jószágai fölött, amelynek Ilnoweban² (Ober-Illnau) és Baldeswileben (Baltenswil) Kiburg járásában³ fekszenek, a Habsburgok a kormányzóságot teljes bírói illetékességgel viselték. Ugyanez áll az *allerheiligeni kolostorról is Schaffhausenben*. A svájci területeken fekvő jószágaik Meisterswangban (Meisterschwanden) Vilmergen járásban;⁴ Volchiswileben⁵ (Volketswil), Ilnoweben (a kiburgi járásban) vannak.⁶

A *Gevenneben (Gfenn)* lakó *lazaristáknak* egy kis jószága a Baldishegyen (Baltsberg) a kloteni járás Habsburg-kormányzósága alatt állott.⁷

Sok birtoka volt a svájci területekben a *zürichi egyháznak*: apáca-monostori apátság, nagymonostor, prépostság, Ágoston-kanonokok rendháza a zürichi hegyen és a zürichi kórház. Az egyházak birtokai különösen Kloten járásában feküdtek.⁸ A regensbergi járásban az apácáknak birtokai vannak Dielstorfbán⁹ és a zürichi kórháznak Buchseben. Mindezen birtokokban a bíróság és a kormányzói adó a Habsburgokat illette.

Albrecht feltűnő módon követelte vissza a zürichi apátság embereit.¹⁰ Ilyen zürichi egyház embereire vonatkozó

¹ I. 345—351.

² I, 289.

³ I, 303.

⁴ I, 171.

⁵ I. 292.

⁶ I, 293.

⁷ I, 254.

⁸ I, 243—247, 249—252, 255—256.

⁹ I, 237.

¹⁰ Quellen zur ... 15/1 k. p 303—326, „Hii sunt homines revo-

viSSzaköveteléseket a kiburgi járásban és zürichi tó környékén is találunk. Az embereket és jószágokat Albrecht uralkodásától kezdve követelték vissza, de a tulajdonképpeni Urbarium a viSSzaköveteléseket nem említi meg.

A kormányzáson kívül, amelyet a Habsburgok a föl-sorolt egyházak fölött gyakoroltak, más viszonyban is állottak a kolostorok és rendházak az urasággal. A Habsburgok az egyházaktól a legrégebb és leghatalmasabb püspökségektől és rendházaktól, mint pl. Strassburg, Konstanz és Szent-Gallen apátságától, *hűbért* tartottak kezükben és ezek a hűbértbirtokok jogait nagy mértékben gyarapították.

A középkorban a világiak nagyon kíváncsiak tartották, hogy egyházi jószágok jussanak kezökbe. A hűbéres elméletileg a hűbérúrtól függött, de a valóságban az ilyen hűbéri birtok a tulajdonbirtokkal majdnem egyenlő volt. Előnyösebb a kormányzóságnál, azért, mert a jogok és bevételek a hűbéresre szálltak át. Földesúri jogok vannak, de a kormányzóság hűbérként is adható. Sokszor mindkettő a Habsburgokké. Mivel az egyházi birtokok nagyobbak a világiaknál, azokból jövedelmeik is nagyobbak. A telekadókhoz a tized és haláleset utáni illeték is járult. Ezek máskülönben, pl. ahol a kormányzóságot gyakorolták, a rendháznak vagy a kolostornak maradtak meg. Az említett hűbérek legnagyobb részben I. Rudolf király idejéből valók. Gyakran csak a birodalomtól függő egyházi fejedelmeket kényszerítették arra, hogy ilyen egyházi hűbért adjanak ki, amelyben a kormányzósági hatalom rejtett; vagy rokon és barátságos egyházi fejedelmek önkéntesen, esetleg az oltalom biztosítása végett adták át.

Az Urbariumban említett hűbérek nagy része örökösödés következtében került a Habsburgok birtokába. Az öröklés mivolta elidegenítette ezeket a jószágokat az egyházi uraiktól.

candi in officio Cloten.“ u. o. 308: „Item in Kemnaten Petrus mancipium ecclesie Thuricensis, a ... de Tubelndorf occupatur.“ ^{15/1} „kötet elzálogosítási és viSSzakövetelési jegyzékeket“ (Pfand u. Revocationsrödel), előbbi és későbbi Urbarium-féle felvételeket tartalmaz.

Az *egyházi hűbérek* közül tekintetbe jönnek azok, amelyek *Szent-Gallentől* származtak, mivel ez ugyanazon területen feküdt ahol a habsburgi uradalom keletkezett. Az *Urbarium* hűbérként említi a regensbergi várnak azon részét, amely még sem volt az uraság tulajdona.¹

Regensberg járásában is találunk hűbért Springtalan és Grasberg helyén.² Grünningen járásában főhűbérek a Münch-Altorf környékén levő jószágok.³ Ugyanezen járásban a grünningsi vár a Habsburgok hűbérei. Gazdag jövedelmeket jegyez föl az *Urbarium* a kiburgi Celleben és Welnoweban (Wellnau), amelyeket *Szent-Gallentől* kaptak hűbérül. Az utóbbinál az *Urbarium* azt a megjegyzést teszi, hogy az uraság még több hasznót huzhatna, ha *jobban gazdálkodnának* az udvarban. A kormányzó megköveteli ezt az emberektől és meghatározza az illetékeket, melyek addig maradnak érvényben, amíg *jobban gazdálkodnak* az udvarban és ez adja a teljes jövedelmét.

Pfäffikonban az uraságnak egy hűbéres pincérudvara van.⁴ Azon tartományoktól italmérési bevételeket is kap és a teljes jogszolgáltatást gyakorolja. Erisbergben is szentgalleni hűbér egy pásztortanya (Sennhof). Winterthur járásában jövedelmes hűbéreket tartottak a Habsburgok, pl. Seheinban (Seen) egy *pincérudvart*. Ezen a jószágon lakik a pincér (Kelner, Celerarius), a rendháznak gazdasági hivatalnoka. Az *Urbarium* adatai szerint⁵ egy ilyen udvarból húzott bevételek a következők: „In dem dorfe ze Sehein lit ein Kelnhof, der lehen ist von Sant-Gallen, der gillet ze zinze in zwein jaren jedweders jares 20 mut kernen, 1 malter habern, 1 mut bonen Zürich mes ein swin, das 8 ß wert sin sol, 10 hunr, 105 eiger,

¹ I, 234.

² I, 235.

³ I, 266.

⁴ I, 301.

⁵ I, 215.

an dem dritten jaren, 15 mut kernen, 1 malter habern 1 müt bonen, 8 hunr und 80 eiger und och ein swin, das 8 β geltend sol.“¹ Ugyanezen helyen egyes emberek adói vannak felsorolva, akik egyházi hűbéren laktak és a Habsburg-uraságnak adóztak. Pl: „Des Orringers schupos, du lehen ist von Sant Gallen, gillet 6 viertel kernen Zürich mes und 6 eiger.“²

A hűbérúr ott addig, amíg a hűbér tartott, semmiféle jogot nem gyakorol és illetéket sem kap. A hűbérül kapott emberek és jószágok a Habsburgoknak tulajdon gyanánt voltak alárendelve. A kormányzóság és földesuraság egybeolvadt.

A *reichenau* kolostortól a Diessenhofen járási Ossingenben³ és Mülenheimben⁴ tartottak hűbérül birtokot. Ezen kolostori hűbérek a svájci oldalon csekélyek. Mint *konstanzi hűbért* az Urbarium⁵ Klotenben egy pincérudvart (Kelnhof) nevez meg, amelyet a Habsburgok a Tengen báróktól vettek meg. Úgy látszik, hogy a hűbér eladás következtében is másra szállhat át. A Winterthur járásában Stadelben és Rute-lingenben lévő hűbérektől az uraság telekadót szed és teljes bírósága van fölöttük.⁶ Az Urbarium szerint a Habsburgok a *strassburgi* püspökségtől is tartottak hűbért, különösen Embrach járásában.⁷

¹ Magyarúl: „Sehein faluban „pincérudvar“ van, mely santgalleni hűbér, adóul ad két évig mindegyik évben 20 müt magvat, 1 malter zabot, 1 müt babot zürichi mérték szerint, egy disznót, melynek értéke 8 β legyen, 10 tyúkot, 105 tojást, a harmadik évben 15 müt magvat, 1 malter zabot, 1 mut babot, 8 tyúkot és 80 tojást és még egy disznót is ad, melynek értéke 8 β legyen.

² Magyarúl: az Orringer schuposa, mely szent-galleni hűbér, adóul ad 6 fertály magvat zürichi mérték szerint és 6 tojást.

³ I, 344.

⁴ I, 357.

⁵ I, 253.

⁶ I, 313—314. ma Reutlingen.

⁷ I, 258—260.

Mindezekből kivehető, hogy a Habsburgok okos politikával mellőzték azt a veszedelmet, amely territoriumukat az egyházi földbirtok immunitása következtében fenyegette.

Albrecht királynak és házának az egyházakhoz, kolostorokhoz és ezeknek svájci területeken fekvő jószágaihoz való viszonyáról, a már mondottakon kívül, röviden a következőt jegyezhetjük meg. A Habsburgok vétel és öröklés útján a templomoknak egész sorozatát szerezték meg tulajdonként. A pap behelyezésére vonatkozó jogot családtagokra vagy más személyekre ruházták át. Ők a templomok rectorai, egyházi javadalmakat húznak és a jogi képviselőt gyakorolják. Általánosságban arra törekedtek, hogy egyházaikban valóságos papok legyenek, akik helyben tartózkodnak. Ezt jelzi az Urbarium, ha az egyházi javadalmakat élvezőt „pap”-nak, „Pfaffé”-nak nevezi.¹ A templomoktól egyházdíjat (Kirchensatz) húztak, mellyel vagyoni jogi hatalom volt kapcsolatban. Az egyházi adó tulajdonosa évi adományt szedett attól, akinek a templomot átadta. Egyházi tízedeket az Urbarium nagyon ritkán említ, amiből arra következtethetünk, hogy ezek mások kezében voltak hűbérbeadás vagy elsajátítás következtében, ha ugyan nem hagyták meg a templomoknak. Itt-ott az uraság az egyházi tízedet a maga részére szedte be, pl. Münentalban, a bötzbergi járásban.² Az adó megfizetése a pap hivatalának jövedelmeiből pl. időszaki mise mondásokból is történt.³ A templomok szolgáltatásai különbözők, a városi és vidéki papi hivatal között nincs nagy különbség. Éppen utóbbiak közül néhánytól a Habsburgok jelentékeny illetéket kapnak, pl. az aargai tulajdon-birtokokban.⁴ Kevesebb bevételt nyújtanak azok a templomok, amelyek ezen kolostorokéi. Ezek a gyakran határozott és biztos jövedelmek a Habsburgok pénz-

¹ Pl. I. 105, 134, 160, 341 stb.

² I. 105.

³ Winterthur, I. 239.

⁴ Pl. Windischben 60 ezüst márkát épügy Surban, Aarauban és Staufenben.

ügyi háztartásában nagy szerepet játszottak, minek valószínűleg az az oka, hogy templomokat ritkábban zálogosítottak el.

Már előadtam, hogy a Habsburgok más egyházakkal és ezeknek birtokaival kormányzói viszonyban állottak, ennek a viszonynak megfelelő jövedelmet huztak és jogokat gyakoroltak. Ilyen jogok sorát foglalta magába a *Kastvogtság, az egyházi kormányzóság*. Ez alatt az egyházat és az egyházi birtokot magában foglaló összes kormányzóságot értették. Ha csak egyes egyházi javakra szorítkozó egyszerű kormányzóságot jelez, részkormányzóságnak (Teilvogtei) nevezték.¹ Az Urbarium e kormányzóságnál leggyakrabban azt mondja: „die kilche gillet ze vogtrecht“ vagy: „Dü vogti der kilche gillet ze vogtrecht.“ A *Vogtrecht* adó, adomány vagy illeték értelemben van véve.

A Kastvogtságot, egyházi kormányzóságot ezen időben már úgy fogták föl, mint a magánjog elvei szerint használható jogot.² Máskülönben nem volna érthető, hogy templom fölötti kormányzóságot kolostornak vagy rendháznak is adtak el, melyek pedig maguk is így kormányzói védelemre szorultak; az sem, hogy a kormányzóságot elzálogosították. Az uraság a kormányzóság jogánál fogva az egyházi földművelőtől adót szed. A kormányzóság egyáltalában jövedelmes adózás alapját adta meg. Minthogy az alakuló fejedelemségek arra törekedtek, hogy adókvetési joguknak hatáskörét minél inkább szélesítsék, e törekvésüket az egyházakra is kiterjesztették, vagyis tőlük is adót szedtek. Az egyházi kormányzósággal kötelességek voltak összekötve; így az egyházak helyettesítése jószágok vételénél, vagy a világi bíróság előtti jogköveteléseknél. Magánjogi perekben polgári törvényszék előtt a kormányzó a jogi személyt képviselte. Ezenkívül mint bíró ítélte a kolostorok zsellérei fölött.

¹ Stutz U.: Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte XXV. k. p. 57.

² U. o.: p. 60.

Mint patronusok és az egyházi kormányzók a Habsburgok az immunitási járásokon belül a vértörvényszéket (Blutbann) gyakorolták, amely őket, mint tartománygrófokat illette meg. Ezeket a bírói jogokat az Urbarium mindenütt említi, ahol a „Kast- és egyházi kormányzóságot” följegyzi. Azonban szokás volt, hogy a földesúri jogszolgáltatás a kolostornak vagy rendháznak marad meg, a Habsburgok pedig Albrecht idejében némely helyen ezt is megtartották.¹ A rheinai kolostornak a diessenhofeni járásban fekvő birtokain a Habsburg-uraság a Twing és Bann-ból folyó jövedelem harmadrészét kapta.

Albrecht királynak és házának viszonya a svájci területeken, birodalmi hűbéreinek is alapszik.

Birodalmi hűbér, amely a habsburgi territorium közepén fekszik, a már említett Beromünster monostor fölötti egyház-kormányzóság. Birodalmi hűbér, amely a Sz. Gotthardon átkelő kereskedelemre és közlekedésre fontos, az urserni „szabad kormányzóság”² volt. Ezt Rudolf király már hűbérű adta fiainak és Albrecht, mint király hasonlót tett. A kormányzóság a lagsi grófságtól kezdve kiterjed a Furkáig, onnan Szentgotthardig és a Reuss folyón lefelé egészen Göschennenig. Földesúri joga e vidéken Dissentisnek, a felső rajnai völgyben fekvő kolostornak, volt, mivel a Habsburg-uraság az Urbarium szerint az alsó jogszolgáltatás jövedelmeiből csak a harmadrészét kapta. A felső bíráskodást az uraság gyakorolja, de ennek jövedelme oly csekély, hogy az Urbarium szerkesztője nem tartotta méltónak feljegyzésre („das si nicht durftig waren ze schribene”).

E birodalmi hűbértől jövedelmet húztak az árúszállítás és vám címén, ez utóbbit Luzernben követelték. Lags

¹ Pl. Niedernhofe, I, 231.

² „Vrige vogtey ze Urseron” I. 285.

³ Oechsli W.: Die Anfänge der schweizerischen Eidgenossenschaft p. 332.

grófságot az Urbarium, mint birodalmi hűbért jelöli meg.¹ Viszonyait már a lagsi járásnál tárgyaltam. A Habsburgok ezt már Rudolf korában is kezükben tartották. Interlaken járásban az Urbarium birodalmi hűbért említi; hasonlóképen Grindelwaldban és Habicherronban (Habchern).² Ezen jószágoktól az uraság gazdasági terményből, marhából stb. álló adományt kap. Továbbá adóznak az emberek és amellett a Habsburgok teljes bírói illetékessége alá vannak rendelve. Ezen birodalmi hűbér Albrecht király uralkodása alatt kerül a Habsburg-házhoz.

F) Igazságszolgáltatás: „Dieb és Frevel“. „Twing és Bann.“

Az előbbieken összeállítottam a habsburgi Urbarium adatai alapján Albrecht királynak és házának a svájci területekhez való viszonyait. A XIII. és XIV. század történeti fejlődésében rejtett az, hogy, amikor a német birodalomban hosszú ideig minden főhatalom hiányzott, különféle jogkövetelésekből eredtek a *fejedelemségek* és a *territoriumok*. Ez a fejlődés a Habsburg-család örökös tartományaiban idővel miképpen ment végbe, röviden már az előbbieken hangsúlyoztam. Abban az időben, amikor Albrecht, mint gróf, később, mint király örökös tartományaiban személyes befolyást gyakorolt, a Habsburgok összes jogigényeinek összekötő kapcsa a *bíróság* vagyis a *bírói illetékesség* volt. Minden osztály, jobbágy, szolga, függő ember, egyházi ember, szabad ennek következtében volt a Habsburgok alá vetve. A bírászkodás és az adományok, amelyek ezzel voltak összekötve, egy lépéssel tovább vitték a fejedelemség kialakulását, az új járási szervezetet, mely az *igazgatásnak központosító*

¹ I, 523.

² I, 478, 489.

vonást adott. Ezt a két szempontot az általános előadásból külön is szeretném kiemelni.

a) Az egész területen kivétel nélkül a felső jogszolgáltatás a Habsburgok kezében van. Az Urbarium a következőképpen szól róla: „*dú herschaft hat ze richtene düb und vrefel.*“ (Az uraság ítélkezik tolvaj és vétség fölött.)

A *tolvaj és vétség* névvel jelöli jogszolgáltatás büntető törvénykezés. A „*tolvaj*“ (Dieb) kifejezés alatt mindazokat a gonosztetteket értjük, amelyeknek büntetései, ha nem volt, vagy nem lehetett pénzbírság, súlyos testkínzást vagy halált követeltek. Ilyenek a nagy lopás, útonállás, gyilkosság stb. *Vétség* (*Frevel*) olyan gonosztetteket jelez, amelyeket testi fenytéssel büntettek, vagy pénzbírságot vetettek rá. Ilyen: kistolvajsá, szemérmertlenség, becsületsértés stb. A büntetések megveszszözésekből, a haj lenyírásából, megbélyegzésből, pelengérre állításból, szamaragolásból stb. állottak.¹ Akit ilyen módon büntettek, jogtalan és ha még bectelen cselekedetet is követett el, bectelen volt. Az Urbarium a tolvaj és vétség fogalmát közvetve, a más bíróságokkal való szembeállításal magyarázza meg, miből kivehető, hogy ezek felső bíróságok voltak.² A felsőbb bírói illetékességgel az Urbariumban egyesítve a pénzbeli adóssá, a „Gulte.“³ „Gulte“ alatt nemcsak valamely telekhez fűzött terményadókat, hanem pénzbeli adósságokat is kell érteni.

A felső bírói illetékesség részeit az Urbarium külön is

¹ Schröder R. „Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte. V. kiad. 1907, 779. l.

² Pl. I. 193. „*dú herschaft hat och twing und ban ane über mes, über almein, übergriffe und andrú kleinü gerichte und hat dübe und vrefel richtene überal.*“ Azaz: „az uraságé a „twing és ban“ is, kivéve a mértéket, közbirtokot, bitorlást és más kisebb törvénykezést és ítél mindenütt a tolvaj és vétség fölött.“

³ I. 195. „*Dú herschaft richtet och da über gulte, düb und vrefel.*“ Azaz: „Az uraság ítél itt is pénzbeli adóssá, tolvaj és vétség fölött.“

följegyzí és pedig a „vétség“ jogszolgáltatását az alsó bírósággal összeköttetésben. A felső bíróság mindig a tartománygrófságra hivatkozik, mint jogalapra.¹ Gyakran azonban a jogcím a kolostor és a rendház fölötti Kastkormányzóságban vagy a szokásban rejlik.²

b) Az alsó bírói illetékesség eredetileg nem tulajdonképeni jogszolgáltatás, hanem legnagyobb részben igazgatási rendelet vagy jogszabály parasztságok számára. Az uraság főleg a jószágok fölött való bíróságot jelezi vele. Ebben a kifejezésben foglalja össze: „Du herschaft hat *twing und ban*. (Az uraság twing és ban fölött rendelkezik). Ez a jog voltaképen magában foglalja azt a jogosultságot, hogy földesúr a községi rendre, gazdasági működésre, kerítésekre, útakra, közbirtokra vonatkozó törvényeket hozzon.³ Tehát szabályozza annak a rendjét és módját, hogyan határozza meg az uraság az erdő és a legelő használatát köz- és magánbirtokon; meghatározza a kerítések és utak készítésére való felügyeletet, továbbá a borkimérésre, malmokra, pékműhelyekre, azonkívül a vadászatra és halászatra nézve. Joga volt pénzbírságot 3 β mértékben kivetni; azonkívül rendesen össze volt kötve az öröklés, magánbirtok és pénzadósság fölötti polgári törvényszékkel.

Ezen bíraskodás középpontjában tehát a *községi uraság-jog* áll. Az Urbarium szerint a „Twing és Bann“ hatásköre egyes udvarokra, falvakra szorítkozik⁴ és kisebb vidéki váro-

¹ Pl. I. 59. „Du herschaft hat ze fricke von der lantgrafschaft ze richtene düb und vrefel über alle, die da sint“. Magyarúl: „Az uraság Frickeben a *tartománygrófságból* kifolyólag ítél tolvaj és vétség fölött mindazoknál, akik ott vannak.“

² Pl. I. 70. Ha már a jogcím ismeretlen, akkor azt mondja: „Du herschaft richtet von *gewohnheit* düb und vrefel“. Azaz az uraság *szokásból* ítélkezik tolvaj és vétség fölött. Pl. I. 247, vagy 275.

³ von Wyss Fr.: Abhandlugen zur Geschichte des schweizerischen öffentlichen Rechts, p. 34, 312.

⁴ I, 95; 213.

sokra. Néha a Twing és Bann község és udvar környékét, határát is jelenti.¹

A „Twing és Bann” bíróságot az Urbarium idejében tulajdonosa úgyszólván magánjogilag kezelte. Nemcsak hűbérül adták,² hanem megvették és eladták, elzálogosították és öröklés útján más személyekre is átruházták.³ A „Twing és Bann” s „a tolvaj és vétség” bíróságokat meg is oszthatták. Siggental járásában az uraság a Twing és Bann felét gyakorolja, éppúgy a Meienberg járásában fekvő Oweben is (Auw).⁴ A bírói illetékességnek ezen vagyoni jogi fölfogása annak különösen pénzügyi oldalát világítja meg.

Csak az adományok és pénzbírságokból folyó jövedelmek miatt jegyezték föl a bíróságokat az Urbariumban, mely főleg a pénzügynek és a gazdasági érdeknek akar szolgálni.

A Twing és Bann emberekre és tárgyakra is kiterjed. „Du heirschafft hat och da ellu gerichte uber lute und über gut“;⁵ vagy jószágokra: „über die selben guter hat du herschaft twing und bann.“⁶

Az alsó bíróság következtében az uraság, az Urbarium szerint, rendőri hatalommal rendelkezik, különösen saját jóbágysai fölött.⁷

¹ Pl. I. 155. „in dem selben thwinge ligen“. Vagyis: „ugyanabban a „thwinge“-ben fekszenek“.

² I, 63.

³ Pl. I, 362 helyén a frauenfeldi járásban olvasható: „Du vogtey und twing und ban des dorfes ze Swartzenbach, du koftet ist mit der vogtey ze Ufhoven umbe hern Ulrich von Lowenberg“. „Swartzenbach falu kormányzósága meg twing és ban-ja, mely Ufhoven kormányzóságával együtt *meg van véve* Lovenberg Ulrich úrtól“.

⁴ I, 115, 145.

⁵ „Az uraságé itt is minden jogszolgáltatás emberek és jószág fölött“. I, 280.

⁶ „Ugyanazon jószágok fölött az uraságé a twing és ban“. II, 351,

⁷ Nagyon gyakran olvassuk, mint pl. I. 44: „Ze Würkenlos hat

De a „Twing és Bann“-ban összefoglalt polgári jogszolgáltatás azokra a szabadokra is kiterjed, akik a Habsburg-uraság világi kormányzósága alatt élnek. A Frankbirodalom grófi századainak (Hundertschaften) alkotmányából a középkorban kis twing-uraságok fejlődnek ki, amelyek mentességeikkel a régi alkotmányon rést ütnek s elsősorban a grófság hivatali jellegén ejtenek sebet; ellenben gazdasági alapon magánbirtokból és bírói illetékességekből új grófságok keletkeznek. Nemcsak az erősebbeknek nyers hatalma okozta ezt. A gyöngébbek, veszedelem idején, önként az előbbihez csatlakoztak. Ha több ilyen kis twinguraság egyesült az ő erősebben magánjogi jellegükkel, nagyobb territorium keletkezett. Mily módon történik ez, az Urbariumból jól megtudhatjuk. A fejedelemség minden jogát egységes hatalomnak tünteti fel, amely az egész területre kiterjed. Az Urbarium a sokféle bíróságot még megkülönbözteti, de már jelzi, hogy a bírói hatalom egy kézben öszpontosult.

G) Az adók neme és jogalapja.

A jogszolgáltatással a *Habsburgok adórendszere* állt összeköttetésben. Az osztályoknak az urasághoz való viszonya szerint az adományok eredete különféle volt. Kormányzójogot (Vogtrecht) fizettek a szabadok a grófnak, az egyházi emberek az egyház kormányzójának, a jobbágyok és függő emberek pedig földesúri adót. Ezen adományokhoz az adó mindig súlyosabb mértékben járult.¹ Az adót az éppen felsorolt viszony-

du herschaft über die, die ir lute sint, twing und ban und richtet da überal nach gewonheit dub und vrefel“. Magyarúl: „Würkenlosban saját emberei fölött az uraságé a „twing und ban“ és mindenütt szokás szerint tolvaj és vétség fölött ítélkezik“.

¹ Schweizer P.: Geschichte der habsburgischen Vogtsteuern (Jahrbuch für schweizerische Geschichte VIII. k.) — Eichhorn C. Fr.: Deutsche Staats und Rechtsgeschichte. Göttingen, 1843. §. 306.

ban kapták a Habsburgok terményekben vagy pénzben. Ezen közösadó egyesítette a Habsburgok embereit, akik fölött gyakorolták a különféle jogokat. Adót az uraság *minden* alattvalójától szed. Eredetére nézve országos adó volt, az igazságszolgáltatás és a háború céljaira szolgáló közjogi dologi teher. Az Urbarium idejében ez az állami jelleg mindinkább halványodik és a territoriumban magánjogi földjáradékká változik át.¹

Az Urbariumban felsorolt adó nem határozott, hanem a legcsekélyebb és a legmagasabb érték között ingadozik. Az emberek arra törekedtek, hogy az adó meghatározását elérjék, de a Habsburgok éppen az ingadozó adót tették elvükké. Rászorultak, hogy emelkedő kiadásaikat és szükségleteiket fedezzék; ezek pedig a viszonyok szerint változtak. Kiváltképpen, mióta a Habsburgok vásárlások által bővítették földbirtokaikat, emelték fel az adókat. Az Urbarium a régi adó fölemelését ezzel okolja meg: „Sid aber die herschaft begonde^u koffent lant und lute“.²

A legtöbb birtokgyarapítás Rudolf király idejében történt, úgy, hogy az adóemelések őt terhelik, míg Tschudi hibásan Albrechtet okolja ezekért.³ Albrecht királyt adóemelésre háborúi kényszerítették. 1300-ban rendkívüli országos adót szedett, valószínűleg a rajnai választófejedelmek ellen viselt háborúja következtében. Ezen adóról az Urbarium őszintén mondja, hogy nagyon magas volt és az emberek nagy károsítása nélkül többé nem szedhető be. Ez az adóemelés csak egyszer történt, ahogy ezt az Urbariumban is megjegyzi.

Különben Albrecht királyról nem ismeretes semmiféle

¹ Schröder R. Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte. V. kiad. 1907. p. 628.

² „Amióta az uraság venni kezdett jószágot és embereket“. I, 179.

³ Tschudi Aegidius: Chronikon Helveticum“. Iselin J. R. kiad. Basel. 1734. p. 201 k. k.

H) A Habsburgok végrehajtó hivatalnokai.

A hivatalnok egy személyben különböző törvényszéki szolgálatot teljesített. Ugyanazon hivatalnok egyszersmind gazdasági, rendőri és hadi állásokat is betölthetett. Eredetileg a *gróf* a bíróságokat maga vezette grófságában. Amióta uradalmai kiterjedtek és a királyi birodalmi hatalom mentességei következtében önálló területekké alakultak át, a fejedelem egy alsórendű hivatalnokkal helyettesítette magát a törvényszéknél és az igazgatásnál.¹

Albrecht idejében a Habsburgok hivatalnokai nem voltak többé hűbéresek. Kormányzókat, letehető hivatalnokokat territorialis jogosultságaiknak végrehajtására vettek föl az uraság helyettesei gyanánt. A fejedelem így határozottan érvényesíthette akaratát és befolyását. A *legfőbb kormányzó* (Landvogt) a fejedelem helyettese az *összes* alattvalókkal szemben, bármilyen viszonyban állottak urukhoz. A felső bíróságot urának nevében, mint a tartomány kormányzója vagy mint tartománybíró (Landrichter) képviseli. Alatta állnak a tartományi törvényszékek. Ő elnököl a szabadok törvényszékén és erre vonatkozik a kormányzói jogilleték, melyet ez az osztály fizet. Törvényszéki járását „felsőkormányzóságnak” („hohe Vogtei”) nevezik. Tulajdonképpen a közhatalom hivatalnoka, aki a *tartományjog* alapján a szabadok és az uraság közötti viszonyt szabályozza. Albrecht idejében ezt a hatalmat szabadok viselték. Mint herceg erősítette meg a tartománybírói hivatalban Bonstetteni Hermannt Thurgauban és Russegi Ulrich Aargauban.² Ebben a minőségben nevezik meg magukat az 1293 július 1-én és augusztus 16-án kelt okiratban.

A hivatalnokok másik kategóriájába az *alkormányzók* vagy röviden kormányzók (Vögte) tartoznak. Hatáskörük

¹ Schröder R.: p. 623.

² Köpp J. E. „Geschichte der eidgenössischen Bünde“ III, 1. p. 37.

igazságtalan pénzügyi erőszakoskodás. Az adó ingadozása első sorban a vidéki és városi polgárokat érintette.

Az igazgatásban annyira mentek, hogy egyes adószövetkezeteket képeztek, amelyekben bizonyos községek vagy vidékek, avagy bizonyos „Dingudvarok” lakói az adóköztségben egyesültek.¹ Siggental járásában a falvakat két csoportba osztották. Példának okáért idézem Baden járásából ezt a fölvetelt: „Die lüte, di in den vorgenannten dörfern gesessen sint, si sien der herschaft eigen, gotzhus lüte oder usside-linge, *die mit einanderen sturent*, die hant gegeben in gemeinen jaren ze stüre bi dem meisten 11 fund d. Züricher, bi dem ministen 8 fund d. Züricher. Der selben lüten jege-licher git ein herbist- und ein vasnachthun.“³

Hasonlóképen adóznak együtt az emberek a habsburgi Saját-ban⁴ vagy a Habsburg-járásban⁵ és így legtöbb esetben.

Az adót csak ritkán zálogosították el, mivel a Habsburgokra nézve saját területükben határozott és gazdag forrásul szolgált.

Ezen pénzbeli adományok összege az elsassit is odaértve⁶ legfeljebb 8500 ezüstmárkára és legalább 4186 márkára rúg. A svájci területre körülbelül a fele esik, mivel a várhűbérek Elsassban egyedül 2837 márkát hoznak.

¹ Pl. I, 137, 138; vagy I, 369, 347 és más helyen is.

² Pl. I, 112, 479: „Die lüte in dem tal ze Grindelwalt“.

³ Magyarúl: „Az emberek, kik az előbb felsorolt falvakban laktak, legyenek akár az uraság tulajdona, akár egyházi emberek vagy más helyen letelepedettek, *kik együtt adóznak*, közösleges évben adóul fizettek legtöbbet 11 font d. zürichi pénzértékben, mint legkevesebbet 8 font d. zürichi pénzértékben. „Ugyanazon emberek mindegyike ad egy őszi és farsangi tyúkot.“

⁴ 4 I, 136.

⁵ „Die lüte, die in den selben Hof hörent, hant gegeben...“

„Azaz: „Az emberek, kik ugyanazon udvarhoz tartoznak, adtak...“ I, 213.

⁶ Strickler szerint „Quellen zur Schweizer-Geschichte“. 15/2 k. p. 322 és köv.

főleg a polgári jogszolgáltatás. Eredetileg ezek a hivatalnokok várkormányzók voltak, akik ősrégi szolgálatot teljesítettek. A várkormányzó az udvari szolgákra ügyelt föl. Ez a fölügyelet idővel kiterjedt a hatáskörében fekvő fejedelmi jószágokra, erdőkre és a királyi haszonvételekre (regalia). Minél nagyobbak lettek a várjárások, annál inkább el kellett térnie hadi föladataitól.

A vártiszt *járásbíróvá* (Officiatus, „Amtmann“) lett, a vár területe pedig járassá (Officium). Ezen fejlődést mint befejezett tényt megtaláljuk az Urbariumban is. A kormányzó vagy járásbíró (Amtmann) a rendőri hatalmat, a Twinget és Bannt tartotta kezében és a járásában lévő emberek fölött a főfelügyeletet gyakorolta.

Ha egy *járási alkotmány* egy territoriumban egyszer meggyökerezett, akkor minden új szerzeményt (amely kormányzóságból vagy előbbi grófságok maradványaiból állott) a territorium szervezetébe mint új járást illesztettek be. Ezt az igazgatási elvet már megtaláljuk az Urbariumban, ahol egy járásban egyesülnek a különböző jogok és osztályok. Az Urbarium ugyan a jogok eredetét pontosan megkülönbözteti, de a habsburgi járások szervezetében, amely tisztán földrajzi szempontból van összeállítva, a lakosság osztályainak különbözőségére nem figyel és gyakran két, sőt három osztályt is összefoglal, pl. a seckingeni járásban tartománygrófsági, kastkormányzósági és földesúri jogokat.

Több járás felett egy *főkormányzó* tartja kezében a fővezetést vagy főigazgatást. Keleti részen a főkormányzó Kiburg várában tartózkodott s egyúttal a zürichi járásoknak (Kloten, Embrach és Grünningen) volt elöljárója. Az 1304 július 12-én kelt okiratban¹ Thurgau kormányzójául Albrecht Frauenfeldi Jakabot említi. A habsburgi territorium nyugati részében a badeni kormányzó vezette a főigazgatást és pedig 1277 óta Woleni Werner. (Albrecht említi őt ezen állásában

¹ Kopp J. E.: Geschichte stb. III, 2 p. 225. nota 6.

1293 június 30-án Luzern jogainak megfigyelésére kiadott rendeletében: "...“ Wernerio Advocato, de Paden Ceterisque Officialibus suis, graciam suam et omne bonum. ...“¹ „Cum Officialibus“ arra mutat, hogy más járások elöljárói — Amtmänner — állottak alatta.

A badeni kormányzó és az aarai polgármester (Schultheiss) igazgatták Aargaut, Frikgaut, Seckingenig és Rheinfeldenig és a Rajnán túli birtokot, mely Schwarzwaldban feküdt. Úgy látszik, csak a Saját és Bremgarten volt kivétel.²

Minden járás élén egy *alkormányzó* állt, akit majd kormányzónak (Vogt), majd a járás elöljárójának (Amtmann) neveztek. Ezek különösen a törvényszéki és más közjöveldelmek igazgatói. Midőn a tartomány bíróságok mindinkább községbíróságokká alakultak és a Habsburg-uraság kibővítette földesúri jogait, a főkormányzó fölügyelete alatt az alsó jogszolgáltatás vezetői voltak.

A habsburgi igazgatás legalsóbb hivatalnokai a *majoros* és a *pincér* (Meier és Kelner). Mindkét hivatal a földbirtokra vonatkozott. A majoros és pincér udvara, aminőket az Urbarium sokszor említ, ezeknek hivattallal járó jószága.

A majoros (villicus, mair, mayr, meiger, meyr, meier) valamely nagyobb habsburgi „Ding“-udvarnak tisztartója, egy egyház jóságainak főigazgatója. A földesúri birtokon az alsóbb bíróságot gyakorolja és az abból folyó jövedelmek egy részét a kisebb pénzbíróságokból kapja. A majorosnak tehát rendőri és törvényszéki hatalma van az udvarnépek (Hofgenossen) fölött.

A pincér (Kelner, celerarius) inkább gazdasági intéző volt. A telekadók beszédéről és átadásáról tartozott gondoskodni.

Hatáskörük gyakran olyan jelentékeny és annyira tért nyit az önkényes bitórlásoknak, hogy a hivatal viselői, ha függő emberek is, néha lovagi életmódot folytathatnak és

¹ Kopp J. E.: Urkunden stb. I p. 47.

² Redlich O. „Rudolf von Habsburg“ 1903, p. 577.

bejutnak a lovagi rendbe. Az okíratok gyakran tanúskodnak a földesuraknak oly törekvéseiről, hogy ily hivatalnokok bírtoklásait megakadályozzák, visszautasítsák és hogy a hivatal hűbéri természetét hangsúlyozzák, mivel azt a hivatalnokok szívesen átváltoztatták volna örök hűberré.¹

Más helyen már említettem, hogy a szabadról a „szabadbíró“ (*Freiamtmann*) ítélkezett, aki pedig a főkormányzónak volt alárendelve. A kolostor fölötti Kastkormányzóságaikban a Habsburgokat a legfőbb hivatalnokok helyettesítették. A városokban a felsőbbbírságot rendszeren a járás főkormányzója gyakorolta, amelyben a város feküdt, de általában a városok önkormányzata megmaradt. Élén a polgármester állott. Mint kinevezett hivatalnok az uraság általa gyakorolta a polgárság fölött való polgári jogszolgáltatást. Különösen a vásárjogokra kellett felügyelnie. Habár a városok legnagyobb részben a Habsburgok tulajdonai voltak, mégis megtartották szabad működésüket olyképp, hogy a tanács a polgármesterrel együtt rendelkezhetett a város belső ügyei fölött.

A tartománybírók kivételével a hivatalnokok az *udvari szolgák* (*ministeriales*) osztályához tartoznak. Az udvari szolgák a közkatónak. Eredetileg főképpen lóháton tettek hadi szolgálatokat. Osztályuk ezen körülménynek köszönte fejlődését, mert így a közönséges és nem szabad jobbágyok sorából kiemelkedtek. Az udvari szolgák, mint katonák, kísérték uraikat; gyakran jelen voltak tehát uralkodása és igazgatása tényeinél. Az okíratok a leggyakrabban csere, vétel, vagy zálog eseteiben említik őket. A lovas szolgálat emelte fontosságukat. Hűbért kaptak. Külön nevelés és kiképzés következtében osztályuk örökös lett, mely a fegyveres szolgálat nagyobb becsénél a szabad parasztok osztályát fölülmúlta. Sőt némely szabad paraszt még szabadságáról is lemond, hogy lovag lehessen.

¹ von Wyss Fr.: Abhandlungen zur Geschichte des schweizerischen öffentlichen Rechts“, p. 37.

Udvari szolgálótól az úr csak becstületes szolgálatokat követelhetett. A királyi udvar mintájára a Habsburgok udvari szolgálói, mint asztalnok, pohárnok, tábornagy, kamarás nyertek alkalmazást. Az udvari szolgálók osztálya az uraság tekintélyével és birtokának kiterjedésével is nagyobb lett. Nem mindig csak hadjáratban alkalmazták, hanem a Habsburgok közülök vették hivatalnokaikat is, pl. a kormányzókat, majorsokat, pincéreket stb. Szolgálatukat jutalommal és rangjukhoz illő javadalmakkal viszonozták. Így pl. Albrecht király várhűberekkel jutalmazta hű szolgálóit, hogy ekként lekötelezze őket. *Várhűbért* az Urbarium nem említ, de a zálogosítások följegyzéseiből tudunk róla. Ilyen Habsburgoktól adott várhűberek Aargauban, a kiburgi grófságban és Frauenfeldben feküdtek számosabban. Az udvari szolgálók szolgálatukért kárpótlásul *kamarai hűbért* kapnak. Ezek oly hűberek, amelyeknek jövedelmeit nem a hűbéres szedi be, hanem a hűbér úr kamarási hivatala fizette ki. Ilyenek Kiburg és Glarus járásaiban voltak.

Nagyon gyakran fordultak elő Albrecht idejében *zálogosítások*, hogy a szolgálókat kifizetessék, amiről számos zálogosítási följegyzés tanúskodik. Nemcsak jószágokat zálogosítottak el a szolgálók fizetése miatt, hanem zálogbavelették a törvényszék jövedelmeit, a vámokat és a többieket is. Erre Albrechtet a legtöbb esetben háborúk kényszerítették. Ez abból is kitűnik, hogy a legtöbb zálogosítás 1292-be, a Zürich ellen folytatott háború idejébe és 1301 és 1302. évekre, a rajnai választófejedelmek ellen folytatott háború idejébe esik. Hatalma növekedésével Albrecht hadseregét és ennek megfelelően udvari szolgálóinak számát is szaporította. Hivatalnokainak és udvari szolgálóinak jövedelmet biztosított, de ezt is elzálogosítás formájában. Jövedelmet kaptak pl. Mülineni Berchtold Bruggban 1301-ben, Dillendorfi Konrád, kiburgi kormányzó, 1292-ben.¹

¹ Quellen zur satb. ¹⁵/₁ k. p. 643, 695.

Szabad vazallusok és udvari szolgák az uraság tanácsában is helyet foglaltak.

Az egész Habsburg-territorium főkormányzóságát a *helyettes tartománygróf* vagy *procurator* vezette. Albrecht idejében Ochsensteini Ottó volt ilyen, akit az okiratok 1279-től említeneek. Az osztrák hercegek helyettese volt és ebben az állásban szerepel a svájci tartományokban mindenütt, pl. Zürich birodalmi város szerződésében 1294 május 27-én.¹

Hogy pedig Albrecht király maga is gondoskodott svájci tartományairól és családjának birtokáról, arról nemcsak említett intézkedései, rendeletei és szabályzatai tanúskodnak, hanem többszörös látogatásai is. Ámbár politikájának főszínya keletre, osztrák tartományaira irányult, mégis gyakran járt a svájci területen, amit okiratokkal hathatósan lehet bizonyítani.²

Mint király rendelkezett a svájci vidéken fekvő szabad birodalmi városokkal is.

¹ Kopp I. E. „Urkunden“ II. p. 147.

² Svájcban tartózkodott :

1298 október 14-én és 27-én Baselben, 29-én Schaffhausenben.

1299 március 23-án Zürichben, 26-án Luzernben, valamint 29-én és 30-án. Április 2, 5, 7 és 8-án Badenben, 10-én Baselben.

1300 március 31-én, április 1, 11, 18 és 19-én Zürichben ; Badenben 20, 24, és 25-én; Rheinfeldenben 28-án és Baselben 29-én; június 17-én Zürichben.

1301 március 20-án Konstanzban, április 14-én Baselben.

1302 március 27-én Badenben, április 1-én és 7-én Zürichben, 15-én, 22-én és 25-én Bruggban;

1303 március 29-én Zürichben;

1304 április 20-án Überlingenben. 23-án Konstanzban, 24-én Badenben, ugyanott május 27, 28-án;

1305 május 29-én és 31-én Schaffhausenben ;

1306 januárius 28-án Zürichben;

1307 március 22-én Schaffhausenben, 29-én Zürichben ; április 4 és 6-án Rheinfeldenben ;

1308 április 25-én Badenben.

Itt utólérte tragikus sorsa május elsején.

I. Albrecht ellenséges viszonya Svájchoz.¹

Nemsokára Rudolf király halála után az osztrák uraság tartományaira súlyos válság következett be. Midőn az erélyes uralkodó halálával az egységes, erős hatalom a birodalmi és habsburgi területek fölött megszűnt, a sokáig meggátolt néperők előréáramlottak, hogy szabad tevékenységet biztosítsanak maguknak. Rudolf király nyíltan a Habsburgház hatalmának képzésére és megerősítésére törekedett Dél-németországban. A földbirtok és jogok legnagyobb részét, melyet az Urbarium említ, házának szerezte meg. A svájci tartományban minden befolyásosabb és hatalmasabb urat visszaszorított. Terhes adófizetéssel a szabad birodalmi városok is részt vettek a habsburgi hatalom kibővítésében. Még saját birtokukban is fenyegetve látták magukat, minthogy habsburgi tulajdon fogta körül őket.

¹ *Kopp*: Geschichte etc. III., 1

¹ *Dierauer*: Geschichte der Schweizer Eidgenossenschaft 2 k. Gotha 1887.

Lindner Th: Deutsche Geschichte unter den Habsburgern und Luxemburgen. Stuttgart 1888.

Dändliker K: Geschichte der Schweiz. 3 k. 2. kiadás Zürich 1892.

Loserth J: Geschichte des späteren Mittelalters 1197–1492. München, 1903.

von Liebenau Th: Förderung der Eidgenossenschaft durch des Hauses Habsburg innere Verhältnisse“ (Neujahrsblatt der Urschweiz. 1857)

A birodalmi érdekeket Rudolf király dinasztikus érdekekkel szőtte össze s ily módon merészen bővíthette hatalmát. Szigorú, célszerű és a svájci területekre nézve önző uralkodása megbénította a nagyhatalmú embereket az interregnum alatt korlátlannál élvezett szabadságukban és a birodalmi városok tulajdonjogának megszerzéséhez aggasztó módon közeledett. Mikor a győztes uralkodó meghalt, mindkét féken tartott hatalom visszaszerezni törekedett azelőtti helyzetét, vagy legalább biztosítani óhajtotta eddig élvezett függelenségét. Veszedelemes szövetkezés keletkezett Svájcban a hatalmas, nagyratörő habsburgi fejedelemség, mindenekelőtt Rudolf fia, Albrecht herceg ellen. Ezen ellenzék az utóbbit igen fenyegette s úgyszólván egész birtokát veszélyeztette.

A Habsburgok elleni ellentét elsősorban *Zürichben* tört ki.¹ Zürich birodalmi szabad városát a habsburgi territorium úgyszólván teljesen bekerítette. A király a birodalmi kormányzáság igazgatását az aargäui bírónak adta át. A bíró inkább habsburgi, mint királyi hivatalnok volt. Mily veszedelem fenyegette ekként a zürichieket! Ha megakarták őrizni függetlenségüket, akkor mostan kellett arra törekedniök, mikor egy habsburgi király helyett csak egy osztrák herceg és annak hivatalnokai kormányozták őket. A zürichi polgárok elhatározták tehát, hogy kormányuk, a nagy és kis tanács, esküvel kötelezze magát arra, hogy a három következő évben senkit sem ismer el a város urának a község hozzájárulása nélkül. A polgárok beleegyezése nélkül senki sem bocsájtkozhatott külföldi összeköttetésekbe. Egy birodalmi kormányzó a város fölött ne uralkodjék tovább egyfolytában két évnél és csak öt év leteltével fogad hassák el a polgárok ismét kormányzónak. A várost és kormányzóságot és a mind kettőhöz tartozó jószágokat és jogokat a birodalomtól nem szabad elidegeníteni. Aki a polgárok közül az ellen vét, öt évre el-

¹ *Schweizer P*: Die Anfänge der zürcherischen Politik. Zürich 1887. p. 16.

távolíttatik a várostól.¹ A város külső ügyeire vonatkozó határozatokból kilálglik, mennyire félték a Habsburg-ház hatalmának előrenyomulásától és mily módon védekeztek ellene.

Zürich birodalmi várossal *Rudolf, konstanzi püspök* közös támadó mozgalomra szövetkezett.² A püspök a Habsburg-Laufenburgi családhoz tartozott. A Habsburg-családnak ezt a fiatalabbik ágát az idősebbik nagyon hátraszorította. A Vierwaldstätti-tó mellett fekvő jószágait (Luzernben, Unterwaldenben, Schwitzben stb). Rudolf király vette meg. Kihasználta kedvezőtlen pénzügyi helyzetüket. A becsvágyó püspök azonban saját ágát akarta hatalmassá tenni és talán arra törekedett, hogy maga foglalja el az idősebb ág állását a svájci tartományokban. Albrechtrel szemben az ellenzék lelke lett. Zürichchel a Habsburg-Laufenburg családot az a közös érdek kötötte össze, hogy birtokaikat megtartsák. E család jószágai a Zürichi-tó mindkét partján tekintélyes kiterjedésben terültek el és fenyegette őket a Habsburg-osztrák ház hatalma.

Rudolf püspök egyszersmind ennek legnagyobb vetélytársaival, a *savoyai grófokkal* kötött szövetséget Albrecht ellen. A savoyai grófok, Burgundiából kiindulva, hatalmuk terjesztésére törekedtek; a délsvájci tartományokat és városokat tehát rávenni igyekeztek, hogy oltalmuk alá álljanak, ezt pl. Bern városa meg is tette.

A Habsburg-osztrák ház elleni szövetségben résztvettek a felsővidék leghatalmasabb urai is. A Rudolf királytól elűzött *Vilmos apát* 1291. július 25-én *visszatért Szent-Gallenbe*. Elűzte a Habsburgokkal barátságos Konrád apátot és Ramswag Ulrich kormányzót. Vele együtt résztvettek az Albrecht elleni szövetségben testvérei, *Montforti Rudolf* és *Scheeri Hugó* grófok. A kiburgi grófságban hódításokkal törekedtek

¹ Urkunden in Geschichte der Abtei Zürich VI. 1291 jul 24. Beilage 338.

² Regesta episcoporum Constantiensium. Innsbruck 1905.

gyarapítani birtokukat. Beléptek a szövetségbe *Nellenburgi Mangold gróf* és *Hombergi Erzsébet grófnő* Rapperswil úrnője is. Az utóbbi és Rapperswil városának polgárai még szorosabb véd- és dacsövetséget kötöttek Zürichchel. Megfogadták, hogy egymást a királyt kivéve mindenki, de különösen az osztrák herceg ellen támogatják. Sőt még *Luzern* városa, a Habsburg-család tulajdona, is ellenséges állást foglalt saját földesurasága ellen.

Közvetve vettek részt a Habsburgok elleni mozgalomban a *schwitzi és az uri-i polgárok*.¹ 1291 október 16-án Zürichhel kötött védőszövetségük² szerint ha egyikőjüket megtámadják, a többi köteles segítségére jönni. Ha azonban a három szövetséges közül az egyik támad, a többi semmire sem köteles. Zürich város hódítási politikájában Schwitz és Uri nem vesznek részt. A szövetség három évig érvényes. Megtartására egy szövetségi tanács ügyel, melynek hat zürichi, s három-három uri-i és schwitzi tagja van. Ha a tizenkettő közül egy eltávozik, 14 napon belül választás útján töltik be a helyét. Ezen mozgalomtól függetlenül már két hónappal előbb egyesültek a waldstättiek, amiről más helyen bővebben szölok.

Az az ellenséges mozgalom, mely Albrecht herceg ellen irányult, a Bódeni-tótól egész Svájcra át a Neuchâteli- és Genfi-tóig terjedt. Annál veszedelmesebb volt, mivel a Habsburgi tartományokban nem volt egységes vezetés az ellenség támadásával szemben. A habsburgi kormányzók Kiburghban és Badenben minden tőlük telhetőt elkövettek. Albrecht herceg az ellenségeskedés kitörésekor az osztrák tartományokban tartózkodott, de itt is lázadók ellen kellett küzdenie.³ Tetteje és hadvezéri tehetsége nem hagyta cserben. Először

¹ *Schweizer P*: Zürichs Bündnis mit Uri und Schwyz am 16 oktober 1291.

² *Kopp J. E.* Urkunden stb. I. p. 37.

³ *Kopp*: Geschichte etc, III, 1 p. 19.

Bécsben fojtotta el a lázadást s 1291 augusztus 26-án megkötötte a békét III. Endre magyar királlyal, aki őt Bécsben sikeresen ostromolta.¹ 1292 februáriusában nagy fáradságok között indított hadjáratot a havas Semmeringen át a stájerországi nagyurak ellen s egyenkint leverte és békére kényszerítette őket. Okos politikával önként megadta a legyőzötteknek azokat a szabadalmakat, melyeket erőszakkal törekedtek megszerezni.

Albrecht herceg ily módon biztosította magának Keletet. Nyáron vejének, a pfalzi választófejedelemnek hívására a Rajna felé tart, hogy a királyválasztást közelebbről figyelhesse meg, mert megválasztatására számított. Hiába! Itt is föllépett egy nagy ellenzék a hatalmas fejedelemmel szemben. A választó fejedelmek szántszándékkal megghiúsították a választást és a kevésvagyonú és tőlük függő Nassaui Adolfot választották meg német királynak.² Most kellett eldőlnie, megtörheti-e a túlságosan hatalmas svájci ellenzékét. Hadi szerencséjével együtt Albrechtnek politikai tehetsége is nagy mértékben megnyilatkozott ebben a küzdelemben. Szétforgácsolva működő ellenségeit Albrecht herceg külön-külön verte le és egyenkint való szerződésekre kényszerítette. Így rövid idő alatt szétrebbentette a szövetséget.

Elsősorban egyenesen Luzern ellen indult, hogy lázadó tulajdonembereit kötelességükre figyelmeztesse. Luzern városát, mint a waldstätti területek kulcsát, elsősorban kellett biztosítania a maga részére, hogy jó hadműveleti alapja legyen. Luzern városa meghódolt előtte és unokaöccse és gyámfia, János előtt. 1292 május 31-én kelt okiratokban³ a

¹ *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpádok korában 2. k. 1893.

² *Schmidt L.*: Der Kampf um das Reich zwischen dem römischen. König Adolf und Herzog Albrecht. Tübingen 1858.

Droysen G.: Albrechts I. Bemühungen um die Nachfolge im Reich. Leipzig, 1862.

Mücke J. F. A.: Albrecht I. Herzog von Oesterreich und römischer König. Gotha 1866.

³ *Kopp J. E.*: Urkunden. I. p. 41.

polgárok esküvel fogadták, hogy a Habsburg-hercegek jogait elismerik, jószágait megvédelmezik. A murbachi kolostortól való megvételt ünnepélyesen elismerik és megfogadják, hogy ugyanazon viszonyban maradnak a Habsburg-urashoz, mint előbb voltak a kolostorhoz. Albrecht viszont pecsétetes levélben¹ megígéri alattvalóinak, hogy megvédelmezi őket régi jogaikban és szokásaikban. Luzern városa tehát megszabadult a veszedelemtől és Albrecht herceg is fedezettel, biztosítva fordult az ellenség felé. Kormányzóinak és szövetségeseinek hadi szerencséje előkészítette sikerét. A zürichiek *Winterthur* mellett érzékeny vereséget szenvedtek 1292. április 13-án. Vitoduranus beszéli ezt el, krónikájában.² A zürichiek *Winterthur*t ostromolták és Rudolf, konstanzi püspök segítségére vártak. A Habsburgok hű *winterthuri* polgársága valahogy tudatta közeledő szövetségeseivel, *Werdenbergi Hugó*val, hogy részt kell vennie a közös támadásban. A gróf egy utánczolt konstanzi zászlót vitetett hadserege előtt s *Winterthur* felé ment. A zürichiek azt gondolván, hogy szövetségük közeledik, megtámadták *Wintherthur* városát. Ezek *Werdenbergi Hugó* seregével együtt visszaverték a zürichieket és nagy kárt tettek bennök. A püspök csapatai nem érkezhettek meg kellő időben, mivel a *Thur* folyó nagyon megáradt. Mikor végre késve megérkeztek, a hercegi had könnyen megverte őket.

Albrecht herceg ezalatt új csapatokkal tört *Zürichre*, amely a vereség következtében meggyöngült. De nem akarván hosszabb ideig ostromolni, csak lovas sereggel jelent meg. Úgy látszott, eleinte csak saját tulajdonát akarta megvédelmezni a még le nem győzött ellenséggel szemben. Így *Nellenburg* kastélya ellen vonult. *Mangold* grófnak, a Habs-

¹ *Kopp*. u. o. p. 42.

² *Johannes Vitodurani Chronikon a Friderico II imperatore ad annum MCCCXLVIII procedens.* (Archiv für Schweizer. Geschichte XI. k. Zürich, 1856. Kiad. G von Wyss.)

burg-Laufenburg-család közeli rokónának, szintén része volt az Albrecht herceg ellen kötött szövetségben. A herceg az ostromnál bebizonyította gyakran megdicsért hadi művészetét. Rövid idő alatt ledöntötte az erős tornyot és bevette a várost.¹ Nellenburgi gróffal Albrecht herceg nemsokára kibékült.

Nellenburg szövetségeseit Albrecht saját birtokaiban támadta meg. *Wil*, szentgalleni városban volt az ellenség tábora. Vilmos, szentgalleni apát, Henrik, churi prépost, és öccse Burgleni Eberhardt báró számos lovaggal és szolgálával zárkóztak be oda. Az ostrom műszaki eljárása fényesnek bizonyult. A város falait aláásták és az ostromlókat nagyon szorították. A város polgárai végül kijelentették védőiknek, hogy az ostromot nem tudják tovább elviselni.² Két oldalról szorongatva, az ostromlottak tárgyalásba bocsájtkoztak a herceggel és szabad elvonulást nyertek lovaikkal és fegyvereikkel. A várost a Habsburgok bevették és élére Waldseet és Klingenbergert állították. Sikerük hírével az ellenséges szövetséget, mely a Habsburg-ház birtokának közvetlen közelében volt, teljesen szétrebbentették és Rudolf püspököt elszigetelték. Békét kellett kötnie.

A béke 1292 augusztus 21-én³ Sirnachban Schwarzenbach és Wil környékén jött létre a szentgalleni apátnak és testvéreinek beleegyezésével. Ebben a háború előtti állapotot, mint rendest, fentartják és legalább két évig nem szabad rajta semmit sem változtatni. Albrecht herceg és a püspök követeléseit egy bizottság vizsgálja meg, hogy ítéletet mondjon. A kárt minden párt maga viselje. Csak azt kell megtéríteni, amit béke idejében augusztus 15—24-ig okoztak.

¹ *Ann. Colmarienses*, I. c: post hoc discessit et obsedit castrum Nellenburg, quod expugnavit et fregit. („Mt. m. Germ. hist.“ script. XVII ed Pertz.)

Johannes Victoriensis“ (Böhmer, *Fontes* I. p. 331).

² Christian *Kuchmeister*: *Nüwe casus Monasterii Sancti Galli* c. 63.: „si wöltins nit mer han“.

³ *Urkundendenbuch der Aadt und Landschaft Zürich*. VI. 2201 sz.

A foglyokat kölcsönösen kiváltják, ha élelmezésüket megfizették. Végre kölcsönösen esküvel fogadják, hogy két évig egyik párt sem fog fegyvert a másik ellen.

Augusztus 26-án Albrecht Zürichchel is megkötötte a békét.¹ Mindkét rész lemond a kártérítésről és magukra vállalják egyházaik kárpótlását. Csak a király vezetése alatt háborúskodhatnak, ha a királyéppen egyikük ellen indít hadjáratot. Keletkező viszályok elhárítására egy választott bíróságot alakítanak, melynél mindakét résznek egyenlő joga van. A foglyokat kölcsönösen szabadon bocsájtják.

A küzdelem Albrechtnek nagy nehézségeket okozott, de fényesen sikerült és hatalmát hathatósan megerősítette Svájcban. Ha azt a módot nézzük, amiképpen ez történt, látjuk, hogy Albrechtnek, mint hadvezérnek és államférfiúnak egyaránt javára vált. Gyorsan és erélyesen közeledett mindenkor az ellenség felé és a döntést kierőszakolta. Megmutatja egész felsőbb hatalmát. Ha leverte az ellenséget, önként előzékeny iránta.

Elleneit nem ejtette kétségbe és a békekötésben előzenységével az ellenség elismerését és lázadó alattvalóinak hűségét biztosította magának. Ha Albrecht kényúr lett volna, ahogy őt hazafias írók föltüntetik, ezt már ebben az egyetlen hadjáratban megmutatta volna.

Hadi sikerét és előnyét hatalmának gyarapítására és birtokszerzésre használta volna föl, de ilyesmiről semmit sem tudunk. A zürichiekkel kiváló kegyességgel bánt. A békekötésben egyenlőjogúnak tüntette föl őket, bár határozott vereséget szenvedtek. Egy legyőzöttől sem követelt kárpótlást. Luzernben a hűségi eskü után még számos előnyt nyújtott. Albrecht nem lehetett különös jóindulattal ellenei iránt, de tettei bizonyítják, hogy jól megfontolt politikával járt el. Nagy terjedelmű fejedelemségét megtarthatta háza számára. Ha Ausztriában akarta udvarát tartani, akkor Svájcban békés,

¹ U. o. 2202 sz.

kiengesztelt viszonyokat kellett hátrahagynia. Erre irányultak egész uralkodásának tettei. Olyasmi nem ismeretes, hogy éppen Svájcban több elégedetlenség vagy háborúság fordult volna elő az ő uralma következtében, mint más időben és hogy terheesebb kormányzatot hozott volna be.

Miután Albrecht herceg örökös tartományaiban a hadi zivatart leverte, a következő hónapokban is ott tartózkodott, hogy a kormányt rendezze és biztosítsa. Még nem is lehetett eléggé tudni, milyen állást foglal el az új király a hatalmas Habsburg-herceggel szemben. Albrecht elismerte választását; el is kellett ismernie, mert Ausztriában ellenei, a salzburgi püspök és szövetségesei, még mindig ellenséges magatartásban állottak vele szemben. Ha keleti tartományait meg akarta tartani, a birodalmi hűbér szentesítését kellett kieszközölnie a királytól. Elég okos és tapasztalt lévén, belátta, hogy most a legfőbb birodalmi hatalom ellen semmit sem tehet, bármily keveset remélhetett is a birodalom érdekében. Legelső sorban örökös hűbéreit kellett biztosítani, átadta tehát az új királynak a birodalmi jelvényeket, melyeket a kiburgi várban őriztek. A „felső vidék“-en való tartózkodását arra is használta, hogy Adolf királlyal találkozzék. Hagenauban tette hódolatát és megkapta a hercegségi tartományokat 1292 december elején.¹

A királyt nagy kíséretével elkísérte Baselbe, hogy azután ismét visszatérjen Ausztriába. Hódolatáról maga mondja VIII. Bonifácus pápához intézett igazolási iratában: „nos ab ipso Rege ducatum nostrum Austrie et Styrie, necnon dominia Carniole, Marchie, Portusnaonis in feodum recepimus ac Homagium ac fidelitatis Juramentum sibi personaliter prestitimus ut decebat, sperantes ex connexione huiusmodi inter eum et nos, dominum et Vasallum, veram concordiam inviolabiliter duraturam.”²

¹ Böhmer J. F.: Regesta imperii etc. p. 479.

² 1302 március 27-én kelt okirat. Kopp J. E. „Geschichte der eidgenössischen Bünde“. III, 2. p. 408.

III.

Albrecht és az őskantonok.¹

A) Uri, Schwitz, Unterwalden fejlődése Albrecht trónraléptéig.

Az előző fejezetekben egykorú forrásokra támaszkodva, megvilágítottam azokat a viszonyokat, melyek I. Albrecht és a svájci tartományok között voltak. A fejtegetésből hiányoztak az *őskantonok*. Eddig a habsburgi Urbariumot fejtegetésemben mint a legmegbízhatóbb forrást használhattam; most azonban a waldstättiekre nézve nemcsak urbariumi felvétel hiányzik, hanem majdnem minden egykorú hagyomány is, miből I. Albrecht uralkodása módszerét és az őskantonok lakosaihoz való viszonyát kikutatni lehetne. 1303—1307-től a XV. századig az őskantonokról egyáltalában nincs tudósítás, azután pedig föltámadt az írás kedve, mely lavina módjára növekszik a mai napig.

¹ Müller Johannes: „Der Geschichten Schweizerischer Eidgenossenschaft erstes Buch“ Leipzig 1786.

Kopp: Geschichte der stb. III. k.

Blumer J. J.: „Staats und Rechtsgeschichte der schweizerischen Demokratien.“ St. Gallen 1850.

Hagen K.: „Die Politik der Kaiser Rudolf von Habsburg und Albrecht I. stb.“ Frankfurt a/M. 1857.

Oechsli W.: Die Anfänge der schweizerischen Eidgenossenschaft. Zürich 1891.

Schollenberger J.: „Geschichte der schweizerischen Politik.“ Frauenfeld 1906.

Monda pótolja a történeti hézagot és vonzó elbeszéléseivel majdnem minden napot egy-egy eseménnyel tölt ki akkor, midőn az egykorúaknak nincs mit elbeszélniök.

Jeles és művészi írók léptek szolgálatába ennek tollaikkal, úgy hogy későbbi időben többen már nem is mondanak, hanem valódi történetnek hitték. Hihetősége mindinkább növekedett, mivel a svájci szövetség hazaszeretetének és keletkezésének dicsfényt adott. A monda hitelt nyert, midőn később a költői lángész halhatatlan drámában dicsőítette, melyet a művelt világnak majdnem minden nyelvére lefordítottak. Ki ne hinne inkább az elragadó, költői leírásnak, mint az egyszerű, de igaz történetnek?! Ezért a történettudósoknak nagy fáradságukba került a történet igazságát győzelemre vezetni és a mondát valódi értékében föltüntetni. A vita ma sincs eldöntve. Még mindig hangoztatnak olyan nézeteket, amelyek a szövetség keletkezését a monda szerint tartják valódinak. A kérdés *kritikai* tárgyalása csak a múlt század 30—40-es éveiben kezdődött meg. Azóta a vélemények aszerint változnak, amint a fősúlyt a kritikai történetre helyezik, vagy több valódiságot tulajdonítanak a mondának. Hogy is lehetne másképpen képzelni. A történetkutatásnak sok irányban kell nehézségekkel küzdenie. Egyszer a kis országok hazafiságának kell ellenállania, melyek még mindig a hagyomány megvédőit léptetik föl, azután majdnem hiába küzd a waldstättiek mélyen gyökerező mondája és a legkülönbözőbb föltevések ellen, amelyek saját termékei.

Ez a vita annál nehezebb, mivel, amint már említettem, a történetkutatás igazi támaszai, t. i. az egykorú források, majdnem teljesen hiányzanak. Fölöslegesnek látszik a sokat járt utat még egyszer megtenni. Ha azonban I. Albrecht viszonyait Svájcához egészében akarjuk megvizsgálni, az ő Svájcról szóló fejezet nem hiányozhatik. És, ha a kútfők ritkák is, az ország fejlődésének megfigyeléséből, a lakosok jogi helyzetéből, más rendekkel szemben való viselkedésükből, végre az általános politikai helyzetből I. Albrecht ural-

kodása alatt a jelzett viszonyok megismeréséhez juthatunk.

Tehát röviden előadom az *őskantonok alkotmányát* I. Albrecht idejében, amennyire az alapvonások a dolgozat első részében még nincsenek tárgyalva; azután megvizsgálom a mondát, mely Albrechtnek a waldstättiekhez való viszonyáról szól és végül a történelmi tényeket fogom szóhoz juttatni. —

Svájc őskantonjai gyanánt Urit, Schwitzet és Unterwaldent tekintik.

Urihoz tartozott a Reuss-völgy alsó része a Vierwaldstätti-tótól Schöllenenig, azon vadregényes sziklás hasadékgig, melyben Reuss az ursereni felső völgyrésztől lefelé halad. Ezt a kicsiny országot minden oldalról hatalmas meredek hegylánc veszi körül. Lakosai már régóta függtek egy úrtól. Először a régi alemannok hercegi uradalma volt, később frank királyi jószág, melyet német Lajos király 853-ban a zürichi apátságnak ajándékozott. Ezé volt I. Albrecht idejében is. Uri lakossága a legrégebb időktől fogva jobbágyok voltak és magánjogi viszonyban állottak urukhoz. Mivel Uri egyházi fenhatóság alatt állott, az uralom enyhe volt. A jobbágyok szabadabban tudtak fejlődni. A körülzárt katlanban való letelepedésnél fogva a lakosok összességükben *határszövetséget* (Markgenossenschaft)¹ alkottak; így pl. az alpesi legelők közös használatára nézve. Ezen közbirtokossági szövetkezet (Allmendgenossenschaft) azonban jobbágyokból alakult, kik a szövetkezés kényszerűségében a többi svájci tartományok határszövetségéhez hasonlóan alakultak, de abban mégis különböztek, hogy amazok szabad parasztok voltak. Ezen szövetkezet „völgyközség”-gé (Talgemeinde) alakult át, mely a közbirtok ügyei fölött tanácskozott és rendelkezett. Élén

¹ von Maurer G. L.: „Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt.“ 2. kiadás, Wien 1896.

az ország urától kinevezett „völgybíró“ (Talammann) állott. Ebben a szervezésben rejlött jövő szabadságuk. Erre még előnyös hatással volt az *egységes bíráskodás*, mely azon immunitásból keletkezett, mellyel ezt a birtokot, mint egyházbirtokot, királyi adományozás ruházta fel.

A XIII. és XIV. században a főnöknő volt a legnagyobb birtokos Uriban, ámbár ez vétel, csere és ajándékozások következtében sokszor módosult. Az uradalom számos udvarból, telekből, kertből, szőlőből, szántóból, rétből és legelőből állott, melyek az országban, szétszórtan feküdtek.

Birtoka feloszlott: 1. terra salica, azaz olyan jószágokra melyeket egyenesen az uraság vagy hivatalnokai kezeltek, 2. paraszt udvarokra, melyeket jobbágyoknak adtak bérbe és amelyeket családjaik örökölhettek. 3. Voltak jószágok, melyeket a szolgáltnak lovagias szolgálatukért használatra átengedtek; ezek kamatot nem hozták.

A terra salicát I. Albrecht idejében rendesen bérbeadták, különben pedig a főnöknő szabad rendelkezésére állott. Ez az örökös hűbér idővel annyira tulajdona lett művelőjöknek, hogy a főnöknőnek csak a meghatározott kamatok és adományok maradtak, melyek a teherlerovás következtében a jószágokhoz voltak fűzve.

A főnöknő egész birtoka négy majorságra (villicatus) oszlott s ezeknek, t. i. Altornak, Bürglennen, Erstfeldennek, Silenennek élén egy-egy majoros, mint gazdatiszt állott. Hatáskörükről már az első részben szóltam. Fontos volt annak meghatározása, kik töltötték be I. Albrecht király idejében ezeket a hivatalokat. 1275—1279-ig Erstfeldenben *Konrád*, a majoros, a szövetség (Eidgenossenschaft) egyik megalapítója. Őt követi fia, *János* 1300—27-ig. A sileneni major egy lovagias, ministerialis családé volt s innen is vette nevét. Okiratilag második loagnak *Arnoldot* említik 1290—1309.¹ Hivatalosan I. Albrecht uralkodásának kezdetén működnek,

¹ Oechsli W.: I. m. p. 43.

miből arra következtethetünk, hogy ezen idő alatt is ugyan abban az állásban voltak.

A jobbágyok birtokai határozott nagyságú parasztjószá-
gokra ú. n. „hubá“-kra voltak osztva; idővel még kisebb
darabokra szakadtak. A kamatokat, az adókat pénzben és
terményekben fizették. A főnöknőnek az összes egyházak
fölött kegyúri joga volt.

Uriban még *Wettingen* kolostornak is több jószága volt.
Az ehhez tartozó emberek zárt szövetkezetet alkottak önálló
bíráskodással. Az egység érdekében máshonnan nem háza-
sodhattak, mivel a gyermekek, középkori jog szerint, az anya
társadalmi rangjához tartoztak. Magasabb adó volt rájuk
kíróva, mint a női monostor embereire. Fölöttük egy bíró
(*Ammann*) állott.

Kevesebb birtokkal rendelkeztek Uriban a világi urak.
A világi földuraságok birtokának legnagyobb része az egy-
házak birtokába jutott, pl. a *wettingeni* apátság, *Rathausen*,
a *Luzern* melletti női monostor, *Berömunster*, *Muri* stb. A
világi szabad földbirtokosok között legismertesebb az
Attinghusen bárói nemzetség, mely hosszú ideig a főbírói
(*Landammann*) tisztet viselte.—

Schwitz a két „*Mythen*“ alján a *Muotta* völgyből és az
ábba nyíló *steineni* vidék völgyéből állott. Sokkal kisebb,
mint a mai *Schwitz*-kanton kiterjedése. Már az Ottók idejé-
ben *Zürichgau*hoz tartozott és a zürichi grófnak volt aláren-
delve. Ezt a tisztet a *Nellenburg*-grófok s utánuk a *Lenz*-
burgiak viselték. Midőn a család 1132-ben kiveszett, *Schwitz*,
mint többi birtoka is, a *Habsburgház* tulajdonába ment át.
E ház *Albrecht* és *Rüdolf*¹ közti megozslásakor *Schwitz* az
ifjabb testvér birtokába jutott. A *Habsburg-Laufenburgi* ág
ifjabb fia, *Eberhardt* gróf, ezt a birtokot *Schwitzben* lévő sok
egyéb jószágaival és jogával együtt *Habsburg Rudolf* grófnak,
a későbbi királynak adta el. Azóta az idősebb *Habsburgház*

¹ Rudolf király atyja és nagybátyja.

grófi jogait Schwitzben gyakorolta. Az Einsiedeln és Schwitz között folytatott viszálykodás alkalmával Habsburg Rudolf magát döntő bírói minőségben „a schwitzi emberek jog és öröklés szerinti jogos kormányzójának (Vogt) és védőjének” nevezi.

Schwitz lakosai legnagyobb részben szabadok voltak. Szabad „határszövetkezet”-et alkottak s a közbirtok művelői és a völgy tulajdonosai voltak. A közbirtok nagyobbítása végett folytatott viszálykodásokban „Schwitz szabad embereinek” nevezték magukat.¹ A határszövetkezet (Markgenossenschaft) csakis szabad parasztokból állott, kik szabad tulajdonföldön laktak és róluk a szabadok közgyűlése, az ú. n. „völgyi határközség” (Talgemeinde) rendelkezett. A kis ország két részre oszlott, melynek elseje a schwitzi egyházközség, másodika pedig Steinen és Muottatal járása volt. Az ország ügyeit 4 bíró (Ammann) vezette, kik még a főbíró (Landammann) alá voltak rendelve. Ezeket a hivatalnokokat a tartománygróf nevezte ki. 1291-ben Rudolf király a szabad emberekhez (homines liberae conditionis existentes) oklevelet intéz, melyben kimondja, hogy szolga embert (homo servilis conditionis existens) föléljük bírónak nem szabad kinevezni, az ilyen nem bíraskodhatik.²

Tehát bizonyos, hogy Schwitzben volt egy szabad község, melybe a tartománygróf nevezte ki a hivatalnokokat.

A *főbíró* (Landammann) a szabad parasztok sorából az egész völgynek bírója (iudex vallis), tehát a közjogi hatalom képviselője volt. Uri lakosaihoz képest a schwitziek magánjogilag mondhatni nagyobb fokon állnak, de a birodalomhoz való viszonyukra nézve kedvezőtlen viszonyban vannak. Uri közelebb volt a királyhoz, közvetlenül függött a birodalomtól, tehát politikailag kedvező állapotban, míg Schwitz és a király között még a tartománygróf és a hivatalnokok be voltak

¹ Schweizer P.: „Die Freiheit der Schwyzer.” Vortrag, Zürich 1884.

² Kopp J. E. Urkunden I, p. 29.

iktatva. A község a tartománygyűlésen (Landtag) gyűlt egybe törvénykezésre és más ügyek rendezésére. A „határszövetkezet” nagy önállóságáról tanúskodnak az 1291. és 1294-iki évből kelt okíratok, melyekben közjogi törvényhozást gyakorolt és adókimetű jogát a kolostorok fölött is érvényesítette. De erről később szölok.

A főbírói állásban Stauffacher, ab Iberg és Hunne nevű férfit látunk. A legérdekesebb személyek közé tartozik *Stauffacher Rudolf*, aki 1275—1309-ig az ország vezetői között szerepel, gyakran, mint főbíró (Landammann). Utána két fiát, Wernert és Henriket, ugyanabban a hivatalban találjuk 1313—1338-ig. *Ab Iberg* nemzetségéből 1291 és 1309-ben *Konrád* a főbíró (Landammann). *Hunn Konrád* 1281—1309-ig mint schwitzi bíró (Ammann) működik.¹

Schwitzben a jól szervezett szabad lakosságon kívül más egyházi és világi földesúr is volt. Einsiedeln kolostornak több adózó jószágá volt, melyek szétszórtan feküdtek az egész országban. Emberei külön udvarjogi (hofrechtlich) szövetkezetet alkottak lbachon tartott törvényszéki gyűlésekkel, melynek élén egy majoros állott. A kolostor- „egyházi kormányzósága” (Kastvogtei) az osztrák hercegek kezében volt. Tulajdonosok voltak ott továbbá a schännissi női kolostor, Engelberg, Beromünster, Muri és Gnadental kolostorok, azonkívül a cistercita női rendház Steinenben, domokosrendi női kolostor Schwitzben és a szerzetesnők Muottatalban. A honi egyházakon a Habsburgok, mint a Lenzburgok örökösei, gyakorolták a kegyúri jogokat. A kiburgi és froburgi udvar, Steinen és a Lowerzi tóban fekvő sziget (Schwanau) magánbirtok volt.

A birodalmi hatalmat, a felsőbb közhatalmat a Habsburgok, mint Zürichgau tartománygrófjai, gyakorolták. A tartománygrófé volt a felső bíróság és a hadparancsnokság (Heerbann), azaz a tartomány fölkelésének vezetése a biro-

¹ *Oechsli* W. i. m. p. 179 és 180.

dalmi szolgálatban és hadban. Élvezte a királyi jogokat is (a regálét és az adományokat). A felső bíraskodáshoz tartozott, mint már előbb kifejtettem, a „tolvaj és vétség“ (Dieb und Frevel). Az alsó bírósághoz, melyet rendszeren a főbíró (Landammann) gyakorolt, a „Twing és Bann“ tartozott. A tartománygrófok a szabadok törvényszéki gyűlésein elnököltek, melyeket határozott időben tartottak, ú. n. „echte Dinge“, vagy rendkívülien összehívtak ú. n. „geboterie Dinge.“

Mindebből kiviláglik, hogy Schwitzben hasonló viszonyok voltak, mint az Urbariumnak azon járásaiban, ahol főképpen szabad lakosság volt. Adót is fizettek Schwitzben 60 márka értékben, mely bizonyosan fennállott Rudolf idejében, hiszen már 1240-ben a tartománygrófnak fizették.¹ Alkotmánya olyan, mint az affolterni szabad járásé (Freiamt). De úgylátszik, mintha a schwitziek nagyobb szabadságot élveztek volna. Ennek csökkenését sem lehet észlelni I. Albrecht király uralkodása alatt, amit különben még részletesebben fogok tárgyalni.—

Unterwalden a Viernaldstätli-tó déli partján fekszik, ahol az engelbergi és asarneni vidék völgyei terülnek el, kivéve Engelberg kolostorát és birtokait. Nevét onnan nyerte, hogy erdő alatt, a Kernwald erdőnek mindakét oldalán fekszik; ezért az okiratokban gyakran a helyesebb elnevezéssel találkozunk, t. i. „a Kernwald fölött és alatt“ (ob und nid dem Kernwald). Az 1291-iki év előtt semmi adat sem tanúskodik arról, hogy, mint Uri és Schwitz, az egyik vagy másik unterwaldeni völgy az „universitas“, vagy „communitas“ címét fölvette vagy megkapta volna. Az „intramontani“ elnevezés okiratokban csak 1250-től lép föl, amely csakis mint a két osztályrész lakóinak helynevezése szerepel. Ezt azzal tudjuk megokolni, hogy már régtől fogva különféle uraságok birtokai voltak és jogokat követeltek, de a lakosság megegyezni nem tudott.

Unterwaldenben nagyobb birtoka volt a Murbach-

¹ Schweizer P.: i. m. p. 7.

Luzern kolostornak Stansban, Alpnachban és Giswilben. Minden ilyen dingudvar külön szövetkezet saját joggal és törvényszékkal. A kolostor többi birtokával, egységes Hofrecht és a luzerni főbírótság által, megint nagyobb jogszövetkezetben voltak összekötve. Évente kétszer törvényszéki gyűlést tartottak az udvarokban. Minden „dingudvar” élén egy majoros vagy pincér (Kelner, celerarius) állott, mint földesúri hivatalnok. Az előbbi az udvartartások fölött a bírói és rendőri hatalmat gyakorolta; az utóbbi az adók és adományok befizetéséről és átadásáról gondoskodott.

Murbach—Luzern kolostor „egyházi emberei” nem voltak szabadok és zárt szövetkezetben éltek. A házassági törvények szigorúak voltak. Az örökölt jobbágytelék a gazda halála után illeték fejében a legjobb darab lovat, tehenet vagy ökröt szolgáltatta be. Aki ezt meg nem adja, vagy három éven át adót nem fizet, elveszti jószágát. Örökös hűbéreket csak a társak részére szabad eladni; a vevő megfizeti az átruházási díjat (Erschatz) és a jószágot a prépost kezéből kapja. Máskülönb a jószág használati joga megszűnik. A stansi udvar a majorosnak s a pincérnek udvarából s a baromfiudvarból (Schweighof) áll, ez pedig az ú. n. terra salica; hozzátartozott még 18 örökös hűbér, azaz paraszti jószág. 1278-ban majorosként *Maltersi* Henrik szerepel, akit 1309-ben és 1315-ben lovagként említene¹.

Alpnachnál és Giswilnél hasonló viszonyok állottak fenn. Minden udvar egyházi illetéket is fizet (Kirchensatz). A földesúr és uradalmi méltóságnak képviselője a luzerni apát. Ő nevezi ki a kolostori hivatalnokokat, hűbérül adja a kormányzónak (Vogt) ezt a kormányzóságot (Vogtei), a „ministeriales” jószágait és hivatalait. Külön bevételei is voltak. A kolostor egyházi kormányzói (Kastvögte) a Habsburgok. 1291 április 16-án eszközölt vétel következtében minden kegyúri, hűbéri és földesúri jog és jövedelem a Habsburg-ház birtokába

¹ *Oechsli* l. m. p. 167.

került, melynek ennél fogva nagy földbirtoka volt és igen nagy befolyást gyakorolt.¹

Birtokos volt még ott Beromünster kolostor is, melynek jószágai és emberei legnagyobb részt a Lenzburg-grófok ajándékai voltak, pl. Kerns, Alpnach és részint Sarnen is. Szent-Blasien, Muri és Allerheiligen rendházaknak voltak egykor birtokai, de a XIII.—XIV. század határán eladás következtében részint Engelbergnek, részint a parasztoknak a kezébe került. Jelentékeny földbirtoka volt Engelbergnek, melyhez főképpen vétel, világi urak ajándékozása és adományozása következtében jutott. Függetlenségét, mint egyházi kis állam, egészen 1798-ig megtartotta.

Eleinte Unterwaldenben vagyonos világi nemesség is volt, de időfolytán világi birtokai, udvarai, jobbágjai a kolostorokhoz kerültek. A XIII. század vége felé a nemes családok legnagyobb része elvész és tért foglalnak az egyházak; csak a Habsburg osztrák-ház gyarapította mindinkább birtokát. Eleinte csak a Habsburg-Laufenburg családnak volt itten birtoka: Kerns, Kägiswil, Alpnach, Stans és Buochs vidékén, továbbá a ministeriales-nek, mint pl. a *Winkelried* lovagoknak, kiknek Alpnach, Stans és Buochs vidékén voltak hűbéreik.²

1273-ban az idősebb ág Eberhard³ Habsburg-Laufenburgi gróftól a stansi és buochsi birtokát megveszi. Ehhez csatolja 1291-ben luzerni apátjogait és „dingudvarait“, meg Alpnach és Giswil egyházak kegyúri jogait. Azonkívül Murbach kolostor minden vazallusának és ministerialisának hűbérurai lettek. Ily terjedelmes földbirtok és jogok következtében a *Habsburg-osztrák uraság a legnagyobb földbirtokos lett Unterwaldenban*. Földesurasága alá az udvaroknak és falvakkal egész sora gyűlt össze nagy lakossággal, mely eddig külön-külön urasághoz tartozott és egymástól eltérő jogi viszonyok között élt. A lakosok még mindig függő

¹ „Geschichtsfreund“. Mittheilungen des historischen Vereins der fünf Orte Luzern, Uri, Schwyz, Unterwalden und Zug. I. k. 280 l.

² „Geschichtsfreund“ XXIV, p. 151—152.

emberek maradtak, de a közös uraság az összetartozóság érzetét növelte és szorosabb összeköttetést hozott létre, ami egyrészt az uraság érdekében, másrészt azonban az emberek javára történt. Ez segítette elő a szövethozók és az egységes Unterwalden keletkezését. Csak a Habsburgok uralkodása óta lép fel ezen név *zárt szövethozók* elnevezésként, ahogy a közigazgatásban okíratok is említik. Döntő befolyást ezen állapotokra különösen I. Albrecht uralkodása gyakorolt.

Az említett földesurak mellett Unterwaldenben *szabadok* is laktak. Szabad földbirtokaik az országban szétszórtnak feküdtek. Szabadságukat az a tény is mutatja, hogy földet szereztek és csak adózniuk kellett. Az egész XIII—XIV. századon át megtaláljuk ezeknek a szabad parasztnak és tulajdonbirtokosnak nyomát. Eredetükre nézve részint szabadon születtek, részint megváltották szabadságukat a kolostoroktól.

Az eredmény az, hogy *Unterwaldenben legnagyobb részt oly lakosság élt, mely uraságához magánjogi viszonyban állott*, t. i. jobbágyok, egykori egyházi emberek, zselérek és kormányzó emberek. Ezeknek legnagyobb része elvitázhatatlan jogon a Habsburg-osztrák-házhoz került, mivel az ottani vagyonos kolostorok fölött, Engelberget kivéve ez gyakorolta az egyházi kormányzóságot (Kirchenvogtei). Ezen rendek állása és az urasághoz való viszonyai hasonlóak azokhoz, amelyeket már dolgozatom első felében kifejtettem.

A közjogi hatalom a Habsburgok, mint aargai tartománygrófok kezeiben volt, ami ebben az esetben keveset jelentett, mivel ott kevés szabad ember lakott. Az ország fejlődéséből kitűnik, hogy az egységes uralkodás Unterwaldent elősegítette és önállóságának kivívására vezette.

A waldstättiek összeségükben a Habsburgok tartománygrófsága alatt állottak. Ez a tény elvitázhatatlan.

Legkevesebb befolyásuk volt Uriban. Szép Frigyes idejéig nyoma sincs, hogy a Habsburg-osztrák ág a föl-

tétlen szabad Uri birodalmi tartományában Zürichgauhoz tartozó tartománygrófi hatalmon kívül egyebet követelt volna. Ezt is csak annyiban, amennyiben ez az egyházbirtok immunitását nem sértette. Schwitzben erős, szabad lakosságot találunk, mely teljes önállóságra törekszik, ott is, hol a Habsburgoknak jogaik elismertetésére jogos követelményei vannak. Unterwalden pedig inkább a Habsburgok magánjogi befolyása alatt állott.

Ezekben a rövid vonásokban azon viszonyokat adtam elő, melyek fennállottak, midőn I. Albrecht gróf és azután királyi hatalmának következtében uralkodását a waldstättiekre is kiterjesztette. De csupán jogi követelményekkel egy nép fejlődését befolyásolni és útját úgy megszabni nem lehet, hogy ezzel maradandó és állandó viszonyt létesítsenek. Személyes befolyásnak és beavatkozásnak is hozzá kell járúlnia. Sok függ attól, minő módon történik az uralom megszilárdítása és a követelmények érvényesítése. Albrecht idejében Svájc egyéb részében azt találtuk, hogy a jogi követelmények is átalakúlnak; nevezetesen birodalmi hivatalokból önálló örökös uraságok keletkeznek saját területekkel. Az a kérdés, hogy a waldstättieknél hasonló történt-e. A végeredményt ismerjük; a Habsburgok kétségtelen jogi követelményei nemcsak (mint Aargauban és Thurgauban) minden osztály fölött uralomhoz vezettek, hanem útát törtek maguknak a néperők is és minden jogkövetelményt megsemmisítettek. A jogkérdésből hatalomkérdés lett, az ország uralmáért küzdelem keletkezett, mely a grófok és a waldstättiek között folyt. Hogyan következhetett be és mikor történt ez?

Erre két teljesen elütő választ nyerünk. Az egyiket *a monda*, a másikat pedig a *kritikai történetkutatás* adja meg.

B) Albrecht és az őskantonok közötti viszony a monda szerint.

a) A monda fejlődése a XVI. századig.

A következőkben előadom, hogy a rajzolt viszonyok között, mi történik az őskantonokban I. Albrecht uralkodása alatt a monda szerint.

A waldstättiek keletkezéséről és megszabadításáról szóló monda¹ csak másfél századdal később található följegyezve, miután az őskantonoknak a dicső morgarteni csata után (1315) sikerült függetlenségüket kivívniok. A svájci nép még több hősiecs harcot vívott szabadságának megőrzése érdekében és a krónikások a szabadság indító okáról még mindig nem tesznek említést. Ha a népek hatalomhoz és tekintélyhez jutottak, mindig az a kívánság, hogy megszerzett fényüket eredetük is visszatükrözze. Tapasztalt és találékony történetírók a monda csíráit és a szóbeli hagyományokat, melyek nehéz, de győzelmes harcokról meséltek, hazafias tüsszel Svájcban is tökéletes elbeszélésben foglalták össze, hogy ezzel dicsőítsék az elődök eredetét és tetteit. A földolog a lelkesedés és saját nemzetének magasztalása, bármit szóljon is hozzá a valódi történelem.

Ennek az elbeszélésnek tartalma a következő: „A waldstättiek lakói északról, Svédországból vándoroltak be. A szomszédos népektől különböztek és ősrégi időktől fogva teljes szabadságban éltek. Szabadságukat meg is őrizték a birodalomnak tett önkéntes engedmény kivételével, míg Albrecht

¹ *Rilliet A*: Les origines de la confédération Suisse. Genève, 1868.

Meyer von Knonau G: Die Sage von der Befreiung der Waldstätte. Basel, 1873.

Huber A: Die Waldstätte. Innsbruck.

Gisler A: Die Tellfrage. Bern 1895.

Bernoulli A: Die Sagen von Wilhelm Tell und Stauffacher. Basel, 1899.

királlyá nem lett. Albrecht már megkísérelte, hogy szabadságukat elvegye, amennyiben a három völgyet (Uri, Schwitz és Unterwalden) kiállhatatlan sanyargatással kínozták. A kényúr parancsának hivatalnokai a leglelkiismeretlenebbül engedelmeskedtek. Egy *Gessler* nevű kormányzó (Vogt) tetteivel és fenyegetéseivel a békés lakosságban élénk fölháborodást és gyűlöletet keltett. Kényuralmát az esztelenségig fokozta, amidőn *Tell* Vilmos urii lakost, ki az idegen uralom jelvényének megalázó tiszteletét megadni vonakodott, arra kényszerítette, hogy egy almát saját gyermeke fejéről lőjjön le nyilával. De *Gessler* életével fizette meg rosszakaratú ötletét. Egy más osztrák kormányzó, *Landenberg*, kiszúratta a szemét egy unterwaldeni parasztnak, kinek ökreit el akarta sajátítani. Helyette, *Wolfenschiess*, ki egy földművelőnek feleségét el akarta csábítani, a férj fejszéje alatt vesztette életét. Ilyen gaztettek szolgáltatnak okot összeesküvésre, amelyben három összeesküvő, *Fürst Walter* Uriból, *Stauffer-Werner* Schwitzből és *Melchtal Arnold* Unterwaldenből a Rütlin tartott titkos találkozásnál ünnepélyesen megfogadták, hogy országuk régi függetlenségét visszaszerzik. Egy és ugyanazon napon, t. i. 1308 újév napján, polgártársaikkal lerombolták a kastélyokat, a kényurak erős lakóhelyeit, az urakat pedig elkergették. Ebből a néplázadásból keletkezett a *svájci szövetség* („Eidgenossenschaft“).

Ennek a mondának magva megtalálható minden műben, mely a mondát elmeséli. Kialakulása idővel történt. Minden író, ki vele foglalkozott, korának hagyománya értelmében hozzáadással bővítette. Midőn a monda a népet is kezdte mindinkább érdekelni s a művelt osztályok terméke a nagy összességbe került, a vidéki hazafiság szintén fölébredt. A mondának olyan kialakulásai keletkeztek, melyek tudatosan első sorba helyezték a három országocskát egyikét és neki tulajdonították a szabadság kivívásánál a főérdemet és a megkezdést. A XIV. és XV. század szövetségi politikájának megfelelően, mely fővonásaiban a Habsburg-osztrák-ház ellen

rányúlt, az arról is szóló hagyomány élénkebb színekben tűnt föl. Sajátságos módon a monda mindinkább a hagyomány történeti magvához tapad.

Az elbeszélésnek azt a módját és előadását, melyet később a monda és hagyomány fölvesz és folytat, megtaláljuk már *Justinger* Konrádnál, a berni tanács irnokánál. Kormányzójának megbízásából 1420-ban megírta a berni vidék és nép krónikáját.¹ Ebben a waldstättiek politikai eredetéről és megszabadulásának történetéről beszélve, a legáltalánosabb kifejezésekkel szól azokról az elnyomásokról és vétségekről, melyeket az urasági kormányzók (Vögte) és hivatalnokok tisztességes férfiak, nők és leányok ellen követtek el. Adatai a hagyomány és történeti tények összezavarásának jelét viselik magukon. A Kiburg-családot ellenséges viszonyba hozza a waldstättiekkel, ami sohasem történt meg; egyidejűleg a Habsburgokat is beiktatja, pedig ezeknek viszálykodása a völgyi lakosokkal később történt. Az osztrákházat is említi a háborúskodásokban, mielőtt még Rudolf király megszerezte volna családjának javára ezt a hercegséget. Ezen chronologiai zavar és minden pontosabb adat hiánya, mely a szereplő személyekre vonatkozik, eléggé bizonyítja, mily keveset tudtak *Justinger* idejében az igazi eseményekről.

A monda kezdetei már megvannak és látjuk, hogy nagy szerepet játszik a kényuralomnak és elnyomásnak eszméje. *Hemmerlin*,² zürichi kanonok 1450 körül elbeszéli, hogy a Lowerzi-tóban fekvő vár várnagya egy svájci lányt elcsábított, de a lány testvérei meggyilkolták. Ezek másokkal összeesküdnének az uraság ellen; s végre a szövetség az egész völgyet behálózza. Lowerz várát lerombolják és Unterwaldenben elűzik Landenberget is, a sarneni kastély urát. Amennyire az igaz történelem megállapíthatja, a szövetséghez, amelyet a kantonok

¹ Conrad *Justinger*: Die Berner Chronik. Kiadta Studer G. Bern 1871.

² „Thesaurus Historiae Helveticae”-ben Tiguri. 1735. p. 1–16.

kötnek, Uri csak hatodik helyen lép és Zürich csak Bern, Glarus és Zug után következik. Hemmerlin és Justinger nem tud semmit sem mondani Albrecht király zsarnokságáról, kormányzóinak vétségeiről, sem a három összeesküvőről a Rüttlin, sem Tell Vilmos kalandjairól. Sőt Uri hátra szorúl.

Nem sok idő múlva a waldstättiek megszabadulásában a főérdemet az uribelieknek tulajdonítják. 1470 körül keletkezett a névtelen krónika, melyet kötéséről „*fehér könyv*”-¹ nek nevezték. Ez részletesen elbeszéli a *Tell-mondát*, mint újat. Elbeszélése következtében az uriak a szabadságharcokban megtisztelő helyet nyernek. Az országok eredetéről azt mondja, hogy Schwitzet a svédek, Unterwaldent a rómaiak gyarmatosították. Hosszabb idejű béke után a Habsburg grófok telepedtek be a három völgy szomszédságába. Az évek hosszú sorozata után Habsburg Rudolf gróf római király lett. Köréje csoportosítja a krónika a kantonok multját.

Ez a király a tirolí grófokat osztrák hercegekké teszi. A völgyek elismerik birodalmi fenhatóságát; ő viszont szabadságuknak védelmét ígéri. Meg is tartja szavát. Halála után kormányzók sanyargatják a lakosságot. A tirolí grófok a királyi családtól a Thurgau, Aargau és Zürichgau fölötti fenhatóságot öröklík. *Gessler* nevű embert helyeznek Uri és Schwitz fölé, *Landenberg* nevűt Unterwalden fölé. A kormányzók (Vögte) arra törekednek, hogy az országokat teljesen hatáskörükbe hajtsák.

Hogy pedig mind a három ország szerepeljen a mondában, három elbeszélést kellett kigondolnia. Tehát: a Melchiben lakó parasztot Landenberg, sarneni kormányzó (Vogt) parancsára megfosztják ökreitől; fia ellenáll, megsebesíti a szolgát és menekülni kényszerül. Tettéért atya bűnhődik, kit a kormányzó parancsára megvakítanak. Nidwaldenben az allzelleni

¹ Die Chronik im weissen Buch zu Sarnen. Kiadta Meyer von Knonau G. „Geschichtsfreund“ XIII. kötetében, Einsiedeln. 1857. p. 66—86.

paraszt agyonüti urát, aki nejét megkivánta. Schwitzben Gessler kormányzónak megtetszik Stauffacher háza. Stauffacher ezt megtudván, feleségének tanácsára urii és unterwaldeni barátaihoz megy, hogy tanácskozzanak. Ott találkozik egy Fürst nevű emberrel és azzal, aki Melchiből menekült. Esküvel kötnek szövetséget, melybe még egy nidwaldeni embert is bevonnak. Mikor aztán még több hasonló érzületű társat is találta, Rüttiliben a „Mythen“ alján éjjeli tanácskozásokat folytatnak, hogy mit tegyenek.¹ Itt a krónikáiról elbeszéli a Tell-mondát.

Ugyanazt tárgyalja a „Tell-dal“ (*Tellenlied*),² mely 1474 körül tűnt föl és melyet luzerni Russ Menyhért³ is fölvetett 1482—88-ban írt krónikájába. A dal csak az almalövés jeletét beszél el. Szerinte Uri a waldstättiek igazi lelke. A kormányzó rosszakarata a fölkelés oka és Tell Vilmos, a nyíllövő mester, az első összeesküvő. Russ a többi epizódban elbeszéli, hogyan fogták el Tellt, hogyan ugrott a sziklára és hogyan lőtte le onnan a kormányzót. Itt is Tell tette a szabadulás kiinduló pontja. A Fehérkönyv a Tell-epizódot részletesen tárgyalja és megkísérli az egyes események megokolását. Gessler parancsára először is póznára tűzik a kalapot, mely előtt mindenkinek hódolnia kell. Tell ezt nem teszi s együgyűséggel menti magát. („Ha okos volnék, nem hivnának butának.“ „Denn ware ich witzig, und ich hiessi anders und nit der Tall.“) Ezen elbeszélés után a névtelen elbeszélő az almáról és a két nyílról szóló eseményt adja elő. A kormányzó elfogatja Tellt és a bárkában magával viszi. Midőn a zivatar igen erősen dühöng, Tellre bízzák a hajó kormányát. Az alkalmat fölhasználja a menekülésre, ijáival a partra ugrik, a bárkát visszataszítja a habokba s ő maga a küssnächti mély útra siet, ahol Gesslert lelövi. Itt a sarneni

¹ Und wenn sie üt tun und fürnemen wolten, so-furen sy für den Myten Stein jn hinn nachtz an ein End, heisst jm Rüdli.

² *Liliencron*: Die historischen Volkslieder der Deutschen. II k. p. 109—115. Leipzig 1867.

³ *Melchier Russ*: „Chronik“, kiadta Schneller. Bern 1834.

krónika Russ Menyhért elbeszélésétől eltér; ebben Tell a kormányzót mindjárt a parton lövi le. A krónika Stauffacher társaságáról is beszél, mely „Trenchi“-ben tartja találkozását és megkezdte a nemesek várainak lerombolását; először is feldúlta Uriban Zwingurit, azután Schwandaut, továbbá a schwitzi, stanzi és sarneni várakat. Sarnenben a várat csellel foglalják el, míg ura a templomban van.

Ebben az elbeszélésben tehát a mondát már bizonyos helyhez és személyekhez kötve találjuk, pl. az Amsteg alatti tornyot Uriban, Rotzberg várát Stanz mellett, a Sarnen melletti várat, Rütli-t, Trenchi-t, Melchi-t Obwaldenben, a kőházat a schwitzi Steinenben. Szerepelnek Landenberg, Sarnen ura, egy ismeretlen ember nitwaldeni Altsellenben s Gessler, ki nem létező hivatalt visel Schwitzben és Uriban.

A Tell-mondának régibb mintái is vannak pl. Norvégiában, Islandban, Holsteinban, Angolországban, Dániában, a Rajna vidéken. Ott szintén híres nyilasról mesélnek, mint pl. Saxo-Gramaticus Toko-mondájában. Mindezekben föltalálhatók a jellemző vonások és adatok a rosszakarató kényúr, a nyilas, a gyermek, az alma, a lövés, a 2 vagy 3 nyíl stb. Sokan a Vilmos nevet *Cloudsley William* angol orvvadász, a középkor híres nyilasa nevének kölcsönvételével magyarázzák meg, ügyességéről hasonló példát mesélnek, mint Tellről.

A Fehérkönyv hagyományán, mely a schwitzi és urii mondat összefoglalja, alapszik a monda minden következő fejleménye. A Fehérkönyv 1856-ban vált általánosabban ismertté, az elbeszélést mégis majdnem szószerint vette át a luzerni állami irnoknak *Etterlin Petermann*-nak krónikája, mely 1507-ben jelent meg.¹ Ez által a monda Svájcban mindinkább ismeretes lett, mivel ez az első nyomtatott könyv, mely tartalmazza. Etterlinnél is találunk némi eltérést. A kormányzót Grisslernek hívja, a találkozás helyét Büttlinek; a Rotzberg Rogenberg-gé, a tóba benyúló szikla sziklalappá lesz; az

¹ Petermann *Etterlin*: „Chronik“ Basel 1507. 2. kiadás 1752.

unterwaldeni helyet Melchi helyett Melchtalnak nevezi. Tellről is több részletet mond el, pl; gyermekeiről kérdezősködik Gessler és tudni akarja, melyiket szereti leginkább. Tell azt a parancsot, hogy fia fejéről az almát lelőjje, természetellenesnek nevezi; a másik nyilat csak akkor veszi ki, mikor látja, hogy társai közül senki sem jöhet segítségére. Végül Gessler lelövése csak akkor történik meg, midőn Tell rejtékéből meghallja borzasztó terveit, melyek életé ellen irányulnak.

A következő időben újból vitás kérdéssé lett, hogy a szövetségek (Eidgenossenschaft) Tell-e az első összeesküvő s vajon a rütlíi szövetségnek nagyobb jelentősége van-e? 1525 körül egy népdráma tűnik föl, az ú. n. *Uri játéka* („*Urner Spiel*“), melynek szerzője ismeretlen és ez az urii Tellnek főszerepet tulajdonít. Címe: „Ein hübsch spyl, gehalten zuo Ury in der Eydgenossenschaft, von dem Wilhelm Thellen, ihrem landtmann unnd ersten eydtgenossen.“ Adatai szerint Tell a szövetség eszméjének megalapítója. Ő schwitzi Staufachert, melchtali Ernyt esküdteti és rámutat Rütli-re, mint olyan helyre, mely a három országcsonka közepében fekszik. Először a Melchtal-ból származó ifjút Ernynek és az alzeleni férfiút Abatzellen Cunonak nevezi, tekintet nélkül arra, hogy ez nem családnév. A pontos adatok még az időmeghatározásra is kiterjednek. A szövetség alapítását 1296-ra teszi. Azonkívül ez az első írott tanúság, mely Albrecht osztrák hercegnek tulajdonítja a kormányzó elküldését, kinek nevét azonban nem említi. Ezen pontos adatok kielégítették azt a hangulatot, melynek névtelen nemzeti hősök nem tetszettek. A népszínmű, mely a kormányzók gonosz tetteit és a svájciak hőstetteit színpadra hozta, élénken érdekelte a közönséget s nagy befolyással volt ezeknek általános ismeretére. Az urii játékot *Stumpf* János fölhasználta krónikájában.¹ Ezzel a monda olyan műbe kerül, mely először igyekszik a svájci történel-

¹ *Johannes Stumpf*: „Gemeiner loblicher Eydgenoschaft Stetten, Landen und Völkern, Chronik“, Zürich, 1548.

met terjedelmesebben és tudományosabban előadni. Adatai, melyeket a mondából merít, általánosabb természetűek. Az összeesküvésben a Melchiben lakó ember helyett Alt-sellenből származó házasságos ember szerepel. Hogy a póznára tett kalapnak is legyen értelme, egy első összeesküvést költ, melyről a kormányzó hírt szerez és ezen az úton akarja megismerni az ellenállókat. Gessler halála szerint a tavon lefolyt kaland után csak néhány nap múlva történt meg.

Az unterwaldeni kényurat először nevezi landenbergi szülöttnek. A monda eseményeit 1314-be helyezi, ami mutatja, hogy nem alakult ki a hagyományban még az a vélemény, hogy a waldstättiek szabadságharca Albrecht király zsarnok uralma következtében tört ki. Stumpf még nyomatékosan mondja, hogy a völgyeket királyi méltóságánál, kötelességénél és tiszteleténél fogva a birodalom közvetlen fenhatósága alatt szabadságukban meghagyta, bármennyire is óhajtotta leigázásukat.

b) A monda teljes kialakulása Tschudinál és követőinél.

Mindebből kivehető, hogy a mondát a XVI. század első felében legnagyobbbrészt újraalkották, kibővítették és terjesztették, de mégsem jutott olyan határozott formában köz-tudomásra, hogy többé ne mellőzhették volna.

Azonban ezen század vége felé egy férfiú már megírta Svájc történetét és a mondának odakölcsönözte kiváló írói tehetségét, mely a történelmet egészen hátraszorította. Ez a férfiú a *glarusi Tschudi Aegidius* és művének címe: „Chronicon Helveticum”.¹ Fényes írói művészetével és adataival a waldstättiek szabadulásáról szóló mondának maradandóságot szerzett. *Tschudi*² lényegében a Fehérkönyv és Etterlin adataira támaszkodik, de földolgozott minden elérhető krónikai

¹ Kiadta Iselin J. R.: Basel 1734.

² I. Oechslü W. cikke az „Allgemeine deutsche Biographie”-ben.

és bűvárlati anyagot is. Elbeszélésében pedig olyan öntudatos szabadsággal jár el, mely kevés kritikai megfontolást ismer. Változtatás, díszítés és megokolás következtében lebilincselő képet s a monda egyes jeleneteiből egész regényt alkot. Csak néhány példát hozok föl: Wolfenschiesseni Cunrad, a királyi bíró, Engelberg felé lovagol s meglátja a paraszt feleségét, aki szépségével elragadja. Tudakozódik férjéről. A nő rosszat sejtven, azt mondja, hogy csak este felé jön haza, ámbár délben érkezik. A lakásba hívja, hogy beszéljen vele, fürdőt kér és azt akarja, hogy a nő is vele fürödjék. A nő csellel él. Azon ürügy alatt, hogy leveti a ruháját, a szomszédos kamrába siet, de előbb megkérte őt, hogy küldje el két szolgáját. A hátsó ajtón kiszökik, férjét megtalálja és sírva panaszolja el neki az úr gyalázatos szándékát. A paraszt agyonüti a bírót.¹

Tschudi művének két szerkezetéből² betekintést nyerünk javító módszerébe és hogy mily erőszakosan járt el a monda anyagának földolgozásában. Figyelemreméltó, hogyan változtatta meg az Altsellenben meggyilkolt személyről szóló adatait. A Fehérkönyv így mondja: „az, aki ott úr volt“; Etterlin: „Landenberg, a sarneni kormányzó“; éppúgy Stumpf és eleintén Tschudi is. Amint azonban levelezéséből kitűnik, a szabadulás mondjának elbeszélésében szívesen szolgálta tollával a waldstättieket. Egy látogatás alkalmával 1569-ben az unterwaldeniek megmondták neki, hogy Landenberget sértetlenül hagyták, míg az, aki bűnös kívánságáért megbűnhődött, Wolfenschiessen volt. Altsellen és Wolfenschiessen szomszédos helyek lévén, ez hihetőnek látszott. Ennélfogva Tschudi első szerkesztésében „Landenbergi Beringer, az unterwaldeni kormányzó“ szavait áthuzta és helyébe tette „a wolfenschiesseni királyi bíró, ki Kernwald alatt Rotzberg

¹ Chronikon Helveticum p. 233.

² Tschudi művének első, kézirati vázlata Zürich város könyvtárának birtobában van M. 1. c. A. 57–60 szám alatt.

várában székel.“ („der von Wolfenschiessen des Kunigs Amptmann uf der Vesti Rotzberg nidt dem Kernwald.“)¹ Az illetőnek mindjárt hivatalt is tulajdonít. Mivel pedig a Wolfenschiessen-család jó viszonyban állott az unterwaldeni parasztokkal, pártossá teszi őt.

A Rütliben tartott tanácskozásokat Tschudi kibővíti. Az eskünek szó szerinti szövegét adja. Nála találkozunk először annak elbeszélésével, hogy az összeesküvők eleinte csak néhányan, azután mindig többen és többen gyűlnek össze éjjel. Mivel fölfedezéstől félnek, titkos tanácskozásra határozzák el magukat, azután közös támadásra.²

Hogy Gessler Tell lelki kínjait fokozza, szabad választást enged neki abban, hogy vagy lelőjje az almát, vagy gyermekével együtt haljon meg. Tschudi még a gyerek korát is meghatározza, azt állítván, hogy nem volt több hatévesnél. Az almalövés és Tell elfogatása történetét az ismert módon beszéli el. Tellnek íjjakkal kell rendelkeznie, hogy véghezvihesse, amit a monda elbeszél; azért kitalálja Tschudi, hogy a tartománykormányzó a tegezt, nyilakat és íjjakat magával vitte, hogy azokat megtartsa. Első szerkezetében megjegyzi, hogy ezt kitünőségek miatt kívánta.

Hogy a mély útnak is jogosultsága legyen, a kormányzónak, még mielőtt Flüelmben hajóra ült, el kellett magát szánnia, hogy csak Brunnenig hajózik, ott kiszáll és Schwitzen és Arton át a mezei utat választja. Ezek is oly részletek, melyekről csak Tschudi tud.³

A Fehérkönyv adatait, hogy Rotzberg kastélyát egy leány segítségével vették be, Tschudi hosszabb elbeszéléssé alakítja át és sok részlettel toldja meg. A stansi legényt szeretője kötéllel húzza föl a várba. Hasonlóképpen tesz a harminc szövetségessel. Ezzel kapcsolatban áll a sarneni kastély

¹ Chronikon Helveticum p. 231.

² U. o. p. 236 k. k.

³ U. o. p. 239.

bevétele. Rotzberg várnépét fogságban tartják és senkit sem bocsájtanak ki a kastélyból, hogy a midwaldeniek tervét meg ne hiusítsák. Egy legényt odaküldenek, hogy az eredményről értesítse. Tschudi egész regényt költött. Kitalálja, hogy a málom környékén az égerfák alatt harminc ember van elrejtve és húsz ember ajándékot visz, kik ügyesen értik egymást és csellel beveszik a várat. A kormányzó, aki éppen misét hallgat, az események hallatára sértetlenül menekül.¹ A mű első szerkesztésében a parasztok megfogták és csak akkor bocsájtották szabadon, midőn ő és emberei esküvel ígérték, hogy sohasem térnek vissza az országra.

Tschudi a mondának minden egyenetlenségét szépen kisimíttatta, minden hihetlenséget új kombinációkkal világos biztonságra emelt és változtatásokat tett a waldstättiek tetszése és kívánsága szerint.

Találékony volt a nevek teremtésében. Ugyanaz a személy néha különféle elnevezést kapott. Landenberget Beringernek hívta. A Melchiből származó emberből Melchtali-t csinált, később Henriknek nevezte, végre ezt a nevet atyjának adta, míg fiát Arnoldnak vagy Ernynek keresztelte. A vezetéknevből családnevet alkot: Melchtali Henrik.² Stauffachert először Jánosnak, azután Wernernek hívja. Az altselleni férfiút Baumgarten Konrádnak nevezi. Ez a határozottság meglepő ugyan, de a történelemre nézve értéktelen.

Tschudi krónikájának ezen kiszemelt részeiből már látjuk, milyen erőszakkal bánt el a monda anyagával. Feldolgozási módja és történeti hűsége kritikai elemzéséből kiderül. De még zavaróbban és károsabban hatott nagyon határozott kortani adataival. A szerző meglepő határozottsága következtében adatait későbbi időkben dogmáknak tekintették. Tschudi a mondát és történelmet művészi tökéletességre emeli s elsőrangúaknak látszó adatokat nyújt arra nézve is,

¹ U. o. p. 240.

² U. o. p. 234.

milyen volt a hagyomány szerint Albrechtnek és kormányzóinak uralma. Maga teremt történelmet olykép, hogy az igazi és bebizonyított tényeket mellőzi és már elejétől fogva meghatározott cél felé törekszik. Mindent a megszabott irányba illeszt be. Főcéljául a szövetség alapítóinak dicsőítését tűzte ki; Albrechtnek tehát komor kényűrnak kell lennie, kinek jellemét mindinkább közönséges, rosszakaratú gondolatokkal és tettekkel ruházza föl.

A következőket beszéli:

Albrecht herceg mindenekelőtt rábírja atyját, hogy Murbach kolostortól Luzern városát, udvarait és minden más Thurgauban és Aargauban fekvő birtokait megvegye, mert a „felső vidéken“, ahol néhány grófsága és jószága volt, új fejedelemséget szándékozott alapítani. Atyja hatalmával remélte leghamarább elérni azt a célját, hogy az egyházak jószágait és embereit megszerezze. A luzerni polgárokat, kikkel szemben az apát nem tartotta meg azon ígéretét, hogy sohasem fogja őket eladni, Rudolf király és fia, Albrecht herceg azzal csendesítik, hogy régi szabadságaikat megígérik. Midőn azonban Albrecht a trónra jut, elfelejti ezt és arra kényszeríti, hogy a waldstättiek ellen harcoljanak. Albrecht az egyház udvarait, várait és majorjait, dingudvarait és mezővárosait, a prépost és kanonok kinevezési jogát s jövedelmeit erőszakkal saját magának és gyermekeinek hatalmába keríti. Sőt, mi több, a waldstättiek is észreveszik, hogy őket alávetni és sanyargatni szándékozik. Örökölt vagyonát arra használja föl, hogy háborút viseljen ellenök. Azért Rudolf halála után, megint csak az ő intézkedésére tört ki Svájcban a háború. Midőn Adolf királlyal harcol, a waldstättieket segítségre szólítja. Vonakodnak, mivel a birodalomhoz tartoznak és Adolf megerősítette szabadságaikat. Albrecht erre irtózatosan megfenyegeti őket, hogy ha a trónt kivívja, a birodalomtól el fogja őket választani és gyermekeinek adományozni. Hogy Albrecht jellemét még jobban lealázza, Tschudi Adolfot a legfényesebb tulajdonságokkal

ruhazza föl, Albrechtet pedig mindenféle kigondolható gyalázatban részesíti. Művének 217. lapján szóról-szóra ezt olvashatjuk: - „Albrecht herceg a birodalmat megkárosította, gyermekeinek alávetett mindent, amit csak megkaphatott; rabló, akinek a háborúskodásban telik kedve; barátot és szomszédot zavar és kínozt; goromba, parasztos, szivós természetű, számító ember volt, aki csekély okból sért urakat, városokat és országokat. De tartományaiban alattvalói fölött jól bíraskodik és jogosan bánik. A hadi népet jól fizeti és kedveli, azért csődül zászlói alá az az átkozott, bűnös csőcselék, mely háborút kíván s nem törődik az igazsággal és a joggal. Egyházait és papjait jól megvédelmezi.“

Ilyen jellemzéssel írta meg előszavát a waldstättiek sanyargatásához.

Albrecht királyválasztása után szabadságaiknak megújítását kéri. Elismerik szabad elhatározásukból a birodalom fenhatóságát, de úgy, hogy csak ez, valamint császáruk és királyuk rendelkezhetik velök. Albrecht király ennek teljesítését későbbi időre halogatja. Az emberek belátják, hogy eszeágában sincs megadni mindezt, csak eszköz és mód után keresgél, miképpen idegeníthetné el őket a birodalomtól. Más városoknak és tartományoknak szabadalmakat adott. Albrecht fiai számára három fejedelemséget akart teremteni Schwabenben, Elsassban és a „felső vidéken.“

Tschudi az Urbariumban följegyzett minden ember- és jószágvásárlást, valamint adóemelést, ami valójában Rudolf idejében történt. Albrechtnek tulajdonít.

A waldstättiek még egyszer, de hiába kéri szabadalmik megerősítését. Lichtenberg és Ochsenstein bárókat küldi a három tartományba. Ezek rábeszélni és ígéretekkel rávenni akarják őket, hogy mivel a királyfiak birtokaitól egészen körül vannak véve, mondjanak le birodalmi szabadságukról és ismerjék el az osztrák hercegek fenhatóságát. Hombergi Werner, ki iránt a király kegyetlennek mutatkozott, figyelemzteti a veszélyre a waldstättieket. Ezek azt felelik, hogy

csak a birodalom alattvalói akarnak maradni, csak a mindenkori császárnak engedelmeskednek és újra kérik régi szabadságaik megerősítését. Visszaütő feleletükre Albrecht király elhatározza, hogy még kegyetlenebb lesz irántuk. A luzerniek útján is hiába igyekezik rájuk hatni. 1301-ben megint megjelenik egy waldstätti küldöttség, Attinghusen Werner vezetése alatt, a király előtt a régi kívánsággal és azzal a kéréssel, hogy birodalmi kormányzót (Reichsvogt) nevezzék ki a vértörvényszéki (Blutbann) eljárásnál. Albrecht ezt most sem engedi meg. A vértörvényszék vezetésére a luzerni bírót, Rottenburg vár kormányzóját, rendeli föléljük, mintha az osztrák hercegek alattvalói volnának. A waldstättiek ez ellen tiltakoznak és birodalmi kormányzókat (Reichsvögte) kérnek. Midőn a király belátja, hogy sem kéréssel, sem jóssággal, sem ravaszsággal nem érheti el célját, fölháborodik és követeli, hogy kormányzóinak engedelmeskedjenek. Kormányzókká Gesslert és Landenbergi Beringert teszi, akiknek megparancsolja, hogy a szabadok jogainak ellenére a nevezett tartományokban lakjanak. *Gessler*, Uri és Schwitz kormányzója (Vogt) az altorfi tornyot választja lakóhelyül; saját birtoka a küssnachti vár. Landenbergi *Beringer*, turgau-i lovag Unterwaldenben, a sarneni várban székel, mint a tartomány kormányzója. A király Rotzberg várának is parancsnokává teszi. A várban helyettese *Wolfenschiessen* lovag. A két kormányzó bösz és kegyetlen ember. A király szándékosan küldte ki őket, hogy szigorúan kormányozzanak. Borzasztóan bánnak a tartományokkal; jámbor embereket Küssnacht várába hurcolnak, a vásárokra igen nagy adót vetnek ki, a luzernieket és zugiakat a waldstättiek ellen ingerlik. Az embereknek mindent tűrniök kell, mert a király igen hatalmas. Csak abban reménykedhetnek, hogy majd csak meghal a király is és egy jobb uralkodó megszabadítja őket a Habsburg-hercegektől.

Már ebből a közbevetett ismertetésből is érezhető az események kimért beosztása, melyet az író mesterkéltén gondolt ki.

A kormányzók zsarnokságai ellen semmi panasz sem használ. Mindig megértetik a néppel, hogy szabadságukat kell föláldozniok.

Most bekövetkezik a válság. A kormányzók az esztelenségig hajtják gazságaikat, csapást csapásra mérnek rájuk. 1306-ban meggyilkolták Wolfenschiessent. Beringer 1307-ben elkövette a melchiali rémtettet, mit a király határozott parancsával igazol. Gessler Uriban a póznára ítélteti a kalapot és megkivánja Stauffacher kőházát. Összeesküvés keletkezik először a három társ, azután a tartományok között.

Költői lendülettel dicsőíti Tschudi az összeesküvőket.

Tell tettével kítör a lázadás. 1308-ban újév napján Rotzberg várát foglalják el, azután Sarnent. Landenbergét elűzik. Uriban Zwingurit és Schwitzben a lowerzi várát lerombolják. Április végén a király Badenbe jön, hogy a waldstättiek ellen bosszúhadjáratot indítson. Nem teheti, mert meggyilkolja saját unokaöccse, kinek örökölt birtokát nem akarta kiadni.

Tschudi a megszabadulást 1308 januárius elsejére teszi, „arra a napra, mikor a boldog újévet hozzák.“ Hibát követ el, mert ez a XIV. században karácsony napján volt szokásban. Előtte ez a datum sehol sem fordult elő a hagyományban. Most már kombinálja a többi időpontot s munkájában a már meghatározott időpontokat gyakran megváltoztatja. A rüli összeesküvést október 17-éről november 8-ára teszi. Tell tettét október 30-áról november 20-ára helyezi át. Az események azonban már a téli idő közepe tájára estek, mikor a havazások rendesek. Hogy Tell a mély úthoz kellő időben érkezék, Tschudi határozottan állítja, hogy hó még nem hullott.¹

Gessler és Landenberg történetével anachronismusba esik.² A XIV. és XV. században voltak ugyan ilyen nevű osztrák szolgák, de okíratilag be van bizonyítva, hogy Albrecht

¹ Chronikon Helvetikum, p. 239.

² Rochholz: Tell und Gessler, in Sage und Geschichte. Heilbronn. 1877.

idejében Gessler még nem volt lovag s még kevésbé volt Küssnacht vára tulajdonában. Ez a vár 1350-ig azon családé, melynek nevet adott. Tschudi tévedesei már előző fejtegetésemben kitűnnek és ezeket a csalhatatlan történelmi hagyományok is megbélyegzik. Mindenekelőtt azt a tényt kell megfigyelnünk, hogy Tschudi az elmoródottak megerősítésére egyetlen egy okíratot sem hozhat föl, egyetlen egy fenmaradt bizonyítékot sem említhet; pedig ilyeneket mindig közöl, ha vannak. Sőt egyáltalában nem szól igazán megtörtént eseményekről sem, melyeket okíratok bizonyítanak, mint pl. az 1291-iki szövetségről. A kormányzókrol és Albrecht komor kényuraságáról szóló elbeszélése, valamint a szabadságharc részletes története tarthatatlan.

Tschudi műve történeti regény, mely művészi szerkesztésével, költői bájjal s hazafias melegségével gyönyörködtet és elragad, de soha sem felel meg az igazságnak.

Rilliet így bírálja¹: „Azáltal, hogy Tschudi minden mozzanatnak természetes bélyegét és érthető okát adja; azáltal, hogy lebilincselő részletességgel törekszik az eseményeket határozott időbe helyezni; azáltal, hogy a helyzet, a személyek szerepe és nyelve jellemzésében nagy ügyességgel kombinált, igazi és költött részleteket összevegyt: a mondának akkora valószínűséget adott, mely az olvasó szellemét nyugalomba ringatja és azt okozza, hogy a gyanútlan ember mindent elhisz, amit elbeszél. Mindez olyan szóbőséggel történik, oly egyszerűséggel és őszinteséggel, hogy megcsalja az embert. Minél többet gondol ki, annál inkább hisszük.”

Amit Tschudi kigondolt és leírt, közbirtoka lett majdnem az egész történetírásnak. Ami pedig elbeszélését ország-szerte híressé tette, két fényesen írt remekmű volt: *Müller János* svájci története² és *Schiller Frigyes* „Tell Vilmos”

¹ Les origines de la confédération Suisse, 274.

² Müller Johannes: Der Geschichten schweizerischer Eidgenossenschaft erstes Buch“. Leipzig, 1786.

c. drámája. Mindkettőnek Tschudi műve szolgált forrásul, csak hogy ennek elbeszéléseit szellemük és művészetük fényével bővítik ki. Az egyiknek igen nagy hazafias lelkesedést, a másiknak a szabadságért égő és rajongó szeretet vezette a tollát. Általuk nyer a waldstättiek szabadulásáról szóló monda szép és határozott alakot.

Müller János Schwitz és Uri kinzóját saját felelősségére teljesnek hangzó névvel „Brunecki Gessler Hermann“-nak hívta. Természetes, hogy Albrecht alakját jellemét és tetteit ugyanazon túltengő, igazságtalan és lealázó módon-tünteti föl.

Ujabb vonások, melyek a mondához járulnak, csak a személyes viszonyokat határozzák meg pontosabban. Így pl. Tell Morgarten csatánál is küzdött és végre Schächbach patakban egy gyermek megmentésénél vesztette életét. Stauffacher okos feleségét a XVII. század óta Herlobig Margitnak hívják.

Sajátságos módon új meg új vonások csatlakoztak a hagyomány történeti magvához. Tévedések és helyes emlékezések, helyhez fűzött mondai anyag meg tudós kombinációk hamarosan egy képben folynak össze, mely érdekes vonásaival inkább maradt emlékezetben, mint a lassan haladó történeti fejlődés, melynek következése a waldstättiek szabadulása.

Láttuk tehát, hogy a monda *Albrecht viszonyát Svájchoz a legsötétebb színekben festi*. A népet leigáztatja és nyíltan a waldstättiek házbirtokának bekebelezésére törekszik. A lakosságnak nincs cselekvő képessége, míg vérig kinozva saját erejéből föl nem szabadul a kiállhatatlan uralom alól.

Ezen monda hatása alatt állnak Svájc jelentékenyebb írói, kik azután a többi irodalmat befolyásolják.

A hagyománynak ezen alakjában vannak ugyan ellenmondások, de ritkán és alig észrevehetőleg. Pl. 1598-ban *Guillimann Eerencz*¹ Tell története valódiságában kételkedik. 1760-ban *Freudenberger Uriel*, ki pap volt a berni kantonban,

¹ De rebus Helveticis lib. II.

francia nyelven írt íratában Tellről és tetteiről kételkedett. Művében, mely „Guillaume Tell, fable danoise” címen jelent meg, Tell létezését tagadja. Csak azt érte el vele, hogy annál több bizonyítékot igyekeztek fölhozni annak valódiságáról s Úri kormánya még hivatalosan is törekedett táplálni ezt a véleményt. Hiában! Svájcban lendületet vett a történettudomány, mely a XIX. században a kútfők kutatásával, analysisével és kritikájával kezdődött. Ezen módszer nem ragadtatta el magát az elbeszélés lendületétől és mesteriességétől, hanem ésszel vizsgálván és fontolván meg mindent, tekintetét a hagyomány mélyébe bocsájta. A waldstättiek szabadulásáról szóló hagyományt, ahogyan a fejtegetésből megismertük, a hihetőség és a történelem országából kiszorította és a monda világába utasította. Visszaadja jogát a természetes fejlődésnek, mely elkerülhetetlen kényszerűséggel a viszonyokhoz képest intézi az emberi sorsot.

Kopp Eutych József, luzerni professor volt mindennekeelőtt az, aki a kútforrások, okíratok gyűjtésével ezen kérdésben a történetírást igazi alapjára vezette vissza. Kutatásai által lelkesítve és támogatva I. Albrecht Svájchoz való viszonyának történelmi fölfogása lényegesen megváltozott. Működése óta a fősúlyt azon források tanulmányozására helyezték, melyek Albrecht uralkodása idejéhez legközelebb állnak. És ha Kopp, aki a mult század harmincas, negyvenes éveiben kezdte tevékenységét, nem is tudott minden kérdést véglegesen eldönteni, a tőle kezdett úton, mégis tovább haladt a történetkutatás jobb módszerével, más segédtudományok fölhasználásával. Ezek a kérdések még nincsenek feljesen kielégítően eldöntve, mert éppen e nagy időszakból, t. i. 1303-tól 1307-ig, minden okíratos adat hiányzik.

C) A történeti fejlődés.

A következőkben megkísérlem kifejtteni, hogy mit tud szólni a *kritikai* történetkutatás *Albrechtnek a waldstättiekhez való viszonyáról*.

A legfontosabb esemény 1291-be esik. Ezen év augusztusának elején a három waldstätti védőszövetséget köt, melynek okírata fenmaradt.¹

A szövetségre okot Rudolf halála ad. Rudolf király erélyével rendbe hozta a birodalmat, egyes nagyurak és hivatalnokok kihágásainak elejét vette. Midőn meghalt, nem lehetett tudni, ki lesz az utóda. Féltek a zavaros viszonyoktól s az interregnum idejének megújulásától, melyre az emberek még élénken emlékeztek. Németországban tehát majdnem mindenütt szövetségek keletkeznek. A waldstättiek is féltek az anarchiától, mely csakis a hatalmas urakat segítette előre. Azért e szövetségnek oka „maliciam temporis attendentes“, az idő gonoszsága. A cél, melyre törekednek, személyük, jószágaik és jogaik megtartása és védelmezése („ut se et sua magis defendere valeant, ut in statu debito melius conservare“). Már az előbbi fejezetből láttuk, hogy Zürich városa elsőnek halad ily irányban; sejtethető, hogy a waldstättiek követték példáját, mert nemsokára Zürichchel szövetséget kötnek.

Az 1291-iki szövetséglevél² az első fenmaradt okírat, amely szerint az urii völgynek emberei, schwitzi völgy közössége és az alsó völgy emberei közös tevékenységet fejtenek ki: ámbár az okírat maga egy régi szövetséget is említ, („antiquam confederationis formam juramento vallatam praesentibus innovando“).

Az örök időre kötött szövetségnek tartalma részben politikai szerződés, mely meghatározza a külügyi viszonyokat és részben jogszerződés, mely a belügyi viszonyokra vonatkozik. A waldstättiek megígérik, hogy egymást mindenképen

¹ I. Kopp: Urkunden. I. p. 32—34.

² Bresslau H.: Das älteste Bündniss der Schweizer Urkantone. (Jahrbuch für schweizerische Geschichte, XX k. 1895).

Oechsli W.: Quellenbuch zur Schweizer Geschichte. II. kiad. 1902. p. 50.

(„toto posse, toto nisu“) benső és külső viszonyokban („infra vallis et extra“) mindenki ellen segítik, aki összeségüket vagy egyiküket megtámadja vagy megsérti. De hangsúlyozzák, hogy minden szövetséges köteles rangja szerint a maga urának kellő módon engedelmeskedni és szolgálni („quod quilibet homo iuxta sui nominis-conditionem domino suo convenienter subesse teneatur et servire“). A bíróra nézve elhatározzák, hogy nem fognak elismerni és nem is ismernek el olyan bírót, aki hivatalát pénzzel vagy fizetés gyanánt nyerte és nem odavaló s nem szövetséges. Látjuk tehát, hogy *önálló bíróságot* követelnek, még pedig mind a három völgyre nézve egyformán és különbség nélkül. Schwitz ezt az engedélyt már Rudolf királytól kapta.

A jogi szerződés a résztvevők között a jogi eljárást határozza meg. Az egymás közt támadó ellenségeskedést legbölcsebb embereiknek tanácsa csendesítse le és határozatának engedelmeskedni kell. Következnek oly határozatok a szerződésben, melyek agyonütés, rablás, bujtogatások dolgában rendelkeznek, a belügyi viszonyokra vonatkoznak és az országban a rendet fentartani és biztosítani törekszenek. Jogát pedig mindenki csak azon bíróságtól követelje, melynek járásába tartozik.

Ezen szövetségben, melyet a waldstättiek kötnek, forradalmi hangulat nincs, mivel határozottan hangsúlyozzák, hogy uraságával szemben mindenki a régi viszonyban maradjon. Az okirat elején olvassuk, hogy a becsületességről, valamint a közjólétről akarnak gondoskodni és csak a nyugalom, béke fentartása érdekében kötnek szövetségeket („honestati consulitur et utilitati publice providetur, dum pacta, quietis et pacis statu debito solidantur“).

Mégis észlelhető a szabadságra való törekvés. Schwitz és Uri igyekeznek azt az állapotot, t. i. az önálló bíróságot, megtartani, melybe I. Rudolf uralkodása alatt jutottak. Unterwalden pedig egész új követelésekkel lép föl, mert Albrecht-hoz főképpen magánjogi viszonyban állott. A szövetségre

való indítványt mindenesetre a schwitziek és az uribeliek karolták föl. Uri csak a birodalomtól függött és Schwitzben nagyszámú szabad lakosság élt, mely a középkori viszonyoknak megfelelően élt, rendi becsületére nagyon vigyázott. Hogy pedig minden tanúsított mérsékelttség és okosság dacára önállóságra törekedtek, mutatja a Zürichchel kötött szövetség, melyben azonban Unterwalden, a függő alattvalói viszony miatt, részt nem vehetett. Ezt 1291 október 16-án kötik, rövid idővel az „örök szövetség” után.

Látjuk tehát, hogy a waldstättiek is közvetlenül részt vesznek abban a nagy ellenzékben, mely Albrecht ellen támadt atyja halála után. Ez a szövetség pedig csak három évig tartott és sohasem érvényesült olyan irányban, hogy Albrechtnek hadjáratot kellett volna indítania a waldstättiek ellen. Tudjuk, mily hamar biztosította állását Svájcban. A waldstättieket annyira elszigetelte, hogy háborús állapot nem igen képzelhető, de mégis úgy látszik, hogy volt ott valami mozgalom, mert van két okirat, melyből erre következtethetünk. Az egyik 1293. március 30-án kelt Luzernben.¹ Ebben *Ochsenstein* Ottó, a Habsburgok tartománykormányzója, többek közt megígéri a luzernieknek, hogy senkit sem idéznek a törvényszék elé, aki a waldstättiekkel érintkezik, míg az ellenséges mozgalmak tartanak. A második okiratban, mely 1293. április 10-én kelt², a milánói kereskedők panaszkodnak, mivel *Werner*, a badeni kormányzó, Albrecht herceg procuratora, eltiltotta, hogy árúikat Urin át vigyék „propter discordiam hominibus vallis de Ure motam”. Ez az állapot pedig nem tarthatott sokáig, mivel a waldstättiek, kik egészen körül voltak zárva, a birodalom segítségére nem számíthattak, mert Albrecht törvény szerint kapta hűbérül minden jogát Adolf királytól. Hogy pedig a schwitziek nagyon szabadon

¹ *Kopp*: Urkunden I, p. 43.

² U. o. p. 45.

és öntudatosan viselkednek a következő időben, arról 1294-ből való határozataik tanuskodnak.¹

Adolf idejében a bizonytalan állapotot és Albrecht herceg távollétét arra használják, hogy majdnem független módon alapítsanak tartományjogot. Ebben meghatározzák, hogy valamely kolostornak pénzbírság terhe alatt senki sem adhatja el jószágát. Ha valaki kolostorba lép, jószága maradjon meg örököseinek, ilyenek hiányában pedig a községnek. Az országtól jószágot egyáltalában nem szabad elidegeníteni. A kolostorokat azzal fenyegetik, hogy ha a közadó fizetésében részt nem vesznek, a víz, fa és legelő használatából kizárják. Az adóbeszedőket nem szabad megvesztegetni. Ezek a határozatok, melyeket közgyűlésen hoztak és amelyekre megesküdtek, világosan mutatják, mily szabadságszeretetet élt a schwitziakban. Az uraság jogairól nem szólnak semmit, noha ilyenféle határozataikban is a Habsburg-grófoktól függtek. Ez egyszersmind annak a bizonyítéka, hogy a községnek az elzárt, bensőleg megszilárdított „határszövetkezetben” (Markgenossenschaft) önállóságra vezető inhaerens ösztön volt és ezt érvényesíteni törekedett. Minthogy a papok és szabadok (az akkori társadalom kiváltságos hatalmas osztályai) ellen ily határozott módon járhattak el, a szabadságszeretetnek nemcsak nagyon kifejelettnek, de tényleg tevékenynek is kellett lenni.

Természetes fejlődése ez a tartományoknak, melyeknek politikai önállósága a „határszövetkezetből” (Markgenossenschaft) keletkezett. Ott vetették el az önállóság magvait. Semmi olyasmi nem ősméretes, hogy a Habsburg-uraság azon időben, amikor e völgyekben Albrecht viselte a grófi méltóságot, ezt a fejlődést gátolta volna; miről az a körülmény is tanúskodik, hogy 1294-ben Uriban *Attinghuseni Werner* a főbíró (Landammann) és Schwitzben *Ab Iberg* mindkettő aláírta 1291 október 16-án a Zürichchel kötött szövetséget.

¹ U. o. II. p. 250.

A Habsburg-urasággal való ellentét kifejezésre jut, midőn Adolf király és Albrecht a koronáért küldenek. Ezen időben Schwitz és Uri emberei a királytól birodalmi szabadságukról szóló oklevelet nyernek 1297-ben.¹ Nem tudom magam elhatározni arra, hogy az ehhez való indító okot csakis náluk keresssem, amint eddig mindig tették. Nagyobb valószínűséget látok abban, hogy a szorongatott király szövetségeseket keresett, ahol csak találhatott. A királynak jogában állott a birodalmi hűbért elvonni és adományozni. Urinak és Schwitznek szabadság-okleveleket állít ki, hogy szövetségébe vonja őket. Unterwalden, mely máskor a szövetségesek oldalán áll, magánjogi függésének következtében a Habsburg-házhoz van kötve és itt a király csábításai és ígéretei nem hathatnak.

A hadi szerencse Albrechtnek kedvezett. 1298 július 27-én a herceget német királlyá választják. A schwitzieknek nem maradt más hátra, mint hogy alá vessék magukat a királynak és az ország urának. Szabadság-oklevelüknek elismerését nem nyerhették meg, nem is volt hozzá jogalapjuk. Az uriek sem kaptak ilyent. Lehetséges, hogy Albrecht büntetni akarta őket az 1291—1298. éveken át folytatott ellenségeskedéseik miatt. Ez minden, amit a történelem mondhat bosszúállásáról.

Nagyon ritkák az Albrecht korabeli olyan okiratok, melyek a waldstättiek viszonyaira vonatkoznak. Ezekből sem vehető ki semmiképpen sem, hogy az őskantonokon nyomasztóan és igazságtalanul uralkodott volna. Sőt világosan mutatják, hogy önállóan és akadálytalanul ment végbe a waldstättiek fejlődése.

Mint a birodalom feje, Albrecht király befolyását *Uri-ban* jó és rossz irányban érvényesíthette. Amit tesz, az mind

¹ Wartmann H.: Die Königllichen Freibriefe für Uri, Schwiz und Unterwalden von 1231—1316. (Archiv für Schweizergeschichte XIII. k. Zürich. 1862.)

magas jogérzelméről tanúskodik, mely egész uralkodásában észrevehető. 1302 április 1-én kelt okiratában, mint király (rex Romanorum) az Uri völgy bírójához, hű emberéhez fordul (ministro vallis Uranie fidelio suo) azon felszólítással, hogy Wettingen kolostorának valamint embereinek adómentességét s más jogait megvédelmezze.¹

Uralkodásának elején és végén Attinghuseni Wernert látjuk a völgy élén, mint főbíró (Landammann), aki Sileneni Arnoldot váltotta föl. Minthogy, mint szabad ember viseli ezt a hivatalt, nem lehettek mellette más kormányzók is (Vögte), ahogy Tschudi meséli. Belügyeiben a parasztok önállóan egyezkednek a szomszédos nemesekkel. 1308 április 25-én, hat nappal halála előtt Albrecht király az apáca kolostor fejedelem-asszonyának a kolostorba bekebelezett világi jószágok teljes használatát biztosítja. Ez Urinak ura volt. Ebből következtethetjük, hogy akkoriban semmiféle nagyobb szabású lázadás nem történt, mely ezt a tartományt a birodalom fejétől elidegeníthette volna. Ámbár a Szent-Gothárd út a közlekedésre nagyfontosságú volt és az osztrák hercegeknek nagy jövedelmet is hozott, nincs egy okirat sem, amely csak valamennyire is hangoztatná azt a fölfogást, mellyel Tschudi és követői Albrecht uralkodását Urira nézve is megrójják.

Albrecht német király uralkodásakor a *schwitziek* saját akarataik szerint működnek völgyükben. Jogilag most az osztrák hercegek alá voltak rendelve, kikre atyjuk a grófi méltóságot átruházta. Szó sincs róla, hogy egyenesen a birodalomtól függtek volna, de ezzel egy nép erősen lüktető élete keveset törődik. Látjuk, hogy minden irányban szabadon tesznek. Amint már többször hangoztattam, a „határszövetkezet” (Markgenossenschaft) zárt szervezete volt az, mely a

¹ Providentie tue committimus et mandamus, quatenus eosdem Abbatem et Conventem, ac Homines suos in valle Uranie morantes iuribus et emmunitatibus gaudere permittas, quibus ab antiquis temporibus sunt gavisí, nihil in contrarium faciendo.“ Kopp, Urkunden. II, 172. l.

schwitzi völgy embereit ily kiváló módon képesekké tette a politikai egységre és tevékenységre. Eleinte az utóbbi csak azon irányban halad, hogy más rendeket is hatáskörébe vonjon és a megélhetésre térjen, azaz földbirtokot szerezzen. A templomokra még mindig adót vetnek ki, amire pedig nem volt joguk, mert a telek, melyen állottak, a patronusoké, a Habsburgoké volt. Ezen nyilvános igazságtalanság ellen az uraság föllép. Erzsébet királyné két 1299 január 13-án kelt okíratban¹ a hivatalnokokhoz, a bírókhoz és Schwitz egész községéhez² és a másodikban még különösen a főbíróhoz (Landammann) fordul útasítással. Megparancsolja, hogy a kolostortól behajtott pénzbírságot adja vissza s az egész szabad községnek lelkére köti, hogy tiszteljék azokat a szabadalmakat, melyeket Steinen kolostora élvez. Azonfelül a schwitziekre bizza, miképpen védelmezzék az illető kolostort minden erőszakoskodás és igazságtalanság ellen. A schwitziek jól tudták, kiket illetnek a kegyúri jogok, mert arra kérték Albrechtét, hogy Morschachot önálló egyházközséggé emelje, mivel a Frohnal-alján lakókra nagyon veszedelmes, hogy a lavinák idejében oly nagy útat tegyenek a schwitzi templomba. Albrecht teljesíti kívánságukat, de az 1302 április 25-én kelt rendeletében határozottan fentartja a maga és fiai kegyúri jogait.

Erzsébet királyné okírataiból kitűnik, hogy Schwitz alkotmánya semmiféle változást nem szenvedett. Élén a főbíró (Landammann) áll és tanácsosai a bírók (Ammänner), akiknek tanácsa szerint cselekedett (*quod tu Landammann, ad ordinationem officialium seu ministrorum*). Egyenesen hozzá intézi parancsát a királyné. Ebből kivehető, hogy

¹ Kopp. Urkunden. II. p. 167.

² „Officialibus seu Ministris Totique Universitatis in Svitta etc.

³ Kopp. Urkunden I p. 56—57. „... concedimus, et ex certa scientia confirmamus, Ita tamen, quod ex hoc dictis Liberis nostri, in Jurepatronatus earundem Ecclesiarum nullum prorsus perjudicium, sive dispendium, ullo usquam tempore generetur.“

Schwitz fölött nem kormányzó (Vogt) rendelkezik, mivel a főbíró (Landammann) az uraság helyettese és a jogszolgáltatást gyakorolja. Semmi sem vall arra, hogy a községet elnyomták és hogy az alig mozdúlhatott. Sőt ellenkezőleg! Albrecht uralkodása alatt önálló, harcias hajlamai mutatkoznak a Schännis kolostorával folytatott véres háborúban. Ebben a schwitziek kiméletlenül viselkednek. A kolostort kifosztják és fölgyújtják, ámbár az osztrák hercegek védelme alatt áll. A főnöknőt még azonfelül 1303 december 12-én okíratban annak megigérésére kényszerítették, hogy minden panaszról lemond.¹

Mikor *Fricke Burkhardt* az Urbarium fölvételével a waldstättiek közelébe jutott 1307-ben, Schwandeni János apát értesítette, hogy a schwitziek Einsiedeln-kolostor jószágát bérben tartják, de az után a habsburgi „egyházkormányzó”-nak (Kastvogt) adót nem fizetnek. Továbbá jogtalan módon elfoglalták a kolostor alpesi legelőit és akként több adót fizethetnek. Ezen megjegyzések egy 1307-ből való „visszakövetelési jegyzet”-ben (Revocationsrodel) vannak fölírva. Nyilvánvaló, hogy abban az időben, melybe a monda a lázadást helyezi és az ártatlan szenvedést dicsfénnel ékesíti, a schwitziek jogtalanságokat követtek el s hogy az igazi történelmi források semmit sem tudnak a zsarnokságról és fölkelésről beszélni.

Ami *Unterwaldent* illeti, éppen I. Albrecht uralkodása idejéből kapunk közelebbi értesítést ezen tartomány alkotmányáról. Először most, 1304-ben,² tanúskodnak az okíratok egy főbíróról (Landammann), ami arra mutat, hogy ezen tartomány is fejlődésnek indult. Eddig a lakosság kicsi csoportokra volt osztva, melyek különféle úrnak szolgáltak. Az egységes Habsburg-birtok egységes közigazgatást követelt. A habsburgi alattvalókat politikailag is egyesítette, ami abból látszik,

¹ Tschudi p. 230.

² Kopp; Urkunden. I. p. 65.

hogy főbíró (Landammann) kapnak, mint az uraság képviselőjét és közös pecsétet használnak. Föltehető, hogy 1304—1332-ig csak egy főbíró (Landammann) állott Unterwalden élén, ki egyszerre a két völgy szabadjainak bírója, tehát a grófnak helyettese is volt.¹

Első főbírónak (Landammann) *Oedisriedi* Rudolfot említik. Hasle lakói a luzerni tanáccsal és polgáraival Sarnenben folytatott egyezkedésénél kérik, hogy „Oedisriedi Rudolf, Unterwalden főbírója („Rudolf von Oedisried Landammann ze Unterwalden“) pecsételje le az okíratot. Ugyanőt említik még 1309-ben, 1313-ban és 1332-ben is e hivatalban. Oldalán, mint más tartományban, a bírók és a majorosok állottak. Valószínűleg azok szolgáltak mintául.

Ami a lakók függő állapotát illeti, mondhatni, az osztrák hercegekhez olyan különféle magánjogi viszonyban álltak, amilyenekről már az Urbarium ismertetésének alkalmával szóltam. Nincs egy okírat sem, melyből kivehetnénk, hogy Unterwalden nyomasztó, jogtalan kormányzói uralom alatt állott volna. Jogait az osztrák hercegek semmi esetre sem adták föl, de másképpen sem gyakorolták, mint előtük mások. Ha itt Albrecht uralkodása alatt forradalom tört volna ki, Erzsébet királynénak az engelbergi kolostor javára tett ajándékozása nem történt volna olyan csendesen. A királyné 1307-ben a kolostornak jómódú jószágokat ajándékozott Alpnach, Schlieren, Schwarzenbach, Kägiswil vidékén, melyeket kevéssel azelőtt előkelő unterwaldeniektől vett meg.² Ezen történetileg bebizonyított tettel alig hozhatjuk összhangzásba Tschudinak a kormányzók (Vögte) üldözéséről szóló elbeszélését.

Tehát a történelmi kútforrásokban semmi sincs a nagy elnyomásról, mellyel Albrecht uralkodása alatt a waldstättieket kinozták volna; nyoma sincs idegen kormányzók (Vögte)

¹ *Oechsli*: Die Anfänge stb. p. 323.

² „Argovia“. V. k. p. 16.

jelenlétének és tevékenységének. Okirati bizonyságok szerint mindig ugyanazon férfiak voltak hivatalban és tiszteletben, kik 1291-ben az ellene irányuló szövetséget kötötték.

A hagyomány többet tud elbeszélni. De soha sem szabad felednünk, hogy először *Tschudi* helyezte az eseményeket határozottan I. Albrecht királyságának idejébe és ő teszi azon komor, félszemű kényurrá, ahogyan még most is él a nép elbeszéléseiben. De a monda fölfogása ellen nemcsak azon tények szólnak, melyeket megbízható okiratok bizonyítanak, hanem az egykorúak tudósításában sem találunk semmit, ami ezen nézetet támogatná.

1345 körül *János*, a Karinthiában fekvő *Victring kolostor apátja*, krónikát írt.¹ Ebben rokonszenvesen beszéli el a waldstättiek megszabadulását, de nem Albrecht, hanem fiainak uralma alól; ezen rokonszenvből, melyet az őskantonok iránt tanusít, arra következtetünk, hogy biztosan nem titkolta volna el, ha néhány évvel azelőtt a monda szerinti rémtettek megtörténtek volna.

Egyazon időből való más krónika, melyet *Neuenburgi Mátyás írt* 1350-ben,² szintén foglalkozik Németország történelmével. Nagy részletességgel írja le Albrecht király utolsó napjait. De itt sincs szó zsarnokságáról. Ha azon események megtörténtek volna, akkor a krónikaírónak hiirt kellett volna róla hallania, mert, mint a strassburgi püspök irnoka, a waldstättiektől nem lakott messze. A völgyeket csak a Lipót, osztrák herceg ellen folytatott szabadságharcukban említi.

Ezen időhöz és az állítólagos események színhelyéhez közelebb van *Zürich város krónikája és Vitoduranus* (Winterthuri János). Az előbbi 1489—1336-ig terjed és Zürich

¹ *Johannes Victoriensis*. „Liber certarum historiarum“ I. Böhmer J. Fr.; Fontes. I. p. 271—450.

² *Böhmer J.*; Fontes. IV. p. 149—276. ed. Huber. 1868. Németül: *Wattcubach*: Die Geschichtsquellen der deutschen Vorzeit. 13 Jahrhundert. 6. k. Leipzig 1892.

történetét tárgyalja;¹ közben többször szól a waldstättiekről is. Az első szövetség határidejét tévedésből 1306-ba helyezte. Röviden adja a morgarteni csata (1315) leírását, de az Albrecht ellen folytatott lázadásról teljesen hallgat s így hallgat azon eseményekről is, melyeket a monda azzal kapcsolatba hoz.

Epp így *Vitoduranus* is.² Ez utóbbi a svájci nép sardjéka. Winterthur városából származott és szerzetes volt, midőn krónikáját írta. Elbeszéli, hogy látta magát Lipót herceget, mikor visszatért szomorúan a morgarteni csatából, melyben Vitoduranus atya is részt vett. Krónikája tele van korának mindenféle eseményeivel, mert mindent elbeszél, amit csak hallott. A közönséges népből származván és köztte élvén, mindannak tolmácsa volt, ami elfoglalta itt az elméket és ami általános nézet volt vagy hagyományként uralkodott. Nagyon fontos és megfigyelésre méltó, hogy a waldstättiek mondai elnyomatásáról és szabadulásáról egy szót sem említ, ámbár Albrechtet magát szigorúan jellemzi. Nem beszélhetett, mert nem volt miről. Hallgatása elég fiélet.

Aki az egykorú történetírók teljes hallgatását és az igazi okíratok tartalmát számba veszi, arra a meggyőződésre jut, hogy a *monda elbeszélése tarthatatlan*.

Ezen következtetésre vezet egy más megfontolás is, t. i. I. Albrecht király uralkodásának megfigyelése.³

¹ Kladta Eltmüller: Mittheilungen der antiquarischen Gesellschaft von Zürich. II. 61.

² I. i. m.

³ H.: *Hovedissen*: König Albrecht Verhältniss zu Böhmen. Diss. Erlangen 1891.

Henneberg H.: Die politischen Beziehungen zwischen Deutschland und Frankreich unter König Albrecht I 1298—1308. Strassburg 1891.

Niemeier A.: Untersuchungen über die Beziehungen Albrecht zu Bonifaz VIII. Berlin 1900.

Schmidlin J.: Ursprung und Entfaltung der habsburgischen Rechte im Oberelsass stb. Freiburg i/B 1902.

Heidemann J.: Peter von Aspelt als Kirschenfürst und Staatsmann. Ein Beitrag zur Geschichte Deutschlands im 13. und 14. Jahrhundert. Berlin, 1875.

Uralkodói tevékenységében a békebontók ellen szigorúan, de igazságosan és a nép javát meggondolva járt el. Azért minden erejével törekszik a törvényszéket tiszteletre és érvényre juttatni. Mint király, megvédelmezi az üldözött zsidókat és vonakodik a lázadókat halálra ítélni. Az egyházi és a világi nagy uraknak rajnamenti zsarolásait és túlságos vámmemeléseit meggátolja, minek következtében az ország kereskedelmét és javát előmozdítja. A dán kiralynál kifosztott kereskedők érdekében közbenjár. Velencei kereskedőknek, kiket birodalmi nemesek kifosztottak, kártérítést eszközöl ki. Miképpen bánt elleneivel, már láttuk. Svájci alattvalóit különféle szabadalmakkal segíti, törvényeinek szigorúságát enyhíti. Albrecht uralkodása alatt Zürich a város kapuját nem zárja be, ami sem azelőtt, sem később többé nem történt meg. Mindez nincs összhangban a kényurról szóló hagyománnyal. Áldozata lesz igazságérzetének, mellyel az interregnum rablólovagjaival hathatósan szembeszállott. Ezáltal magára vonta gyűlöletüket s az urak őt az általuk fölíngerezt ifjúval János unokaöccsével együtt 1308 május elején alattomosan meggyilkolták.¹

Az annalesek és krónikák, különösen erkölcsösségét, erejét, energiáját és igazságosságát dicsőítik.²

Igaz, hogy házának hatalmát erősen előremozdította. Ebben korának fia. De ezen politikájának súlypontját már keletre helyezte át. Ott az osztrák-ház császárságának alapját vetette meg azáltal, hogy a Habsburg-házat meghonosította.

¹ Böhmer *Fontes* I, 29; 355; IV 147, 178 kk.

Font. rer. Austr. S. S. VIII. 217.

Küchmeister *i. m.* p. 312 kk.

Vitoduranus. *i. m.* p. 42.

„Ottokars österreichische Reimchronik“ (*M. m. Germaniae historica*. V k. Hannover, 1890).

² Az előbbiekhöz l.

M. Pertz: *M. m. Germ. hist.* IV, p. 466—489. XI. p. 510 kk, 649 kk, 712 kk, p. 713 kk. XVII. p. 69 kk.

Ezt inkább békésen tette, ámbár az ellenálló nehézségeket vasakarattal győzte le. Nem gondolható, hogy magas céljaiban, melyeket házának és a birodalomnak érdekében maga elé tűzött, épp a waldstättieknek, e kicsi és szegény tartomány lakóinak olyan nagy fontosságot tulajdonított volna, ahogy a monda véli. Legkevesebbé érthető, hogy itt oly igazságtalanságot cselekedett volna, mi főtevékenységében nem észlelhető.

A waldstättiek szabadulásának kérdését a történelem *másként* tisztázza, mint a monda. Ez azonban föltevésből indult ki, hogy a waldstättiek, miután a Habsburg-ház erőszakosan megfosztotta őket régi szabadságuktól, kiállhatatlan rabságba estek. Ennek végét vetette egy néplázadás és ebből az időből származik a közös szövetség.

A történelem Albrecht idejében durva zsarnokságának nyomát sem találja; sőt arról tanúskodik, hogy uralkodása alatt háza akadálytalanul gyakorolhatja fenhatósági jogait és hogy a völgyekben a lakosság élén főbírók (Landammänner) vannak, kik a nép sorából voltak véve és nem idegen kormányzók uralkodtak. A történelem tanúsítja, hogy már jóval azelőtt a monda kényszerűségből szövetségre esküdteti a völgyek követeit. Csalhatatlanul mutatja, hogy a Vierwaldstätti-tó körül lakó népek szabadságukat lassan és fokozatosan kivívott eredményekkel szerzik meg, amint ezt a természet fejlődése kívánja. Nem dicsóíti tág látókörű politika és külön államférfiúi okosság ezt a fejlődést, miként a rajongó hazafias írók nemes lelkesedéstől elragadtatva előadják, hanem a röghöz fűzött szeretetük, a régi jog és szokás fentartása és régi megszokott életmódjuk szűk körében gyakorolt önkormányzatuk. Az ilyen a hegyi népeknek természetében rejlik és ilyen az 1291 augusztusában kötött szövetség hangulata.

Az óriási hegyek közé szorított népek sajátysága, hogy az elemekkel folytatott küzdelemben megszilárdulva a földért tántoríthatatlanul küzdenek. Ez a fejlődés Albrecht idejében megy végbe, de anélkül, hogy Albrecht őket ebben valami képen akadályozta volna.

Irodalom.

a) Források :

A Habsburgi Urbarium. Kiadta Maag Rudolf dr. „Quellen zur Schweizer Geschichte“ c. forrásgyűjteményének XIV. kötetében. Megjelent 1894-ben.

H. Pertz: Monumenta Germaniae historica. Tom. IV., XI., XVII.

Continuatio annalium Mellicensium (1564-ig).

Continuatio Zwetlensis tertia (1241—1329).

Annales Zwetlenses (1349-ig).

Continuatio Vindobonensis (1267—1327).

Continuatio Praedicatorum Vindobonensium.

Continuatio Sancrucensis III. (1302—1310).

Continuatio Claustroburgensis V. (1307—1455).

Annales Wormatienses (873—1366).

Annales Colmarienses minores (1211—1298).

„ „ majores (1278—1305).

Chronicon Colmariense (1218—1304).

Zürichi krónika, szerk. 1289—1336. körül, kiad. Ettmüller: „Mittheilungen der antiq. Gesellschaft von Zürich, II., 61.

Christian Kuchmeister: Nüwe casus Monasterii Sancti Galli. Ed. Meyer von Konau.

Johannes Vitodurani Chronicon a Fridrico II. imperatore ad annum MCCCXLVIII. procedens. Ed. G. von Wyss.

Matthias von Neuenburg. Böhmer J. Fr.: Fontes rer. Germanic. IV. I. p. 149—276. Ed. Huber.

Johannes Victoriensis (1311—1343). Böhmer I Fr.: Fontes I. p. 272—450.

Otiokars österreichische Reimchronik. Monumenta Germaniae historica. V. kiad. Josef Seemüller. Hannover 1890.

Conrad Justinger: „Die Berner Chronik.“ Kiad. Studer G. Bern 1871.

A „*fehér könyvnek*“ *krónikája* (Die Chronik im weissen Buch zu Sarnen). Kiad. Meyer von Konau: Geschichtsfreund XIII. 66—68. Einsiedeln 1857.

Das Tellenlied (A Tell-dal“ 1470). Liliencron: Die historischen Volkslieder der Deutschen. II. Leipzig 1867.

Melchior Russ: „Chronik“ 1482—1488. Kiad. Schneller. Bern 1834.

Petermann Etterlin: „Chronik.“ Basel 1507, 2. kiadás 1752. Spreng J. J.

- Johannes Stumpf*: „Gemeiner loblicher Eydgenoschaft Stetten, Landen und Völkern, Chronick . . .“ Zürich 1548.
- Tschudii Aegidii*: *Chronicon Helveticum etc . . .* I. r. M—MCCCCXXV. II. r. — MCCCCLXX. Kiad. Iselin J. R. Basel 1734.
- „*Urkundenbuch der Stadt- und Landschaft Zürich.*“ I—VIII. k. Zürich. 1888. óta. Szerk. Escher J. és Schweizer P.
- Böhmer J. Fr.*: *Regesta imperii inde ab anno MCCCXVI. usque ad annum MCCCXVIII.* Stuttgart. 1844.
- Wartmann Hermann*: „Die königlichen Freibriefe für Uri, Schwiz und Unterwalden von 1231—1316.“ Zürich 1862.
- Kopp J. E.* „Urkunden zur Geschichte der eidgenössischen Bünde.“ I. k. Luzern 1835. II. k. Wien 1851.
- Thommen Rudolf*: „Urkunden zur Schweizergeschichte aus österreichischen Archiven.“ 2. kötet. I. k. 765—1370. Basel 1899.
- „*Regesten der Markgrafen von Baden und Hochberg.*“ 1050—1515. I. k. 1050—1431. Innsbruck. 1900.
- „*Regesta episcoporum Constantiensium.*“ II. k. 1292—1383. Innsbruck. 1905.
- „*Urkundenbuch der Stadt Basel.*“ III. és IV. k. Basel.“ 1896/99.
- „*Urkunden der Abtei Sanct Gallen.*“ III. r. 920—1360. St. Gallen. 1882.
- Kaltenbrunner*: „Mitteilungen aus dem Vaticanischen Archive“. I. k. Actenstücke zur Geschichte des deutschen Reiches unter den Königen Rudolf I. und Albrecht I. Wien 1889.
- Oechsli W.*: *Quellenbuch zur Schweizer Geschichte.* II. kiad. Zürich 1902.

* * *

b) *Segédkönyvek*:

- Müller Johannes*: „Der Geschichten schweizerischer Eidgenossenschaft erstes Buch.“ Leipzig 1786.
- Lichnowsky*: „Geschichte des Hauses Habsburg.“ 8. rész. 1836—44.
- Eichhorn C. Fr.*: „Deutsche Staats und Rechtsgeschichte.“ Göttingen 1843.
- Kopp J. E.*: „Geschichte der eidgenössischen Bünde.“ II. 1, 2, III. 1, 2 kk. Berlin 1847, 1862.
- Chmel J.*: „Das Formelbuch König Albrechts I.“ Wien 1849.
- Pfyffer C.*: „Geschichte der Stadt und des Kantons Luzern.“ Zürich 1850—52.

Blumer J. J.: „Staats — und Rechtsgeschichte der schweizerischen Demokratien, oder die Kantone Uri, Schwyz, Unterwalden, Glarus, Zug und Appenzell“. I. r. St. Gallen. 1850.

Segesser A. Ph.: „Rechtsgeschichte der Stadt und Republik Luzern“. I. k. Luzern 1851.

Hagen K.: „Die Politik der Kaiser Rudolf von Habsburg und Albrecht I. und die Entstehung der schweizerischen Eidgenossenschaft.“ Rede, gehalten bei der Stiftungsfeier der Hochschule in Bern am 14. Nov. 1857. Frankfurt-a/M. 1857.

von Liebenau Th.: „Förderung der Eidgenossen durch des Hauses Habsburg innere Verhältnisse.“ Neujahrsblatt aus der Urschweiz. 1857.

Schmidt L.: „Der Kampf um das Reich zwischen dem römischen König Adolf und Herzog Albrecht.“ Tübingen 1858.

Droysen G.: „Albrecht I. Bemühungen um die Nachfolge im Reich“. Leipzig. 1862.

Mücke J. F. Alphons: „Albrecht I. Herzog von Oesterreich und römischer König.“ Gotha 1866.

von Liebenau H.: „Lebensgeschichte der Königin Agnes von Ungarn.“ Regensburg 1868.

Meyer von Knonau Gerold: „Die Sage von der Befreiung der Waldstätte.“ Basel 1873.

Rilliet A.: „Les origines de la confédération suisse“. Genève 1868.

Heidemann J.: „Peter von Aspelt als Kirchenfürst und Staatsmann.“ Ein Beitrag zur Geschichte Deutschlands im 13. u. 14. Jahrhundert. Berlin 1875.

Schmoller G.: „Strassburgs Blüte und die volkswirtschaftliche Revolution im 13. Jahrhundert.“ Strassburg 1875.

Rochholz: „Tell und Gessler in Sage u. Geschichte.“ Heilbronn 1877.

Busson: „Die Idee des Erbreiches und die ersten Habsburger.“ Wien 1878.

von Ranke L.: „Weltgeschichte.“ VIII. k. 1881.

Lorenz O.: „Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter.“ Berlin 1886.

Pupikofer J. A.: „Geschichte der alten Grafschaft Thurgau.“ 2. k. Frauenfeld 1886.

Dierauer: „Geschichte der Schweizer Eidgenossenschaft.“ 2. k. Gotha 1887.

Lamprecht K.: „Deutsches Wirtschaftsleben.“ 2. k. 1887.

Schulte A.: „Geschichte der Habsburger in den ersten 3 Jahrhunderten.“ Innsbruck 1887.

Lindner Th.: „Deutsche Geschichte unter den Habsburgern und Luxemburgern.“ Stuttgart 1888.

Schweizer P.: „Die Anfänge der zürcherischen Politik.“ Rathausvortrag, gehalten 6. December 1886.

„Geschichte der habsburgischen Vogtsteuern.“

„Die Freiheit der Schwyzer“ (Vortrag gehalten in der gelehrten Gesellschaft in Zürich, Karlstag). 1884.

„Zürchs Bundniss mit Uri und Schwyz vom 16. Okt. 1291.“

„Quellen zur Schweizer Geschichte“ 15/2 k. 1904.

Henneberg H.: „Die politischen Beziehungen zwischen Deutschland und Frankreich unter König Albrecht I. 1298—1308.“ Strassburg 1891.

Hovedissen H.: „König Albrecht I. Verhältniss zu Böhmen.“ Dissertation: Erlangen 1891.

Lamprecht K.: „Deutsche Geschichte.“ IV. k.

Oechsli W.: „Die Anfänge der schweizerischen Eidgenossenschaft.“ Zürich 1891.

von Wyss Fr.: „Abhandlungen zur Geschichte des schweizerischen öffentlichen Rechts.“ Zürich 1892.

Dändliker K.: „Geschichte der Schweiz.“ 3. k. II. kiad. Zürich 1892.

Pauler Gy.: A magyar nemzet tört. az Árpádok korában. 2 k. 1893.

Gisler A.: „Die Tellfrage.“ Bern 1895.

von Maurer G. L.: „Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt.“ II. kiad. Wien 1896.

Bernoulli A.: „Die Sagen von Wilhelm Tell und Stauffacher.“ Basel 1899.

Brie S.: „Die Lehre vom Gewohnheitsrecht.“ Bresslau 1899.

Schulte A.: „Geschichte des mittelalterlichen Verkehrs zwischen Westdeutschland und Italien mit Ausschluss von Venedig.“ 2 k. Leipzig 1900.

Niemeier A.: „Untersuchung über die Beziehungen Albrecht I. zu Bonifaz VIII.“ Berlin 1900.

Huber A.: „Österreichische Reichsgeschichte.“ Leipzig—Wien 1895. II. kiad. Döpschtöl 1901.

Schmidlin J.: „Ursprung und Entfaltung der habsburgischen Rechte im Oberelsass, besonders in der ehemaligen Herrschaft Landser“. Freiburg i/B. 1902.

Redlich O.: „Rudolf von Habsburg“. Innsbruck 1903.

Losertb J.: „Geschichte des spätern Mittelalters 1197—1492.“ München 1903.

- Schollenberger J.*: „Geschichte der schweizerischen Politik.“ 2. k. Frauenfeld 1906.
- Schröder R.*: „Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte.“ V. kiad. Leipzig 1907.
- Allgemeine deutsche Biographie* VII. k. 376. l. Schumann: Burkhard von Fricke.
- „*Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen*“. II. k. p. 211. Chmel: ... Wien 1849.
- „*Geschichtsfreund*.“ Mittheilungen des historischen Vereins der fünf Orte Luzern, Uri, Schwyz, Unterwalden und Zug. XIII. k. Einsiedeln 1857.
- „*Quellen zur Schweizer Geschichte*.“ 1877 óta. „Herausgegeben von der allgemeinen Geschichtsforschenden Gesellschaft.“ 14, 15/1, 15/2 k.
- „*Wiener Sitzungsberichte stb*.“ 88. k. Wien 1878.
- „*Archiv für Schweizergeschichte*.“ III. k. XI. k. XIII. k.
- „*Mittheilungen zur vaterländischen Geschichte*.“ Herausgegeben vom historischen Verein Sant-Gallen. Neue Folge XVIII. k. 8. füzet. 1881.
- „*Jahrbuch für schweizerische Geschichte*.“ Megjelenik 1876 óta. VIII., XIII., XX. kk.
- „*Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*.“ Germanistische Abteilung XXV. k.

* * *

Dahlmann—Waitz: „Quellenkunde der Deutschen Geschichte.“

Herre: „Quellenkunde zur Weltgeschichte.“ Leipzig 1910.

SAJTÓHIBÁK.

- 7-ik lapon felülről 17-ik sorban *Burkhardt* h. *Burkhardt*.
- 11-ik lapon alulról 16-ik sorban Kantonban h. kantonban.
- 14-ik lapon alulról 11-ik sorban Kantonban h. kantonban.
- 15-ik lapon felülről 2-ik sorban gleishute h. geishute.
- 15-ik lapon alulról 13-ik sorban Besthaupts h. Besthaupt, — dараl h. darab.
- 17-ik lapon felülről 5-ik sorban regensbergi h. Regensbergi.
- 19-ik lapon felülről 13-ik sorban virwaldstätti h. Vierwaldstätti.
- 31-ik lapon felülről 12-ik sorban relhte h. rehte.
- 34-ik lapon alulról 15-ik sorban turgau h. thurgau.
- 49-ik lapon alulról 3-ik sorban sehwitziak h. schwitziek.
- 52-ik lapon felülről 6-ik sorban siggententali h. siggentali.
- 52-ik lapon felülről 7-ik sorban Vilmesgen h. Vilmergen.
- 53-ik lapon alulról 8-ik sorban stagelwani h. stagelwand.
- 71-ik lapon felülről 11-ik sorban (Antmann) h. (Amtmann.)
- 82-ik lapon utolsó sorban Urkundendenbuch der Aadt h. Urkundenbuch der Stadt.
- 92-ik lapon felülről 18-ik sorban Vienwaldstätti-tó h. Vierwaldstätti-tó.
- 97-ik lapon alulról 7-ik sorban Suisse h. suisse.
- 99-ik lapon első sorban rányúlt h. irányult.
- 100-ik lapon alulról 4-ik sorban alzelleni h. altselleni.
- 102-ik lapon felülről 18-ik sorban Gramaticus h. Grammatikus.
- 103-ik lapon alulról 15-ik sorban alzelleni h. altselleni.
- 110-ik lapon felülről 11-ik sorban Rottenburg h. Rotenburg.
- 110-ik lapon alulról 15-ik sorban turgau h. thurgau.
- 111-ik lapon felülről 6-ik sorban Beringer h. Landenbergi Beringer.
- A németül idézett szövegben helyesebb Irás fund h. Pfund.

1981/82

2895

